

72196

**T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ TARİHİ ANA BİLİM DALI**

**KİTÂBU İKAZİ'L-GÂFİL Bİ SÎRETİ'L –
MELİKİ'L-ÂDİL NUREDDİN EŞ-ŞEHÎD**

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Adil ALPMAN

Hazırlayan
Mustafa EĞİLMEZ

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

NİĞDE-1998

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Mustafa EĞİLMEZ'e ait Kitâbu İkâzi'l-Gâfil Bi Sîreti'l-Meliki'l-Âdil
Nureddin Eş-Şehîd adlı çalışma, jürimiz tarafından Ortaçağ Tarihi Anabilim dalında
DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Akademik Ünvanı Adı Soyadı
Başkan

Akademik Unvan adı-soyadı

Akademik Unvan adı-soyadı

ÖZET

Musul Atabegliği Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi bir devlet iken, Selçuklu Devleti'nin parçalanmaya yüz tuttuğu bir dönemde müstakil hareket etmeye başlamıştır. Selçuklular'daki bu Atabeglik ünvanı, sultan çocuklarının terbiyesi ile uğraşan kişilere verilmiştir. Bu unvan ilk olarak Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'e verilmiştir. Atabegler Selçuklu hanedânına mensup şehzâdeyi sultan ilan edebilmek için uğraşırken, devletin zayıflamasıyla birlikte kendi hâkimiyetlerini kurmaya başladılar.

Zengîler işte bu şekilde ortaya çıktı. Nureddin Mahmud da Zengîler'in en meşhurlarındandır.

Bu beyliğin kurucusu olan İmâdeddîn Zengî, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın ünlü komutanlarından ve Haleb valisi olan Kasîmü'd-Devle Aksungur'un oğludur. 1126'da Aksungur'un şehid edilmesinden sonra, yerine Sultan Mahmud tarafından atabeg tayin edildi.

1118 yılında dünyaya gelen Nureddin Mahmud, babasının 1146'da ölümünden sonra Haleb'e gelerek ülkenin batısına hâkim oldu. Doğusuna da kardeşi Seyfeddin Gâzî hâkim oldu. Ancak Nureddin Mahmud'a tabi olarak hüküm sürdü. Nureddin Mahmud 28 yıllık hükümdârlığı müddetince, Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği sağlayarak haçlılara karşı büyük başarılar kazanmıştır. Nureddin Mahmud, Hristiyanların eline geçen Kudüs'ü fethettikten sonra İstanbul'u dahi fethetmeyi düşünen, adâletiyle Hz. Ömer ve Ömer b. Abdulaziz'den sonra en âdil hükümdâr olarak tarihe geçen büyük bir devlet adamıdır. Ancak 1174 yılında boğaz iltihabından vefat ederek ömrünün kifayet etmemesi, bu ideallerin gerçekleşmesine engel olmuştur.

Nureddin Mahmud'un ölümünden sonra bir müddet daha varlığını devam ettiren Zengîler, Eyyûbîler'den Bedreddin Lü'lü'nün hâkimiyeti altına girerek 1233 yılına kadar hüküm sürmüştür.

İncelemiş olduğumuz Muhammed b. Ebu Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa'nın, Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Siyreti'l Meliki'l-Âdil Nureddin Eş-Şehîd adlı eseri, Nureddin Mahmud Zengî'nin şahsiyetini çeşitli yönleriyle anlatan monografik bir eserdir.

Yazar eserde, Nureddin Mahmud'un doğumu gençliği ve idareyi ele alışına kadar geçen süreyi anlattıktan sonra, karakteri ve faaliyetlerini örnekler vererek izah eder.

Eser altı fasıldan teşekkül etmiştir. Bunlar sırasıyla şu konuları ihtiva etmektedir.

1. Birinci fasıl Nureddin Mahmud'un ileri görüşlülüğü, cesareti, kahramanlığı ve harp sahasındaki uzmanlığından bahsetmektedir.
2. İkinci fasıl Nureddin Mahmud'un yaptığı imar ve kültür faaliyetlerini anlatır.
3. Üçüncü fasılda Nureddin Mahmud'un zühd ve takvası, mala mülke kıymet vermemesi izah edilir.
4. Dördüncü fasıl Nureddin'in vakıf, cami, hastahane, Dâru'l-hadis, tekke ve zaviye yapımı gibi faaliyetlerinden bahseder.
5. Beşinci fasılda Nureddin Mahmud'un gazveleri ve kendisi ile ilgili bazı kevnî hadiseler (tabiat olayları) anlatılır.
6. Altıncı fasılda Nureddin Mahmud hakkında söylenmiş methiyeler yer almaktadır.

Eserde yazar, Nureddin Mahmud'un hayatını, devrindeki insanlara anlatıp halka mâl etmek maksadında olduğunu görmekteyiz. Bu düşünceden hareketle biz de yazarın bu eserini Türkçe'ye çevirerek günümüz insanına ve gelecek nesillere, özellikle bilim dünyasına tanıtmaya çalıştık.

ABSTRACT

While Musul was a state dependent of the Government of Selçuklu, the rulers of the state began to act independently in the period in which the Selçuklu Government was going to separate. This state –owned name was given to those who dealt with the education of Sultan’s children. While state –owners had been trying to declare shahzadad from Selçuklu family as a Sultan, they initiated to establish their own domination with the getting weak of Selçuklu. Zengi also appeared with the same way. Nureddin Mahmud is one of the well – known man of them.

İmâdeddin, Zengi, the establisher of state, is one of the famous commanders of Melikşah – the Sultan of Great Selçuklu Government – and he is the son of Kasimüd – Devle Aksungur, the Governor of Halep in 1126, after Aksungur’s death of martyr, İmadeddin Zengi was appointed as state – owner instead of him.

Nureddin Mahmud who was born in 1118, came to Halep and he ruled the west part of the country after his father’s death in 1146. His brother, Seyfeddin Gazi also ruled the east part of the country. But his sovereignty was under the control of Nureddin Mahmud. In his sovereignty, lasting 28 year, he provided a unity among muslims and he was victorious against “crusades”. Nureddin Mahmud was a great ruler, and he was best known for his lawfulness in history coming after Hz. Ömer and Ömer b. Abdülaziz’s lawfulness. After he conquered Kudüs city which was under the reign of Christians, he also planned to conquer “İstanbul”.

But he died of stomach inflammation in 1174, and his death was a sad hinderance to his ideals.

After the death of Nureddin Mahmud, the existence of “Zengiler” still lasted, and their existence continued until 1233 under the sovereignty of Bedreddin Lû’lû.

In this study Kitâbu İkâzi’l – Gâfil Bi Sîreti’l Meliki’l – Adil Nureddin Eş-Şehid surveyed is written by Muhammed b. Ebu Bekr İbn-i Ebu’l-Vefa, and is a

monographic work explaining the character of Nureddin Mahmut Zengi in several ways.

After explaining the life until he became the ruler of the kingdom, this study goes further to examine – his birth, his youth, his character and his works briefly by giving examples.

This work of art is consisted of six parts. The subjects of these parts are as follows;

1. The first part is about Nureddin Mahmud's braveness, his courage and his speciality and his success in battles.
2. The second part is about Nureddin Mahmud's contributions to the cultural reconstruction.
3. The third part explains his piety and devotion, and the fact that he never gave much importance to richness and property.
4. The fourth part tells about his works in reconstructing mosques, hospitals, foundations, chapel of dervishness etc...
5. The fifth part is about the natural events related to Nureddin Mahmud.
6. The sixth part is consisted of eulogies which had been narrated about Nureddin Mahmut.

While explaining the life of Nureddin Mahmud and the people of his time, it is observed that the writer aimed at informing people about him. With this intention we tried to informate this book to the people of today and tomorrow, and especially to the world of science. By translating the book from Arabic to our language we have given Turkish language a masterpiece.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	xi

BİRİNCİ BÖLÜM

ATABEGLİK MÜESSESESİ VE ZENGİLER

A. ATABEGLİK MÜESSESESİ.....	2
1. ATABEGLİK MÜESSESESİNİN TANITIMI.....	2
B. ZENGİLER.....	7
1. İMADEDDİN ZENGÎ.....	7
2. SEYFEDDİN GÂZÎ.....	13
3. NUREDDİN MAHMUD ZENGÎ.....	15
4. NUREDDİN MAHMUD ZENGÎ'NİN ŞAHSİYETİ.....	30
5. NUREDDİN MAHMUD DÖNEMİNİN KÜLTÜR VE İMAR FAALİYETLERİ.....	34
6. NUREDDİN MAHMUD DÖNEMİ KÜLTÜR VE İLİM ADAMLARINDAN BAZILARI.....	37
C. NUREDDİN MAHMUD ZENGÎ'NİN ÖLÜMÜNDEN SONRA ZENGİLER.....	41
1. EL-MELİKÜ'S-SÂLİH İSMAİL.....	41
2. İZZEDDİN MESUD.....	44
3. NUREDDİN ARSLANŞÂH.....	45
4. II. İZZEDDİN MESUD.....	47
5. II. NUREDDİN ARSLANŞÂH.....	47
6. NASİREDDİN MAHMUD.....	48

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM DÜNYASINDA MONOGRAFİ GELENEĞİ VE KİTÂBU İKÂZİ'L-GÂFİL Bİ SÎRETİ'L-MELİKİ'L-ÂDİL NUREDDİN EŞ-ŞEHÎD

A. İSLAM DÜNYASINDA MONOGRAFİ GELENEĞİ.....	51
1. MONOGRAFİNİN TANIMI.....	51
2. İSLÂM ÂLEMİNDEKİ GELİŞİMİ.....	53
B. KİTÂBU İKÂZİ'L-GÂFİL Bİ SÎRETİ'L-MELİKİ'L-ÂDİL NUREDDİN EŞ-ŞEHÎD VE MÜELLİFİ HAKKINDA BİLGİ.....	59
1. DIŞ TAVSİF.....	59
2. MECMUADA BULUNAN RİSÂLELER.....	59
3. KİTÂBU İKÂZİ'L-GÂFİL Bİ SÎRETİ'L-MELİKİ'L-ÂDİL NUREDDİN EŞ-ŞEHÎD ADLI RİSÂLE.....	61
4. ESERİN TAVSİFİ (İÇ TAVSİF).....	62
C. KİTÂBU İKÂZİ'L-GÂFİL Bİ SÎRETİ'L-MELİKİ'L-ÂDİL NUREDDİN EŞ-ŞEHÎD RİSÂLESİNİN DEĞERLENDİRMESİ.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ESERİN TERCÜMESİ VE ASIL METNİ	
A. ESERİN TERCÜMESİ.....	74
B. ESERİN ASIL METNİ.....	113
SONUÇ.....	130
KAYNAKLAR.....	133
EKLER.....	144

KISALTMALAR

A.D.T.Y.K.	: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurulu
A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.S.M	: Aleyhisselâtu Vesselâm
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
A.Ü.İ.F	: Anraka Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: Bin (Oğlu)
Bsk	: Baskı
Çev.	: Çeviren
H.	: Hicri
Hız.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İ.Ü.F.E.F	: İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
K.S.	: Kuddise Sirruhu
Kült. Bak. Yay.	: Kültür Bakanlığı Yayınları
M.	: Miladi
M.E.B	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
M.V.	: Maarif Vekaleti
Md.	: Maddesi
Mtb.	: Matbaa
Müt.	: Mütercim
Neşr.	: Neşriyat
Ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
T.D.V	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.K.A.E.	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
T.T.K	: Türk Tarih Kurumu

T.T.T.C.	: Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
Y.a.y	: Yayınlayan
Y.A.Y	: Yeni Asya Yayınları
y.y.	: Yüz yıl

ÖNSÖZ

Ortaçağ Türk-İslâm tarihi ile ilgili çalışma yapanlar için Arapça eserler önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü o dönemde meydana getirilen yazılı kaynakların bir çoğu Arapça'dır. Bu kaynaklardan hakkıyla istifade edebilmek için; kaynakların dilimize çevrilmesi gerekmektedir. Bu yapılmadığı sürece, ilim âlemi doğru bilgidен yoksun kalacaktır. Biz bu gerçekten hareketle, Muhammed b. Ebî Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa'nın Kitâbu İkâzi'l Gâfil Bi Sîreti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin Eş-Şehîd adlı Arapça el yazması eserini Türkçe'ye çevirerek ilim dünyasına tanıtmaya karar verdik.

Nureddin Mahmud, Türk tarihinde silinmez izler bırakmış olmasına rağmen, kıymeti nisbetinde üzerinde durulmamış büyük bir devlet adamıdır. Bu yüzden biz de, Muhamme b. Ebî Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa'nın, Nureddin Mahmud'u yaşadığı devrin insanına ve gelecek nesillere tanıtmak maksadıyla kaleme almış olduğu bu eserinin edisyon kritiğini yapmaya çalıştık. Ancak yaptığımız bu çalışmada eserin başka bir nüshasına ulaşamadık. Bu sebeple tek nüsha üzerinde çalışmamızı tamamladık.

Çalışmamız sırasında eserin tanıtımının yanında Nureddin Mahmud ile ilgili devrin diğer kaynaklarının da taramasını yaptık. Böylelikle daha sağlıklı değerlendirmelere ulaştık.

Çalışmamızı üç bölüm halinde hazırladık. Birinci bölümde, değerlendirmesini yaptığımız eserde verilen bilgileri, o devri anlatan kaynaklarla karşılaştırmak ve bu bilgilerin doğruluğunu teyit etmek maksadıyla, önce "Atabeglik Müessesesi"ni genel olarak inceledik. Daha sonra "Zengîler" hakkında bilgi verdik. Ancak Nureddin Mahmud dönemini açarak izah ettik.

İkinci bölümde üzerinde çalıştığımız eserin monografik bir eser olması sebebiyle, ilk önce monografiyi genel hatlarıyla izah ettik. Daha sonra çalışılan

eserin tanıtımı ve müellifi hakkında bilgi verdik. Akabinde eserin değerlendirilmesini yaptık.

Üçüncü bölümde, eserin Arapça'dan Türkçe'ye çevirisi yaparak, eseri asıl metni ile birlikte verdik.

Böylece Muhammed b. Ebî Bekr İbn-i Ebi'l-Vefa'nın, "Divan"ından başka bir eserinin daha olduğunu ortaya çıkarıp ilk defa ilim dünyasına kazandırmış olduk. Diğer yandan eseri Türkçe'ye çevirerek bizim insanımızın istifadesine bütün eksikliklerimizi kabul edip mazur görüleceğimizi ümit ederek sunabildiysek, kendimizi bahtiyar addedeceğiz.

Bize bu sahada çalışma cesaret ve fırsatını veren, bizden yardım, tavsiye ve aydınlatıcı bilgilerini esirgemeyen; değerli hocam Prof. Dr. Adil ALPMAN'a, ayrıca ufuk açıcı görüşleriyle yol gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Mikâil BAYRAM'a teşekkürlerimi arz ederim.

Mustafa EĞİLMEZ

Niğde-1998

GİRİŞ

Tarihî olaylarda rol sahibi olmuş şahsiyetlerin ortaya çıkarılması, bizi daha doğru sonuçlara ve isabetli değerlendirmelere sevk edecektir. Yapacağımız değerlendirmeleri de elbette ki dönemin yazılı kaynaklarına inerek elde edebiliriz.

Bu düşünce bizi, Kitâbu İkâzi'l-Gâfil Bi Sîreti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin Eş-Şehîd adlı eseri, akademik anlamda irdelememize sebep oldu. Böylelikle Nureddin Mahmud b. Zengî ile ilgili bazı noktalar görülecek ve o dönem çok daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Konu etraflıca yorumlanmadan evvel Nureddin Mahmud ve dönemini ana hatlarıyla vermeye çalışacağım.

Nureddin Mahmud Zengî, Ebû Said İmadeddîn Zengî'nin oğludur. Dedesi Kasîmü'd-devle Aksungur'dur. Oğuzların Afşar boyundan olan Aksungur, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın sarayında büyüyen ünlü komutanlarından. 1126'da Aksungur'un şehid edilmesinden sonra, yerine Sultan Mahmud tarafından İmadeddîn Zengî atabeg tayin edildi.

Nureddin Mahmud, 11 Şubat 1118'de Halep'te dünyaya geldi. Âdil bir hükümdar olduğu için "El-Melikü'l-Âdil" lakabıyla anılmıştır. Yine şehid olmayı çok arzuladığından dolayı "Eş-Şehîd" ve ayrıca "Ebu'l-kâsım" lakabıyla da anılmıştır.

Türk-İslâm tarihinde yiğitliği, doğruluğu ve adâleti ile büyük şöhret yapmış olan Nureddin Mahmud, babasının gözetimi altında yetişti. Adâletiyle Hz. Ömer ve Ömer b. Abdulaziz'den sonra en âdil bir hükümdâr olarak tarihe geçen Nureddin Mahmud'un hadis ezberleyip rivayet etmesi, hanevî fıkına vâkıf olması, onun iyi bir İslâm terbiyesinden geçtiğini gösterir.

Nureddin belli bir yaştan sonra biniciliği ok atmayı, askerlik bilgi ve kabiliyetlerini kazanmak sureti ile iyi bir savaşçı olarak yetişti. Yaptığımız çalışmada da görüleceği gibi, ondaki liderlik vasıfları sezilerek, diğer kardeşlerinden farklı bir şekilde bilgili ve faziletli bir kişi olarak yetiştirilmesi için özel bir gayret sarf edildi.

Nureddin Mahmud, babasının 1146'da ölümünden sonra Haleb'e gelerek ülkenin batısına hâkim oldu. Doğusuna da kardeşi Seyfeddin Gâzî hâkim oldu. Nureddin Mahmud, hükümdârlığı müddeti boyunca, devamlı mücadele içerisinde bulunmuştur. Bu mücadelede üç gayeyi hedeflemişti. İlk olarak Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği sağlayarak, İslâm devletlerinin birleştirilmesini gerçekleştirmek istiyordu. Teşekkül eden bu güçle haçlıları İslâm diyarından atıp Kudüs'ü fethetmeyi amaçlamıştı. Daha sonra Şîî Fâtımî Devleti'ne son verip Sünnîliği bu tehlikeden kurtarmak gayesindeydi. Nureddin Mahmud bu amaçlarının çoğuna ulaştı.

Son olarak İstanbul'un fethedilmesini gaye edinmişti. Haçlılara karşı büyük başarılar elde etmesine rağmen, Kudüs'ü fethetmek yetiştirdiği büyük komutan Selâhaddin-i Eyyûbî'ye nasip olacağı gibi İstanbul'u fethetmek de cihan pâdişâhı Fatih Sultan Mehmed Han'a nasip olacaktı.

Nureddin Mahmud, Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanmaya yüz tuttuğu bir devirde, İslâm dünyasının büyük bir çalkantı içerisine düştüğü bir zamanda ve haçlı ordularının İslâm âlemi üzerine sürekli akınlarda bulunduğu bir tarihte, göstermiş olduğu basiret ve kahramanlığı sayesinde, bu tehlikeleri büyük bir metanet ve cesaretle birer birer defetmesini başarmış büyük bir devlet adamıdır.

Diğer yandan Nureddin Mahmud, Mısır Şîî Fâtımî Halifeliği'ni ortadan kaldırıp İslâm dünyasında birlik ve beraberliği sağlayarak gelecekteki cihan hâkimiyetinin oluşmasının temellerini atan kudretli bir devlet adamıdır.

Nureddin Mahmud, elde etmiş olduğu bu başarısını kendisinden sonra devam ettirecek olan büyük komutan ve devlet adamı Selâhaddin-i Eyyûbî'nin yetişmesini

sağlamıştır. Her ne kadar kendisinden sonra devleti karışıklığa düşmüş olsa da Selâhaddin-i Eyyûbî'nin bu boşluğu doldurması, mirasın Eyyûbîler'e geçmekle devam etmesini, daha sonra Memlûkler ve arkasından Osmanlılar'a geçmesini sağlamıştır.

Eyyûbîler Devleti Nureddin Mahmud Zengî'nin devletinin bir uzantısı olmuş, Memlûkler Devleti de Eyyûbîler devleti'nin bir uzantısı olmuştur. Bu üç devletin birbirinden en büyük farkı başlarındaki hânedânları olmuştur. Devlet teşkilâtı, maddi ve manevî var oluş sebepleri aynı olması hasebiyle, aralarında hiçbir fark yoktur. Dolayısıyla bu devletler birer Türk devletidir. Bunda hiçbir şüphe yoktur.

Bütün İslâm devletlerinde olduğu gibi bu devletler de İslâm'ın birer elmas kılıncı olarak ehl-i küfre karşı mücadele ederek İslâm'ın üstünlüğünü cihana ilân etmişlerdir. İslâmiyet namına vatanlarını müdafaa ederek bütün varlığını bu uğurda feda etmişlerdir.

Nureddin Mahmud ve onun varisi Selâhaddin, işte bu ruhun temsilcileri olmuşlardır. Bu iki büyük devlet adamının tarihî rollerini de birbirinden ayırmak mümkün değildir. Tarihçiler bu iki şahsiyeti Türk tarihindeki zengin değerli simalardan sadece Alparslan ve Fatih ile mukayese etmektedirler.

Diğer taraftan Nureddin Mahmud olmasaydı Selâhaddin gelmezdi, Selâhaddin olmasaydı Nureddin Mahmud'un eserinin sona ereceği yine tarihçiler tarafından ifade edilmektedir.

Nureddin Mahmud saltanatı müddetince ilmin ve âlimlerin, sanatın ve sanatkârların koruyucusu olmuş, sahip olduğu bütün fânî zenginlikleri ebedî zenginliklere tercih ederek büyük bir tevazu, ferağat ve fedakârlık içerisinde bir ömür sürdürmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATABEGLİK MÜESSESESİ VE ZENGİLER

A- ATABEGLİK MÜESSESESİ

1- ATABEGLİK MÜESSESİNİN TANITIMI

Ata ve Beg (Beğ) kelimelerinden meydana gelen bu kelime, bir şan ve önemli bir görevin adıdır⁽¹⁾.

Ata ile beg kelimelerinin birleşmesinden oluşan bu terkinin mânâsı bey babadır. Bu terkip Türkçe olduğu halde Fârisî kâidesiyle “atabegin” sûretinde cem‘ilendirmişlerdir⁽²⁾.

Atabeg tabiri Suyûti’nin Tarih-i Hulâfâ’sına göre ilk defa Selçuklu veziri Nizâmü’l-Mülk’e verilmiştir⁽³⁾.

Selçuklular’dan önce Karahanlılar ve Gazneliler gibi Müslüman Türk devletlerinde böyle bir ünvanın veya bununla ilgili olarak Atabeglik şeklinde bir müessesenin varlığı hakkında bilgi yoktur. Oğuz geleneklerine bağlı büyük bir Türk boyu olan Selçuklular’ın “Atabeglik Müessesesi”nin İslâmiyet’ten önce kurulan Türk devletlerinden aldıkları, eski bir gelenek veya müesseseyi biraz değiştirmek suretiyle devam ettirdikleri düşünülebilirse de bu hususta da kayıt bulunmamaktadır. Bazı müsteşrikler, Orhun kitabelerinde kitabelerin yazıcısı olarak kaydedilen “Kültigin Atası” lakabının “Atabeg” mânâsına geldiğini söylerse de bu husus da şimdilik kesinlik kazanmış değildir. Buna rağmen çeşitli kafkas kavimleri arasındaki Türkler’in aile hayatlarında karşımıza çıkan Atalık, Selçuklular’daki Atabeglik ile az da olsa yakınlık göstermektedir. Kafkaslar’daki bazı Türk aileler küçük yaştaki çocukların terbiye ve eğitim için başka ailelerin yanına vermişler ve çocuğun eğitimi ile uğraşan bu ailelerin reisine atalık demişlerdir. Kırım hanları şehzadelerine de bu

¹ Türk Ansiklopedisi, “Atabeglik” Md., C. 4, M.E.B. Yay., İstanbul-1950, s.79

² PAKALIN, Mehmet Zeki: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1, M.E.B., İstanbul-1983, s.102; Her ne kadar yazar Atabeg’in çoğulunu “Atabegîn” olarak göstermişse de doğrusu “Atabegân”dır.

³ UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, T.T.K., Ankara-1984, s.47

usûlün uygulanmış olması, Selçuklular'daki atabeglik müessesesinin atalık ile ilgili olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir⁽⁴⁾.

Selçuklular'da vezir Nizâmü'l-Mülk'e verilen Atabeglik ünvanı daha sonraları sultan çocuklarının terbiyesiyle uğraşan ve gönderildikleri eyaletleri onların adına idare eden kişilere verilmiştir. Atabegler genellikle Sultanlar'ın memlûkleri arasından titizlikle seçilmiş, itimada lâyük askerî ve idarî kâbiliyete hâiz olan seçkin kişilerdi. Her atabeg , yanındaki Selçuklu hanedanına mensup şehzâdeyi fırsat bulduğu zamanlar sultan ilân edebilmek için uğraşmışlar. Bazen kendi kudret ve hâkimiyetlerini oğullarına bırakarak sülâlelerinin hâkimiyetlerini de sağlamışlardır⁽⁵⁾.

Merkezî idare zayıflayınca atabegler şehzâdelerin yerine kendi hâkimiyetlerini kurmağa başladılar. Böylece Atabegler denilen Böriler, Zengîler, İldenizliler, Salgurlular gibi çeşitli sülâleler ortaya çıktı⁽⁶⁾.

Sultanların yanı sıra önemli merkezlerde bulunan melikler de kendi çocuklarını atabeg tayin ederlerdi. Meselâ Melikşah'ın kardeşi Suriye Melik'i Tâcü'd-Devle Tutuş, oğulları Rıdvan ile Dukak'a birer atabeg tayin etmişti⁽⁷⁾.

Atabegler, şehzâde hizmetlerinden başka kendilerine gösterilen itimada binaen Eyalet valiliklerinde de bulunmuşlardır. Meselâ kölelikten yetişip Melikşah'ın ibriktârı olan Anuştegin, efendisi tarafından Hive valisi tayin edilmişti; keza Şemsüddin İldeniz de köle olup Gıyasüddin Mesud tarafından Azerbaycan Valiliği'ne gönderilmişti. Şam, El-Cezire, Suriye, Musul, Erbil ve Artuk, Ermanşahlar ve diğer bazı küçük devletler hep bu suretle kurulmuşlardır.

Büyük Selçuklular'da mühim rol oynayan atabeglerden Emir Sipehsalar, Gümüştengin, Candar, Emir Atabeg Karasungur, Atabeg İmadeddin Zengî, Atabeg

⁴ ALPTEKİN, Coşkun: "Atabeg", İslâm Ansiklopedisi, C.4, T.D.V.Yay., Ankara-1991, s.38

⁵ Komisyon, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, Çağ Yay., İstanbul-1988, s.199

⁶ Meydan Larousse Ansiklopedisi, "Atabeg", C.1, Meydan Yayınevi, İstanbul-1990, s.794

⁷ ALPTEKİN, Coşkun: "Atabeg", İslâm Ansiklopedisi, C.4, s.38

İldeniz ve Atabeg Zahirreddin Tuğtegin Selçuklu döneminde meşhur Türk vali ve kumandanlarındandırlar⁽⁸⁾.

Atabeglik müessesesini devam ettiren bir diğer Türk devleti de Anadolu Selçukluları'dır. Sultan I.Kılıçarslan ölünce(1107) dul kalan karısı Ayşe Hatun, Artukoğulları'ndan Belek'e müracaat ederek oğlu Malatya Sultanı Tuğrul Arslan'ın atabegliğini üstlenmesini istedi. Ayşe Hatun'un bu isteğini kabul eden Belek, onunla evlenerek Malatya'ya da hâkim oldu. I.Alaeddin Keykûbâd'da oğullarına atabeg tayin etmiştir⁽⁹⁾.

Anadolu Selçuklular'ında atabeglik müessesesi ile ilgili Osman Turan'ın "Türkiye Selçuklular'ı Hakkında Resmî Vesikalar" adlı eserinde kayda değer bilgiler vardır. Konumuzla ilgili olduğu için eserdeki yirmi dördüncü vesikanın içeriğini nakletmek istiyorum:

"XXIV. vesika bilge, yegâne, inanç, atabeg ünvanlarını taşıyan Cemâleddin Muhammed b. Mahmud'un hizmet ve meziyetleri dolayısıyla Selçuk saltanatı atabegliğine tayini için çıkarılan fermanıdır. Devlet erkânı ve saltanat divânı naiblerinin saltanat atabegliği mevkiinde tanınmaları gereken Cemâleddin ile bütün işlerde müşavere etmeleri emredilmekte, Dîvân-ı İstîfâ'da kendisine tayin olunanı tasarruf ederek masraflarına sarfetmesi bildirilmektedir ki bu tayine aid kısım mu'tad olarak vesikalardan çıkarılmıştır. Fermanı bütün devlet erkânı ile saltanat dîvânı naiblerinin bütün işlerde onun ittifak ve meşveresi ile hareket etmeleri ibaresi atabeglik mevkiinin vazifeleri bakımından mühimdir. Filhakika Büyük Selçuklular'da şehzâdelerin tahsil ve terbiyesiyle birlikte aynı zamanda onlara aid yerleri idâre eden atabeglerin mevkiî Anadolu Selçukluları'nda tekâmül ederek atabeglik, devletin daimi ve en mühim vazifelerinden biri olmuştur ki fermanın bu kaydı da buna delâlet eder"⁽¹⁰⁾.

Atabeglik müessesesi diğer Türk devletlerinde de vardır. Meselâ Sultan Alaeddin Muhammed Harizimşâh, Doğanşâh'ın oğlu Sencerşâh'a Menglibeg'i, Tekiş

⁸ UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı: Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, s.47

⁹ ALPTEKİN, Coşkun: "Atabeg" Md., İslâm Ansiklopedisi, C.4, s.39

¹⁰ TURAN, Osman: Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Metin, Tercüme, ve Araştırmalar, 2.Bsk., T.T.K., Ankara-1988, s.16-17

oğullarından Yûnus Han'a Mayacık'ı, oğlu Rûkneddin Gursançtı'ya da Yıgan Taysı'yı atabeg tayin etmişti⁽¹¹⁾.

Kirman Selçukluları'nda da atabeglik müessesesinin varlığını görmekteyiz. Meselâ Tuğrul devrinde Atabeg Alâeddîn Bozkuş; Behram Şâh ve Arslan Şâh devirlerinde Atabeg Reyhan ve Kutbeddîn Muhammed b. Bozkuş'u görmekteyiz⁽¹²⁾.

Selçuklular döneminde eyaletlere vali olarak gönderilen bazı atabeglerin istiklâliyetlerini ilân edip devlet kurduklarını ifade etmiştik. Atabegler tarafından kurulan bu devletler teşkilât olarak Selçuklu devlet teşkilâtını örnek almaya çalışmışlardır. Haliyle atabeglik müessesesi bahsettiğimiz devletlerde de bulunmaktadır. Meselâ Dimaşk Atabegliği'nde devletin başında hükümdar yerine "Atabeg" ünvanını taşıyan sultanın itimadını kazanmış kuvvetli bir emir ve onun yanında Selçuklu hanedânı âzâsından bir melik bulunmakta idi. Ülkeyi melik adına idare eden Atabeg, kendi hâkimiyet sahasının idarî, malî ve askerî mutlak hâkimi idi. Atabeglik arazisi babadan oğula geçebilirdi. Atabeg kendi adına para bastırır ve hutbe okutabilirdi. Hükümdârın hâkimiyet sembolleri arasında bulunması gereken hususlar arasındaki unvan ve lakaplar, Dimaşk Atabegleri tarafından da kullanılmıştır⁽¹³⁾.

Eyyûbîler'de de atabeglik müessesesi çok az değişiklikle devam etmiştir. Selahaddîn-i Eyyûbî'nin oğlu El-Melikü'l-Fâzıl Ali, El-Melikü'l Mansur Muhammed b. Aziz'in atabegi idi. Atabeglik Yemen Eyyûbîleri tarafından da askerî bir vazife ve unvan olarak kullanılmıştır. Selçuklu Devleti'nin tesiriyle İran Moğolları da Atabeglik müessesesini kurmuşlardı. Olcaytu, Emir Sevinç'i oğlu Ebu Said'e atabeg tayin etmiş ve onu dokuz yaşlarında Emir Sevinç'le beraber Horasan'a göndererek buranın idaresini vermişti. İlhanlı idarî teşkilatının etkisi altında kalan Celayirliler de Emîrû'l-Ümerâlar'a atabeg ünvanı vermişlerdi.

¹¹ ALPTEKİN, Coşkun: "Atabeg"Md., İslâm Ansiklopedisi, C.4, s.39

¹² KÖPRÜLÜ, Fuat: "Atabeg"Md. İslâm Ansiklopedisi, C.1, M.E.B.Yay., İstanbul-1950, s.712

¹³ ALPTEKİN, Coşkun: Dimaşk Atabegliği, Mar.Ünv.Yay., İstanbul-1985, s.161

Akkoyunlular ve daha sonra Safevîler tarafından da bu müessese devam ettirilmiştir. Küçük yaştaki şehzâdelerini ülkenin sınır vilayetlerinin idaresine tayin eden I.Şah İsmail, o bölgenin tecrübeli ve büyük kumandanlarını naib ve mürebbî sıfatıyla ve lala ünvanıyla onların yanlarında görevlendiriyordu. İran'daki son Türk sülâlesi olan Kaçarlar'ın sarayında şehzade mürebbîlerinin en büyüğüne lalabaşı denilmekteydi. Aynı şekilde Osmanlılar'da da sancağa çıkan şehzâdelerin yanında, devlet tecrübesi olan bir kişiye lala ünvanı verilmiştir.

İznik Rum İmparatorluğu'nda "beg" ünvanlı bir Türk lalasının bulunması, Gürcü Kraliçesi Tamara'nın protokol itibariyle vezirden sonra gelen atabeglik müessesesini ihdas etmesi bu Türk geleneğinin ortaçağ hristiyan devletleri tarafından da benimsendiğini göstermektedir.

Selçuklular zamanında önceleri bir unvan olarak ortaya çıkan ve zamanla bir devlet memuriyeti şekline dönüşen atabeglik, sonraları atabeglerin yanlarında bulunan şehzadelerin anneleri ile evlenmeleri sebebiyle daha önemli bir mevki durumuna gelmiştir. Atabeglik Eyyûbiler'de ve Memlûklüler'in ilk devirlerinde Selçuklular zamanındaki mahiyetini korumaktaydı. Bunu takip eden devirlerde ordu kumandanlığı şekline dönüştü. Hatta Memlûklüler'in Halep ve Şam naibliklerinde bunlara atabeg veya atabegü'l-cüyûşun yanı sıra beylerbeyi dahi denilmeye başlandı. XV. yüz yıla kadar önemini koruyan atabeglik müessesesi eski önemini kaybederek üçüncü derecede bir makam haline geldi. Bunu takip eden yüz yıllarda ise atabegler, askerî kumandanlık görevlerini de kaybederek saraylarda şehzadelerin mürebbîleri ve öğretmenleri "Lala" haline geldiler⁽¹⁴⁾.

¹⁴ ALPTEKİN, Coşkun: "Atabeg"Md., İslâm Ansiklopedisi, C.4, s.39-40; Osman TURAN; Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslâm Medeniyeti, 4. Baskı, Boğaziçi Yay. İstanbul-1993, s.314

B-ZENGÎLER

1-İMÂDEDDÎN ZENGÎ

Bu atabegliğin kurucusu Zengî, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın bir Türk memlûk kumandanı ve Haleb valisi olan Aksungur*'un oğlu idi⁽¹⁵⁾. H.480/M.1087 yılında Haleb'de doğup büyümüşü. Musul valisi ve Bağdat şihnesi Aksungur El-Porsukî tarafından Basra'da görev verilmiş, Aksungur'un şihnelikten azlinden sonra Sultan Mahmud kendisine Basra idâresini vermiştir⁽¹⁶⁾.

Musul hâkimi Aksungur Porsukî, 25 Kasım 1126'da Bâtınîler tarafından öldürüldü. Devlet ileri gelenleri Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'a, Musul valiliğine İmadeddîn Zengî'nin getirilmesini tavsiye ettiler. Sultan Mahmud, onun vali atanmasını kabul etti. Çünkü Sultan onun kabiliyetli bir emir olduğunu biliyordu.

*Sultan Melikşâh döneminin ünlü emirlerinden olan Aksungur, haçlılara karşı unutulmaz zaferler kazanan Musul ve Haleb Atabegleri Zengîler'in ceddidir. Aksungur'un babası kıpçak boylarından biri olması muhtemel olan Sabyu boyuna mensub bulunan Abdullah El-Turgan'dır. Aksungur, ailesinin Selçuklu hizmetine girmesinden sonra Sultan Melikşâh'ın buyruğuyla özel bir eğitime tâbi tutularak Selçuklu ordusuna alınmıştır. Aksungur Sultan Melikşâh'ın memlûklerinden olup kâbiliyeti sayesinde devletin ileri gelen emir ve devlet adamları arasına girmeyi başarmıştı. Özellikle ilgili kaynaklardan onu savaşta ve barış zamanlarında daima Sultan Melikşâh'la birlikte bulunduğunu dikkat çekmiştir.

Suriye Selçuklu Melik'i Tutuş, Musul hâkimi Kureyş oğlu Müslim ve Antakya'yı ele geçirerek Kuzey Suriye'ye girmiş olan Anadolu Fatihî Süleymanşâh arasında başlayan çekişmelerden Tutuş'un başarılı ve kârlı çıkması sonunda Kuzey Suriye'de ortaya çıkan huzursuzluğu bertaraf etmek amacıyla Sultan Melikşâh, beraberinde devletin işbilir emirlerinden Kasîmü'd-Devle Aksungur, Bozan ve Yağısıyan olduğu halde Kuzey Suriye'ye gelmiş veziri Nizâmü'l-Mülk'ün de tavsiyesiyle Aksungur'u Haleb'e, Yağısıyan'ı Antakya'ya, Bozan'ı da Urfa'ya vali olarak atamıştı(Aralık 1086).

Aksungur, bu valilik görevini sekiz yıl süre ile başarılı bir biçimde yürütmüştür. O, bu göreve ölünceye dek Sultan Melikşâh adına daha sonra kısa bir süre Sultan müddeisi Tutuş adına yapmışsa da daha sonra ona tabilikten ayrılıp saltanatın öteki müddeisi Berkuyaruk'un hizmetine girmiştir. Fakat o, bu sebeble kendisine karşı kin besleyen Tutuş'la yapmak zorunda kaldığı savaşta, esir edildikten sonra öldürülmüştür (Mayıs 1097). (İBNÜ'L ADİM, KEMALEDDİN: Buğyat at-Talab Fi Târih Halab, (Yay. SEVİM, Ali:), T.T.K., Ankara-1976, s.73-74

¹⁵ MERÇİL, Erdoğan: Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul-1985, s.213

¹⁶ İBNÜ'L-ADİM, Kemâleddîn: Buğyat at Talab Fî Tarih Halab, (Yay. SEVİM, Ali:), T.T.K. Ankara-1976, s.88

Aynı zamanda Sultan Mahmud, Zengî'yi iki oğluna atabeg olarak atadı(1127)⁽¹⁷⁾. Ayrıca Zengî, bundan sonra "İmâdeddin" lakabıyla da anılmaya başlandı⁽¹⁸⁾.

İmadeddin Zengî, Kürboğa, Çökermiş, ve Çavlı gibi devrinin en büyük komutanları elinde yetişti⁽¹⁹⁾.

Atabeg İmadeddin Zengî, Musul'a hâkim olunca büyük ve kudretli bir Türk devleti kurmaya çalıştı. Başlangıçta çevreyi hâkimiyeti altına alarak haçlılarla siyasi ve askerî mücadelelere girişmek fikrindeydi. Bu sebeble de Diyarbekir ve Suriye'nin Arap ve Türkmen hâkimlerine karşı bir fetih siyaseti izlemeye başladı. Aynı siyaseti Bizanslar ve Haçlılar'a karşı da takip ediyordu. Nitekim İmadeddin Zengî bu arzusunu gerçekleştirmek için harekete geçti. Sincar Habur ve çevresini, Nusaybin ve Harran'ı ele geçirdi, daha sonra da Halep'e hâkim oldu(1128). Bir hile ile Hama'yı fethetti(1130). Hims önünde başarılı olamayarak Musul'a döndü. Buna rağmen O tereddütsüz Hims'a kadar bütün Suriye'nin hâkimi idi⁽²⁰⁾.

1131 yılında Sultan Muhammed'in oğlu Mammud'un ölümü üzerine ortaya çıkan taht mücadelelerinde İmadeddin Zengî, Mesud'un kendisinden yardım istemesi üzerine Bağdat'a bir sefer düzenledi. Tekrit yakınlarında Halife El-Müsterşid ve Selçukşâh tarafından bozguna uğratıldı. İmadeddin Zengî, Tekrit valisi Necmeddin Eyyûb yardımıyla hayatını kurtardı. Halife, bu başarısından dolayı hânedanının kudretini yeniden canlandırmak düşüncesine kapıldı. Bu defa da Sultan Sencer, 1132 yılında İmadeddin Zengî'yi tekrar Bağdat'a sefere görevlendirdi. Başlangıçta başarılı olan İmadeddin Zengî, beraberinde bulunan Dübeys'in kaçması üzerine Musul'a geri çekilmek zorunda kaldı. Halife El-Müsterşid ertesi yıl baharında Musul'a yürüdü. Fakat İmadeddin Zengî, Musul'dan çıkarak halifenin ordusuna sürekli baskınlar yaparak geri çekilmesini sağladı. Mesut taht mücadelesinde diğerlerini bertaraf edip halifeyi Dâymerc yakınlarında bozguna uğrattı ve esir etti.

¹⁷ SEVİM, Ali:-MERÇİL, Erdoğan: Selçuklu Devletleri Tarihi,Siyaset-Tekmilât ve Kùltür, T.T.K., Ankara-1995, s.239

¹⁸ MERÇİL, Erdoğan: Müslüman Türk Devletler Tarihi, İstanbul-1985, s.213

¹⁹ J. DÖĞİNYİ, Türklerin Tarihi, (Çev. Hüseyin Cahid), C.VI, 13.Kitap (yer ve tarih yok), s.280

²⁰ MERÇİL, Erdoğan: Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s.213

Halife Azerbaycan'a sürüldü. Orada haşhaşîler tarafından öldürüldü. Mesut ve O'nun yardımlarıyla Er-Raşid'e karşı mücadelede muvaffak olarak hilâfete geçen El-Muktafi, İmadeddin Zengî'ye yeni şeref ve ünvanlar verdiler⁽²¹⁾.

1133-1134 yıllarında Zengî, Diyarbekir'i kuşattı. Sur kalesini, Hamidiye kürtlerinin elindeki El-Akr, Şuş, Hakkari ve Gevaş'ı ele geçirdi⁽²²⁾.

İmadeddin Zengî 1135 yılında Dımaşk'ı kuşattı. Kuşatma sırasında Halife El-Müsterşid Billah'ın elçisi İmadeddin Zengî'ye verilmek üzere hil'atlar getirdi. Halife elçiye Dımaşk hâkimi Melik Alparslan Mahmud ile Atabeg İmadeddin Zengî'nin aralarında anlaşma sağlanmasını emretmişti. Bunun üzerine İmadeddin Zengî kuşatmayı kaldırıp Dımaşk'tan ayrıldı⁽²³⁾.

İmâdeddin Zengî Mayıs 1137'de Fırat nehrini geçerek güney komşusu olan Dımaşk Atabegliği'nin toprakları üzerine yürüdü. Hıms'ı kuşattı fakat müstahkem bir kaleye sahip olan Hıms şehri önünde fazla vakit kaybetmek istemeyen İmadeddin Zengî, buradan ayrılarak Haçlılar'ın elinde bulunan Barin'i kuşattı. Burası Haleb ile Hıms arasındaki irtibatı sağlayan bir üs konumundaydı. Atabeg İmadeddin Zengî'nin bu harekâtını haber alan Trablus Kontu Raymond, Kudüs Kralı Fulk'tan yardım istedi. Kudüs Kralı yardıma gelirken âni bir baskına uğrayarak Barin kalesine güçlkle sığınabildi. Raymond ve diğer bir kısım şövalye, Atabeg İmadeddin Zengî kuvvetlerince esir edildi. Bu durum üzerine Haçlılar yeni yardım kuvvetlerini yola çıkardı. Urfa Kontu II. Joscelin de Barin'e yardıma gelenler arasındaydı. Bu sırada Bizans İmparatoru II. Yohannes Kommenos, ülkesindeki âsaiyişi temin etmek, Anadolu'yu yurt tutmuş Türkleri bir kısım topraklarından çıkarabilmek ve verdikleri sözü tutmayan haçlı liderlerinin elinden Antakya'yı geri almak için Suriye seferine çıkmıştı. Atabeg İmadeddin Zengî Haçlılar'la ortak hareket içinde olan Bizanslılar'a karşı Irak Selçuklu Sultanı Mesud'dan yardım istedi. Fakat Sultan Masud'un

²¹ RUNCİMAN Steven: Haçlı Seferleri Tarihi, (Çev.Fikret Işıltan), C.II, T.T.K., Ankara-1992, s.159

²² İBNÜ'L-ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, (Çev. Abdülkerim Özeydin), C.11, Bahar Yay.,İstanbul-1987, s.22-25

²³ İBNÜ'L-ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, C.11, s.30

yolladığı on bin kişilik Selçuklu süvari birliği, haçlı liderlerine kızarak Suriye'den geri çekilen Bizans İmparatoru II. Yohannes'in bu hareketi karşısında, Fırat nehrini geçmeden geri döndü⁽²⁴⁾.

Budan sonra Atabeg İmadeddin Zengî, yeniden Dımaşk Atabegliği topraklarına girdi. Fakat bu sefer kuvvet yoluyla almanın zor olacağını gördüğü Hıms'ı daha kolay bir yolla elde edebilmek için Dımaşk Atabeg'i Mahmud'a elçiler yollayarak annesi Safvetü'l-Mülk Zümrüd Hatun ile evlenmek istediğini bildirdi. Dımaşk'ta uzun tartışmalardan sonra İmadeddin Zengî'nin bu teklifi kabul edildi. Düğün 31 Mayıs 1138'de yapıldı. İmadeddin Zengî kendi kızını da Mahmud ile evlendirdi. Zümrüd Hatun, yapılan anlaşmaya göre çeyiz olarak Zengî'ye Hıms şehrini getiriyordu. İmadeddin Zengî, Zümrüd Hatun vasıtasıyla Dımaşk'ı da elde edebileceğini hesap etmekteydi. Fakat bu düşünce ile Dımaşk içinde girdiği propaganda aleyhine dönüştü. Bu evliliğin ancak kendisine Hıms'ı getirmekle kalacağını anlayan İmadeddin Zengî, çok geçmeden Zümrüd Hatun'u terk etti⁽²⁵⁾.

Dımaşk hâkimi Şehâbeddin Mahmud kendi adamları tarafından 23 Haziran 1139'da öldürüldü. İdâreyi Mahmud'un kardeşlerinden Cemâleddin Muhammed ele aldı. Mahmud'un diğer kardeşi Behramşâh ise İmadeddin Zengî'ye sığındı. Ayrıca Zümrüd Hatun da İmadeddin Zengî'ye haber gönderip onu Dımaşk üzerine yürümeye teşvik etti. Bütün bu hususları iyi bir fırsat olarak değerlendirmek isteyen İmadeddin Zengî, Dımaşk Atabegliği ülkesine bir kere daha girdi. İlk olarak Baalbek'i kuşattı ve çok geçmeden bu şehre girmeye muvaffak oldu(10 Ekim 1139)⁽²⁶⁾.

Baalbek'i ele geçiren İmadeddin Zengî, Dımaşk'ı da almak maksadıyla Bika Bölgesine girdi. Burada Cemaleddin Muhammed'e elçi gönderip Dımaşk'ı kendisine teslim etmesini söyledi. Bu takdirde bütün şartlarını kabul edeceğini bildirdi. Fakat

²⁴ ALPTEKİN, Coşkun: "Musul Atabegliği"Md., Doğuştan günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, s.541-543

²⁵ ALPTEKİN, Coşkun: Dımaşk Atabegliği, s. 115

²⁶ İBNÜ'L-KALANİSÎ: Zeyl-i Tarîh-i Dımaşk, Beyrut-1908, s.267-270

teklifi reddedildi. Bunun üzerine İmadeddin Zengî, Dımaşk'ı kuşattı. Yapılan çarpışmalarda başarılı olamayacağını anlayınca kuşatmayı kaldırıp geri döndü.

Kısa bir süre sonra hastalanan Cemâleddin Muhammed 30 Mart 1140'da öldü. Bunun üzerine İmadeddin Zengî yeniden Dımaşk önlerine geldi. Vezir Muineddin Üner Atabeg Zengi'nin bu taarruzunu önleyebilmek için Kudüs Kralı Fulk'dan yardım istemek zorunda kaldı. Kudüs Kralı Atabeg İmadeddin Zengî'nin kendileri için de bir tehlike arzettiğini bildiğinden Dımaşk ile anlaşmayı uygun buldu. Dımaşk Atabegliği ile Kudüs Kralı arsındaki bu anlaşmayı Haber alan İmadeddin Zengî, Hamran'a gelerek muhtemel bir haçlı taarruzunu burada bir ay kadar bekledi. Beklemekten bir netice alamayan Atabeg İmadeddin Zengî, yeniden Dımaşk yakınındaki Guta'ya geldi. Atabeg İmadeddin Zengî, Dımaşk önlerinde beklemenin aleyhine olabileceğini düşünerek Hama'ya çekildi. O'nun bölgeden uzaklaşması ile harekete geçen birleşik kuvvetler Banyas'ı kuşattılar. Banyaslılar İmadeddin Zengî'nin kendilerine yardıma gelemeyeceğini anlayınca teslim oldular. Daha önce yapılan antlaşma gereğince Banyas, haçlılara teslim edildi⁽²⁷⁾.

İmadeddin Zengî kendisine karşı yapılan Dımaşk-Kudüs ittifakının Orta Suriye'de aleyhine bir durum geliştirebileceği düşüncesiyle başta Baalbek olmak üzere, stratejik mevkilere Türkmenleri yerleştirmeye başladı. Türkmenleri yerleştirdiği Baalbek'in iktasını da Salahaddîn-i Eyyûbî'nin babası olan Necmeddin Eyyûb'a verdi. Akabinde Dımaşk'a gelip şehri yeniden kuşattı(22 Haziran 1140). Bütün çabalarına rağmen Dımaşk'ı ele geçiremeyen İmadeddin Zengî, adının hutbede okunmasıyla yetinerek dikkatini haçlılar üzerine çevirdi.

Irak Selçuklu Sultanı Mesud, kendisine bağlı Musul Atabegi'ne Urfa'nın fethini emretti. İmadeddin Zengî Sultan'ın bu emri üzerine civardaki beylerden yardım istedi. Kont II. Joscelin 'nin askerleriyle Urfa'dan ayrılmış olduğunu haber

²⁷ ALPTEKİN, Coşkun: "Musul Atabegliği"Md., Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, s.544-545

alınca komutanlarından Yağıbasan'ı öncü olarak Urfa'ya gönderdi. Kendisi de yanına aldığı Türkmenlerle birlikte Urfa'ya gelip şehri kuşattı⁽²⁸⁾.

İmadeddin Zengî'nin Urfa kuşatması dört hafta sürdü ve neticede Urfa şehrini 1144'te zabtetti. Onun bu başarısı bütün İslâm dünyasında sevinç ve şenliklerle karşılandı, bu sebeble şiirler yazıldı. Urfa'nın düşmesi Avrupa'da da müthiş bir heyecan fırtınası meydana getirmiş ve II. Haçlı seferinin yapılmasına sebep olmuştu. Urfa'yı zabtetmesi İmadeddin Zengî'yi İslâm dünyasının kahramanı yapmıştı⁽²⁹⁾.

Zengî Urfa'yı fethettikten sonra Seruç'u ele geçirdi. Musul'da kendisine karşı çıkan isyanı bastırdı. El-Bira kalesini kuşattı. Musul'daki isyanı bastırdıktan sonra Caber kalesini kuşatma altına aldı. Kale Ukayliler'den İzzeddin Ali b. Sâlim'in idaresi altında idi. Bu kişi İmadeddin Zengî'nin hâkimiyetini tanımak istemiyordu. Kale kuşatma altında iken İmadeddin Zengî, kendi hizmetkârları tarafından 14 Eylül'ü 15 Eylül'e bağlayan gece uyurken öldürüldü(1146)⁽³⁰⁾.

Melikü'l-Ümerâ El-Maşrik ve'l-Mağrib, Şehriyârü's-Şam ve'l-Irakeyn, Pehlivân-ı Cihân Hüsrev-i İran gibi otuza yakın Arapça ve Farsça ünvanların yanı sıra Alp, Gâzî Ak-Arslan gibi Türkçe ünvanlara da sahip olan İmadeddin Zengî, idârî işlerde çok titiz, siyasî ve askerî kabiliyeti çok yüksek bir zâttı. Rakka'da Sıffin şehitleri yanına gömülen Zengî'nin; Seyfeddin Gâzî, Nureddin Mahmud, Kutbeddin Mevdûd, ve Nusreteddîn Emir Emirhan adlarında dört oğlu vardı. Musul Atabegliği ülkesi Habur nehri hudud olmak üzere ikiye bölündü. Merkez Haleb olmak üzere ülkenin batısına Nureddin Mahmud, merkez Musul olmak üzere ülkenin doğusuna da Seyfeddin Gâzî hâkim oldu⁽³¹⁾.

²⁸ ALPTEKİN, Coşkun: "Musul Atabegliği"Md., Doğuştan günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, s.545

²⁹ MERÇİL, Erdoğan: Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s.214

³⁰ İBNÜ'L-KALANİSÎ: A.g.e., s.228

³¹ ALPTEKİN, Coşkun: "Musul Atabegliği"Md., Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, s.546-547

Musul'da Seyfeddin Gâzî'nin idareyi ele almasında Zeyneddin Ali Küçük'ün, Haleb'de Nureddin Mahmud'un idareyi ele almasında da Esedüddîn Şîrkûh'un yardımları olmuştur⁽³²⁾.

2-SEYFEDDÎN GÂZÎ

Atabeg Zengî'nin ölümünden sonra Selçuklu şehzâdelerinden Alparslan b. Mahmud, atabegliğin idaresini ele geçirmek istediye de bunda başarıya ulaşamadı⁽³³⁾.

Zengî'nin oğlu Seyfettin Gâzî, vezir İsfahanlı Cemâleddîn ile birlikte devleti ele geçirmek üzere Musul'a hareket edip hâkim oldu. İkinci oğlu Nureddin babasının parmağından mührünü çıkararak Şîrkûh tarafından Haleb'de kendisini Hükümdar ilân ettirdi. Devletin bu şekilde paylaşılması, düşmanlarına her taraftan Zengî devleti arazisine saldırmak için bir işaret teşkil etti. Güneyde Unur'un Dimaşklı birlikleri Baalbek'i geri alarak Hıms valisini ve Hama emiri Yağısıyan'ı Dimaşk'ın vassalı haline getirdiler. Doğuda Selçuklu Alparslan elini tekrar iktidara uzatırken, Diyarbakır Artukluları da evvelce kaybetmiş oldukları şeyleri geri aldılar. Orta kesimde Joscelin Urfa'yı tekrar elde etmek üzere harekete geçerken, Antakya hükümdârı Raymond da baskınla surların önüne kadar ilerledi. Fakat bu hareketler netice itibarıyla başarıya ulaşamamıştır. Olayların cereyan şekli Zengî'nin düşmanlarına onun ölümüyle pek az şey kazandıklarını isbat etmiş oluyordu. Ayrıca, Zengî'nin oğulları birbirlerine karşı pek büyük bir sevgi duymamalarına rağmen kavgaya girişmeyecek kadar akıllı idiler.⁽³⁴⁾

Seyfettin Gâzî devlet işlerinde babasının takip ettiği siyaseti benimsedi. Kardeşi Haleb Atabegi Nureddin Mahmud ile daima anlaşma yolunu seçti. Siyasî iktidârını sağlamlaştıran Seyfettin Gâzî 1147 yılında Artuklular üzerine yürüdü.

³² ŞEŞEN, Ramazan: Selâhaddin Eyyûbî ve Devlet, Çağ Yay., İstanbul-1987, s.37

³³ MERÇİL, Erdoğan: Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s.215

³⁴ RUNCİMAN Steven: A.g.e., s. 197-198

Hatta Mardin'i dahi kuşattı. Urfa'nın Atabeg Zengî tarafından fethi II. haçlı seferine sebep olmuştu. Dolayısıyla haçlı ordusu 1146 yılında hazırlıklarına başladı. Bu ordu Türkiye Selçuklu topraklarından geçerek 1148 yılının Nisan ortasında Akka limanına ulaştı. Daha sonra haçlı ordusu Dımaşk'ı kuşattı.

Dımaşk Atabegi Abak ile vezir Üner, bir taraftan şehir surlarını tamir ve takviye ederken bir taraftan da komşu ülkelerden yardım istedi. Dımaşk'a yardım için Haleb hâkimi Nureddin Mahmud ile ağabeyi Musul hâkimi Seyfettin Gâzî harekete geçtiler. Haçlılar Dımaşk önlerinde beklediklerini bulamayarak kuşatmayı kaldırdılar. Haçlılar'a karşı Muineddin Üner, Nureddin Mahmud ve Seyfeddin Gâzî ortak hareket etmeye karar verdiler. Haçlı savaşları sırasında 1149 senesinde Dımaşk Atabegliği'nin dirayetli veziri Muineddin Üner vefat etti. Bunu Seyfeddin Gâzî'nin Kasım 1149'daki vefatı takip etti⁽³⁵⁾.

Seyfeddin Gâzî'nin vefat etmesi Zengi ailesine bağlı bölgelerin yeniden tanzim ve taksim edilmesini gerekli kıldı. Kardeşlerin en küçüğü olan Kutbeddin Mevdud Musul'u ve Irak'taki araziye tevarüs etti. Ancak onun Nureddin'i metbû tanımış olduğu anlaşıyor⁽³⁶⁾.

İbn-i Kesir Seyfeddin Gâzî'nin Kişiliği hakkında şu ifadeleri kullanıyor:

“Seyfeddin Gâzî seçkin ve hayırlı hükümdârlardan olup kalbi temiz, muamelesi güzel, sûreti parlak, bahadır, cömert bir kimseydi. Askerleri için her gün yüz koyun, köleleri için de otuz koyun keserdi. Bayram gününde sığır ve tavuklardan ayrı olarak bin koyun keserdi. Bu, çevre hükümdârları arasında yanı başında sancak taşıyan ilk hükümdârdı. Askerlerine gazâyâ giderken yanlarında mutlaka kılınç ve gürz bulundurmalarını emretti. Musul'da bir medrese ve sofîye hankâh yaptırdı. Şair Heysebeyse ona kasideler yazdı”⁽³⁷⁾.

³⁵ ALPTEKİN, Coşkun: “Musul Atabegliği”Md., Doğuştan günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, s.548-549

³⁶ RUNCİMAN Steven: A.g.e., s.281

³⁷ İBN-İ KESİR: El-Bidaye ve'n Nihaye, (Çev. Mehmed Keskin), C.12, Çağrı Yay., İstanbul-1995, s.417

3-NUREDDİN MAHMUD ZENGÎ DÖNEMİ

Nureddin Mahmud, Ebû Said İmâdeddîn Zengî(1127-1146)'nin oğludur. Büyük Selçuklular'ın Musul ve dolaylarının valisi olan ve söz konusu bölgede yarı bağımsız bir devlet kurmuş bulunan büyük devlet adamı Zengî'nin babası ise, Kasîmüddevele Aksungur(1094) idi. Kasîmüddevele Aksungur, Büyük Selçuklular'ın sarayında Sultan Melikşah(1072-1092) ile birlikte büyümüş onun en yakın arkadaşlarından biri olmuştu⁽³⁸⁾. Aksungur, Oğuzlar'ın Avşar boyundan olup sünnî ve Hanefî idi⁽³⁹⁾.

Nureddin Mahmud 11 Şubat 1118 yılında Haleb'de dünyaya geldi⁽⁴⁰⁾. Âdil bir hükümdâr olan Nureddin Mahmud. El-Melikü'l-Âdil lakâbıyla anıldığı gibi zamanındaki pek çok âlimler ve yazarlar onu bu vasfı ile Hülefâ-yı Râşidîn'e katılan Emevî Halîfesi Ömer b. Abdulazîz'e benzetmişlerdir⁽⁴¹⁾.

Yaptığı savaşlarda şehit olmayı çok arzu ettiğinden kendisine Eş-Şehîd'de denilmekteydi. Onun künyesi hemen bütün kaynaklarda Ebu'l-Kâsım olarak geçmektedir⁽⁴²⁾.

Kaynağın birisinde künyesinin Ebu'l-Muzaffer olduğu tesbit edilmiştir⁽⁴³⁾. İlk olarak Kur'an-ı Kerim'i okumayı öğrendi, iyi bir İslâmî eğitim aldı. Nureddin Mahmud belli bir yaştan sonra askerlik mesleğinin gerektirdiği bilgi ve yetenekleri kazanmak suretiyle iyi bir asker olarak yetiştirildi. Nureddin Mahmud'ın gençlik

³⁸ KÖK, Bahaeddin: Nureddin Mahmud b. Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri, İşaret Yay., İstanbul-1992, s.25; İBNÜ'L-ESİR: Et-Târîhü'l-Bâhir Fi'd-Devleti'l-Atabekiyye Bi'l-Mavsıl, Kahire-1963, s.163 vd.

³⁹ ÖZTUNA, Yılmaz: Devletler Hanedanlar ve İslâm Devletleri Tarihi, C.1, Kült. Bak. Yay., Ankara-1996, s.499

⁴⁰ İBN-İ HALLİKÂN: Vefâyâtü'l Âyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân, (Neşr. İhsan Abbas), C.5, Beyrut-1968, s.187; PARMAKSIZOĞLU İsmet: "Nureddin "Md., Türk Ansiklopedisi, C.25, M.E.B., Yay., Ankara-1977, s.346 ; K. V. ZETTESTEEN: "Nureddin "Md., İslâm Ansiklopedisi, C.9, M.E.B. Yay. Ankara-1966, s.358

⁴¹ PARMAKAIZOĞLU, İsmet: A.g.m., s.346

⁴² İBN-İ HALLİKÂN: A.g.e., C.5, s.184

⁴³ KÖK, Bahaeddin: A.g.e., s.26

dönemi ile ilgili kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat babası Zengî'nin yanında savaflara katılmış ve atabeglik sınırları içinde bir şehrin emirliğini üstlenmiş olduğunu düşünebiliriz. Nureddin Mahmud büyük bir ihtimalle bir yandan o dönemin seçkin bilginlerinden gerekli dersleri alırken bir yandan da Esedüddîn Şîrkûh(1169) ve Mecidüddîn b.Ed-Dâye gibi büyük emirlerle bulunarak gereken bütün savaş oyunlarını ve taktiklerini öğrenmiştir⁽⁴⁴⁾.

Nureddin Mahmud babası İmadeddîn Zengî'nin 14 Eylül 1146 tarihinde Caber Kalesi önünde şehid edilmesi üzerine Esedüddîn Şîrkûh'un yardımıyla Haleb'de idareyi ele aldı. Kardeşi Seyfeddin Gâzî ise Musul'da hükümdâr oldu⁽⁴⁵⁾.

Nureddin Mahmud Zengî'nin Haleb'de idâreyi ele almasından sonra karşılaştığı ilk olay, sabık Urfa Kontu Joscelin'in Urfa'ya saldırması olmuştur. Joscelin şehirdeki ermenilerle birlik olup şehri ele geçirdi. Ancak kalede bulunan Müslümanlar, kaleyi teslim etmeyip direndiler. Joscelin onlarla savaşa tutuştu. Haleb'de bulunan Nureddin Mahmud Zengi, askerleriyle birlikte Urfa'ya hareket etti. Nureddin Mahmud Urfa'ya yaklaşıncı Joscelin geri çekildi. Nureddin Mahmud şehre girdi. Şehri yağmalayıp kadınları esir etti⁽⁴⁶⁾.

Nureddin Mahmud'un Haleb'deki hâkimiyetini kuvvetlendirmeye çalıştığı bir sırada, ikinci bir haçlı ordusunun Doğu Akdeniz sahillerinde karaya çıktığı haberi geldi . Nureddin Mahmud, ağabeyi Seyfeddin Gâzî ile birlikte kuşatma altında olan Dımaşk Atabegi Abak'a yardımcı olacaklarını bildirdi. Ancak haçlı liderleri arasındaki anlaşmazlıklar Dımaşk'ı hatta güney Suriye'yi bir felaketten kurtardı. Dımaşk kuşatması kaldırılıp yeni gelen haçlılar Kudüs'e çekilince Nureddin Mahmud, Dımaşk Atabegliği Veziri olan Üner ile birlikte karşı harekete geçip Arima'yı kuşatma altına aldı ve kısa bir süre içinde ele geçirip bu kaleyi yıktı⁽⁴⁷⁾.

⁴⁴ KÖK, Bahaeddin: A.g.e., s.27

⁴⁵ ŞEŞEN, Ramazan: Selahaddin-i Eyyûbî ve Devlet, Çağ Yay., İstanbul-1987, s.37

⁴⁶ İBNÜL ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, C.11, s107

⁴⁷ ALPTEKİN, Coşkun: "Musul Atabegliği", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi. C.7, s.552

Nureddin Mahmud Zengî'nin Arima kalesinin yıktırmasına bir misilleme yapmak isteyen Haçlılar, Haleb bölgesine taarruza geçtiler. Nureddin Mahmud o sıralarda Havran'da bulunan Üner'den yardım istedi. Üner de komutanlarından Mücahideddin Bozan'ı bir miktar kuvvetle Nureddin'e yolladı. Bu sıralarda Nureddin Mahmud Yağra'yı Haçlıların elinden yeni almıştı. Dımaşk'tan gelen kuvvetlerin kendisine katılmasıyla güçlenen Nureddin Mahmud, İnnib Kalesi'ni kuşattı⁽⁴⁸⁾.

Antakya Prinkepsi Raymond, küçük bir ordu ve Ali b. Vefâ kumandasında az sayıda savaşçısı olan bir haşhaşi birliğiyle burasını kurtarmak üzere süratle geldi. Bunların kuvvetleri hakkında mübalağalı haberler almış bulunan Nureddin Mahmud geri çekildi. Aslında Müslüman ordusu altı bini bulan süvarisiyle Franklar'dan fazlaydı. 28 Haziran 1149'da Nureddin Mahmud, hristiyan ordusunu kuşattı. Ertesi gün Raymond'un ordusu birkaç saat içinde imha edildi. Raymond bizzat Şîrkûh tarafından öldürüldü⁽⁴⁹⁾.

Antakya Prinkepsi II. Raymond'un İnnib'de yenilerek öldürülmesi Müslümanlar arasında Antakya'nın tekrar İslâm topraklarına katılabileceği ümidinin doğmasına sebep oldu. Nureddin Mahmud, İnnib zaferinden hemen sonra yanında Emir Bozan komutasında Dımaşk Atabegliği askeri olduğu halde Antakya önlerine gelerek karargâhını kurdu. Şehrin bütün ikmal ve haberleşme yollarını keserek yanında bir grup birlikle Famiye kalesine doğru yola çıktı. Buraya gelerek kaleyi kuşatma altına aldı. 26 Temmuz 1149'da kale muhafızları canlarının bağışlanması şartıyla kaleyi teslim ettiler. Buradan tekrar Antakya'ya dönen Nureddin Mahmud, Şehrin düşmesinin pek kolay olamayacağını anlayarak Haleb'e döndü⁽⁵⁰⁾.

Dımaşk Atabegliği'nin idaresini yürüten Vezir Üner 28 Ağustos 1149'da öldü. Üner'in ölümünden kısa bir süre sonra da Musul hâkimi Seyfeddin Gâzî öldü. Kardeşi Kutbeddin Mevdûd, Musul'da ağabeyisinin yerini aldı. Nureddin Mahmud,

⁴⁸ ALPTEKİN, Coşkun: "Musul Atabegliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.7, s.552

⁴⁹ RUNCİMAN Steven: A.g.e., s. 273

⁵⁰ ALPTEKİN, Coşkun: "Musul Atabegliği"Md., *Doğuştan günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.7, s.553

Üner'in ölümünden sonra Dımaşk Hâkimi Abak'ın emirlerini kendi safına çekmeye veya bazı asılsız haberlerle onları Abak'tan ayırmaya çalışmıştı. Dımaşk'ı almak Tuğtekin oğullarının hâkimiyetine son vermek onun artık ısrarla üzerinde duracağı bir husus olmuştu. Havran'da haçlıların meydana getirdiği bir küçük olayı mesele yapmış ve haçlılar üzerine bir sefer tertipleyerek cihad ilân etmişti. Dımaşk Atabegi Abaka'da haber yollayarak güvenilir bir komutanın idaresinde bin atlı göndermesini istedi. Bu, bir oyundan ibaretti. Aslında asıl hedefi Dımaşk Atabegliği idi⁽⁵¹⁾.

Dımaşk Atabegi Abak'ın Nureddin Mahmud'un yardım talebini yumuşak bir dille reddetmesinden sonra Nureddin Mahmud, hızlı bir şekilde Dımaşk üzerine yürüdü. Bunun üzerine Abak, Kudüs Kralı III Boudouin'dan yardım istedi. Nureddin Mahmud 26 Nisan 1150'de Dımaşk'a taarruza geçti. Fakat şiddetli yağan yağmur Haleb askerinin belki de gerçekleştirmek üzere olduğu zabta imkân vermedi. Üstelik haçlıların yardıma gelmesi Nureddin Mahmud'u endişelendirdi. Böyle bir durumda Abak ile anlaşmayı uygun bulan Nureddin Mahmud, Dımaşk üstündeki kuşatmayı kaldırdı. Bu arada Urfa Kontu II. Joscelin yakalanmıştı. Nureddin Mahmud Josceli'i yanına alarak Haleb'e döndü ve onu hapsetti. Bu arada El-Azaz kalesini de haçlılardan aldılar⁽⁵²⁾.

Nureddin Mahmud, I. Dımaşk kuşatmasından kesin bir netice alamadan dönmüştü. Her ne kadar adı hutbeye konmuş ve hâkimiyeti tanınmış ise de Dımaşk'a serbest giriş hakkı dahi yoktu. Bunun üzerine tekrar Mayıs 1151'de Dımaşk'ı kuşattı. Dımaşklılar Kudüs'ten yardım istediler. Kudüs Kralı'nın Dımaşk'a yaklaştığını haber alan Nureddin Mahmud, Dârayya'ya çekildi. Bir süre Dımaşk önlerinde kalan haçlı ordusu, Dımaşk Atabegliği'ne bağlı birliklerle Basra'yı kuşattıysa da muvaffak olamadılar. Haçlı ordusunun çekilmesinden sora da Nureddin Mahmud, tekrar tekrar Dımaşk'ı kuşattı. Nureddin Mahmud'un kararlı tavrı üzerine Abak, Nureddin Mahmud'un adını hutbeye koyduğu gibi, ona istediği zaman şehre girebileceğini de

⁵¹ ALPTEKİN, Coşkun: Dımaşk Atabegliği, s. 147-148

⁵² ALPTEKİN, Coşkun: "Musul Atabegliği" Md., Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, s. 554

bildirdi. Böylece Dımaşk Atabegliği'ni tâbi hale getiren Nureddin Mahmud Zengî, Haleb'e döndü(Temmuz 1151)⁽⁵³⁾.

Haçlılar Fatımî hilâfetine içinde bulunduğu karışıklıklardan faydalanarak Fatımî'lerin elinde bulunan limaan şehri Askalan'ı kuşattılar. Kral Boudouin tarafından kuşatılan Askalan, müstahkem bir kale idi. Frank ordusu şehri her tarafından tamamen kuşatmaya muvaffak oldu ise de aylar boyunca şehrin surları karşısında aciz durumda kaldı. 19 Ağustos 1153'te şehir garnizonu ahaliye taşınabilir mallarıyla birlikte emniyetle şehirden çıkıp gitmek müsadese verilmek şartıyla teslim olmayı kararlaştırdı. Kuşatma sırasında Nureddin Mahmud, Askalan'a yardım etmeyi planlamış fakat bunu gerçekleştirememişti. Böylece Askalan haçlıların eline geçti⁽⁵⁴⁾.

Nureddin Mahmud 1154 yılında Dımaşk şehrini ele geçirdi. İbn'ül-Esir, Nureddin'in Dımaşk'ı ele geçirmesini şu sebebe bağlıyor:

“Haçlılar geçen yıl Askalan'ı ele geçirince Nureddin, Dımaşk engeli sebebiyle haçlıları Askalan'dan uzaklaştıramadı. Haçlılar Askalan'dan sonra Dımaşk'a göz diktiler. Hatta oradaki hristiyan köle ve cariyelerin kendilerine gösterilmesini istediler. Dımaşk'ta kalmak isteyenleri bıraktılar. Yurduna dönmek isteyenleri de efendileri istesin veya istemesin zorla alıp götürdüler. Dımaşk halkı haçlılara her yıl bir miktar haraç ödemek zorundaydı. Haçlı elçileri şehre girer ve bunu onlardan alırlardı. Bunu gören Nureddin, haçlıların Dımaşk'ı da zabdetmesinden korktu. Zîra Dımaşk'ta elden giderse Suriye'de Müslümanlar'ın hâkimiyetinde hiçbir yer kalmayacaktı.

Nureddin Dımaşk'ı kuvvet zoruyla almayacağını anlayınca, hileye başvurdu. Çünkü şehrin hâkimi Nureddin'in şehri zabtedeceğini anlayınca haçlılarla haberleşip yardım istiyor. Haçlılar da Nureddin, orayı zabtedip oradan aldığı güçle kendileriyle savaşmasın diye Dımaşklılar'a yardım ediyordu. Bu sebeble Dımaşk hâkimi Mücireddin Abak ile haberleşip onu kendi tarafına çekmek istedi. Ona bazı hediyeler götürdü. Kendisiyle dost gözüksü ve sonunda Mücireddin ona güvendi. Nureddin zaman zaman ona falanca zât yâni Abak'ın emirlerinden biri Dımaşk'ı

⁵³ ALPTEKİN, Coşkun: Dımaşk Atabegliği; s. 150-153

⁵⁴ RUNCİMAN Steven: A.g.e., s.282-284

teslim etmek için haber gönderdi der. Abak da adı geçen emiri yanından uzaklaştırır ve iktâlarını alırdı.

Bu şekilde Abak'ın yanında hiçbir emir kalmayınca Atâ b. Haffâz Es-Sülemî adlı bir kadın emirini önemli mevkilere getirdi ve devlet idaresini ona bıraktı. Atâ cesur ve kâbiliyetli bir emirdi. Nureddin, Dımaşk emir Atâ'nın idâresinde kaldığı sürece orayı alamazdı. Mücireddin onu tevkif edip öldürünce Nureddin de hemen Dımaşk üzerine yürüdü. Oradaki muhafız kuvvetleri ile daha önce haberleşip onları kendi tarafına çekmiş, onlar da şehri kendisine teslim etmeye söz vermişlerdi. Nureddin Dımaşk'ı muhasaraya başlayınca Mücireddin haçlılardan yardım istedi. Haçlı ordusu yardıma gelinceye kadar Nureddin şehri teslim aldı"⁽⁵⁵⁾.

Böylece Dımaşk, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin eline geçmiş oldu.

Dımaşk'ın alınmasından sonra, ortaya çıkan durumu Steven Runciman şöyle dile getiriyor:

"Dımaşk'ın Nureddin tarafından fethedilmesi, Baudouin'nin Askalan'ı zabtetmesini kat kat telafi eden bir muvaffakiyet idi. Nureddin'in arazisi şimdi Urfa'dan Mâverây-ı Ürdün'e kadar bütün Frank devletlerinin doğu sınırları boyunca uzanmaktaydı. Sadece Şeyzer gibi az sayıda küçük Müslüman emirliği Suriye'de bağımsızlığını muhafaza ediyordu. Frank arazisinin daha büyük ve yardım kaynaklarının daha verimli olmasına mukabil, Nureddin'in üstünlüğü onun elindeki bütün kuvvetlerin bir kumanda altında birleşmiş bulunması ve Franklar'da olduğu gibi, ukalâ vassallar tarafından hareketlerinin baltalanması tehlikesinden uzak olması idi. Yıldızı parlamakta devam ediyordu. Fakat zaferinden derhal istifade etmeyi düşünmeyecek kadar ihtiyatlı idi. Görünüşe göre Dımaşk ile Kudüs arasındaki ittifakı tasdik etmiş ve 1156 yılında ateşkes antlaşmasını iki yıl müddetle yenilemiştir. Çünkü o, bu tarihte, Mücir'in kabul etmiş olduğu sekiz bin düka altınlık haracı ödemiştir. Onun bu uysallığının ve çekingenliğinin sebebi özellikle Anadolu Selçukluları'yla rekabetinde aranmalıdır. Nureddin, bunların bir zamanki Urfa Kontluğu'ndan elde ettikleri hisseyi, geri almayı düşünmekteydi"⁽⁵⁶⁾.

⁵⁵ İBNÜL ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, C.11, s.169-170

⁵⁶ RUNCİMAN Steven: A.g.e., s.286

Sultan Mesud'un 1155 yılında ölmesi Nureddin Mahmud'un Anadolu Selçukluları ile ilgili düşüncelerini kolaylaştırmıştı. Sultan Mesud'un oğulları II. Kılıçarslan ve Şehinşâh arasında taht kavgası başlamıştı. Danişmendli hânedânından Sivas hükümdârı Yağısıyan. Şehinşâh taraftarıydı. Yağısıyan Nureddin Mahmud'dan taht mücadelesi için yardım ricasında bulundu. Nureddin de Urfa Kontluğu'ndan Selçuklulara intikal etmiş olan şehirleri, Ayıntab, Dülük ve muhtemelen Samsat'a taarruz edip buralarını kendi ülkesine katmak sûretiyle bu davete seve seve icabet etti. Fakat Yağısıyan Ermeni ve Franklar'la Nureddin Mahmud aleyhine ittifak etmeye çalışmakla beraber, Fırat eyaletinin elinden çıkmış olması gerçeğini de sineye çekmek mecburiyetinde kaldı⁽⁵⁷⁾.

Kuzeyde kendisini bu suretle emniyete aldıktan sonra, Nureddin Mahmud yeniden güneye döndü. 1157 Şubat'ında Kral Boudouin Nureddin Mahmud ile anlaşmasını bozdu. Sayısı pek çok olan bir Türkmen grubu, iki taraf arasında mevcut ateşkes anlaşmasına güvenerek koyun ve at sürülerini Banyas sınırındaki verimli otlaklara sevk etmişlerdi. Müsrifçe ve müreffeh bir hayata düşkün olması Kendisini borca garketmiş olan Kral Boudouin, bu her şeyden habersiz çobanlara saldırarak hayvanlarını sürüp götürme teşebbüsüne girişmekten kendisini alamadı. Anlaşmalarını bu şekilde hayasızca zedelemiş olması, ona her ne kadar Filistin'in pek uzun yıllardan beri görmediği büyüklükte değerli bir ganimet sağlamış idiyse de, Nureddin Mahmud'u da intikam ve misilleme hareketlerine teşvik etmiş oldu. Nureddin Mahmud ordusunun kumandanı olan Şîrkûh, birkaç Frank şövalye birliğini bozduğu gibi, kardeşi Nasıreddin de Banyas yakınında bir şövalye birliğini mağlub etti. 1157 yılının Mayıs ayında bizzat Nureddin Mahmud, Banyas'ı kuşatmak için Dımaşk'tan harekete geçti. Şîrkûh'da Banyas önlerinde efendisine iltihak etti. Kral Boudouin Banyas'a yardıma geldi. Nureddin Mahmud, Boudouin'in Banyas'a girmesine ses çıkarmadı. Nureddin Mahmud geri çekildi. Franklar Banyas'tan dönerken Taberiye gölünün kuzeyinde Nureddin Mahmud'un saldırısına uğradı. Yapılan savaşta Nureddin Mahmud büyük bir zafer kazandı. Kral canını zor kurtardı. Nureddin Mahmud, bunun üzerine tekrar Banyas üzerine yürümek isterken Kuzeyde

⁵⁷ RUNCİMAN Steven: A.g.e., s. 286

Kılıçarslan'ın bir taarruz planladığını haber alarak kuşatmayı yeniden bıraktı ve süratle Haleb'e döndü⁽⁵⁸⁾.

1157 yılında Nureddin Mahmud Zengî, Şeyzer kalesini zabtetti. Şeyzer kalesinin alınmasını kolaylaştıran olay, 1157 Ağustos'unda meydana gelen deprem olmuştur. Deprem sırasında şehrin kalesi harab olmuş, surları ve kalede ne kadar bina varsa hepsi yıkılmıştı. Kaleye yakın yerde bulunan Nureddin Mahmud'un emirlerinden biri hemen kaleye giderek burasını ele geçirdi. Nureddin Mahmud da kaleyi ondan teslim aldı. Surları ve evleri tamir ettirerek adetâ yeniden inşa ettirdi⁽⁵⁹⁾.

Nureddin Mahmud Zengî, aynı yıl Dahhak El-Bikâî'nin elinde bulunan Baalbek şehrini elgeçirdi. Baalbek, daha önce Dımaşk Atabegliğine bağlı idi. Nureddin Mahmud Dımaşk'ı ele geçirince, şehir bağımsız hale gelmişti. Haçlılara yakın olması ve haçlılar tarafından ele geçirilebilme düşüncesi Nureddin Mahmud Zengî'nin Baalbek üzerine yürümesine sebep oldu⁽⁶⁰⁾.

1157 Ekim ayında Nureddin, Mahmud Zengî birden bire ağır bir şekilde hastalandı. Ölmek üzere olduğuna inandığından Haleb'e götürülmesi hususunda ısrar etti. Haleb'de vasiyetini yaptı. Kardeşi, Nureddin Mahmud Zengî'nin ülkesinin idaresini üzerine alacak ve Şîrkûh onun yüksek hâkimiyeti altında Dımaşk'ı idare edecekti. Bu ortamda bazı karışıklıklar çıktı. Nureddin Mahmud Zengî'nin hastalıktan kurtulması büyük karışıklıkları engellemiş oldu. Ancak eski cevvaliyetini kaybetmiş görünmekteydi⁽⁶¹⁾.

Nureddin Mahmud Zengî'nin hastalığından istifade ederek 1157 yılında haçlılar, Şeyzar'a taarruz ettiler ise de Frank kumandanları arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden bir başarı elde edemediler. Buna karşılık ertesi yıl iki aylık bir kuşatmadan

⁵⁸ RUNCİMAN Steven: A.g.e., s. 287

⁵⁹ İBNÜL ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, C.11, s.185-186

⁶⁰ İBNÜL ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, s. 191; MUSA, Mihail: Tarih-i Baalbek, Edebiyat Matbaası Basımevi, Beyrut-1908, s. 60

⁶¹ RUNCİMAN Steven: A.g.e. s. 288

sonra Harim'i ele geçirmeye ve Nureddin Mahmud'u Şeria nehri boyunda büyük bir bozguna uğratmaya muvaffak oldular(Temmuz 1158)⁽⁶²⁾.

1158 sonbaharında Bizans İmparatoru Manuel I. Komnenos, büyük bir ordu ile Çukurova'ya doğru İstanbul'dan hareket etti. Ekim ayı sonlarında bütün Çukurova şehirlerini hâkimiyeti altına aldı. İmparator'un gelişi Antakya prensi Renaud'u endişeye düşürdü. Bu sebeble Renaud, Manuel'e bir elçi göndererek Antakya iç kalesini bir imparatorluk birliğine teslim etmek teklifinde bulundu. Ancak İmparator, bunu kabul etmedi. Renaud, bizzat İmparator'un huzuruna gidip itaatini arz ederek İmparator'a, bütün şartlarını kabul edeceği hususunda yemin etti. Bundan sonra serbest bırakılarak Antakya'ya geri gönderildi. Kudüs Kralı Boudouin, İmparator Manuelle ittifak içine girdi(1159 yılı başında). Nureddin Mahmud kendisine karşı yapılan bu ittifakı hristiyan esirleri serbest bırakmak suretiyle tehlikeyi önledi⁽⁶³⁾.

Nureddin Mahmud bu tehlikeden sonra Orta Fırat bölgesinde Selçuklu ülkesine girdi. Kral Boudouin, Nureddin'in kuzeydeki meşguliyetinden Dımaşk bölgesine baskınlar yaptı. O sırada Renaud, Nureddin Mahmud tarafından esir edilmişti. Sözde Urfa Kontu Joscelin'de esir edilmiş ve Haleb kalesine Renaud'la beraber hapsedilmişti⁽⁶⁴⁾.

Son Büyük Fâtımî Vezîri Talâî b. Ruzzîk'ın 11 Eylül 1161 tarihinde bir suikasda kurban gitmesinden sonra, yerine geçen oğlu Ruzzîk, ülkeyi idare edemedi. Mısır'da çıkan bu karışıklıklar Nureddin Mahmud'un Mısır'la yakından ilgilenmesine sebep oldu. 1162 yılında Nureddin Mahmud, Haleb'in batısında yer alan ve haçlıların elinde bulunan Harim Kalesi'nin üzerine yürüdü. Fakat kale çok müstahkem olduğu için teslim alamadı. Haçlılar kalenin kuşatılmış olmasını duyduktan sonra muhtelif yerlerden asker toplayıp Nureddin Mahmud'un üzerine yürüdüler. Nureddin

⁶² ZETTERSTEEN, K.V.: "Nureddin" Md. İslâm Ansiklopedisi, C. 9 s. 360

⁶³ RUNCİMAN, Steven: A.g.e., s. 294-297

⁶⁴ RUNCİMAN, Steven: A.g.e., s. 299 ; Gregory Abu'l-Farac, Abu'l Farac Tarihi, (Çev. Ömer Rıza DOĞRUL), C.2, T.T.K., Ankara-1945, s.398

Mahmud b. Zengî, haçlıları savaşa davet etti. Fakat haçlılar kabul etmeyerek, ona elçiler gönderip iyi geçinmek istediklerini bildirdiler. Nureddin Mahmud'da kaleyi almanın zor olacağını ve haçlıların da savaşa çıkmak istemediğini görünce ülkesine geri döndü⁽⁶⁵⁾.

Kus şehri valisi Şaver'in başkanlığında Mısır'da büyük bir isyan patlak verdi. Kahire üzerine yürüyen Şaver, 10 Ocak 1163'de Fâtımî Halifesi El-Azîd tarafından vezir tayin edildi. Ülkenin büyük problemlerine Şaver'in aç gözlülüğü ve etrafındakileri küçümsemesi eklenince huzur yine temin edilemedi. Ruzzîk'ın öldürülmesi üzerine Hâcib El-Huccâb Dırgam başkanlığında yeni bir isyan patladı. Dırgam Şaver'i devirerek onun yerine Fâtımî veziri oldu. Şaver ise Nureddin Mahmud'dan yardım istemek için Kahire'den kaçtı. Önce El-Şarkıyye'deki akrabalarının yanında kaldıktan sonra yoluna devamla Eyle'de Vâdi'l-Araba yoluyla 23 Ekim 1163'de Dımaşk'a geldi.

Nureddin Mahmud Şaverin gelişinden biraz önce Trablus Kontluğu topraklarına yaptığı bir seferde, Hısn El-Ekrâd önünde Bizans ve Haçlıların baskınına uğramış, kuvvetlerinden bir kısmını kaybetmişti. Kendisi bir askerinin yardımıyla atına atlayıp kaçmış ve onu müdafaa eden asker şehid edilmişti. Buna rağmen Mısır'ın önemini çok iyi bilen Nureddin Mahmud'un, Şaver'in yardım istediğini değerlendirmesi mutlaka gerekiyordu. Nureddin Mahmud'un orada haçlıların bulunduğu Mısır gibi yabancı bir ülkeye kuvvetlerini göndererek bir maceraya girmek istemediğini ve Şaver'e yardım etmek hususunda mütereddid davrandığını kaynaklardan anlamaktayız. Nureddin Mahmud Şaver'den mümkün olduğu kadar fazla taviz koparabilmek düşüncesindeydi. İki taraf arasında yapılan müzakerelerden sonra Şaver'in yeniden vezâret makamını elde edebilmesi için Nureddin Mahmud'un en büyük kumandanı Esedüddîn Şîrkûh kumandasında Mısır'a seçkin bir birlik göndermesi, buna karşılık Şaver'in bu askerlere Mısır'da iktâlar vermesi, Mısır'ın vergilerinin üçte birini Nureddin Mahmud'a bırakması, sefere katılan kuvvetlerin kumandanının Mısır'da Nureddin Mahmud'un naibi olması ve

⁶⁵ İBNÜL ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, C.11, s. 233

doğrudan doğruya Nureddin Mahmud'dan emir alması şartlarıyla bir anlaşma yapıldı⁽⁶⁶⁾.

Bundan sonra sefer hazırlıkları yapıp Şaver'i de yanlarına alarak yola çıktılar. Nureddin Mahmud, Şîrkûh'a, Şaver'i makamına iade etmesini ve vezâret hususunda onunla mücadeleye girenlerden intikam almasını emretti. Öte yandan Nureddin Mahmud'da askerleriyle beraber haçlıların üzerine yürüdü. Esedüddîn Şîrkûh ve yanındaki askerler Bilbis şehrine ulaştılar. Dırgam'ın kardeşi Nasıruddîn, Mısır askerleriyle onların karşısına çıktı. Fakat mağlub olup bozguna uğrayarak Kahire'ye döndü. Şîrkûh 15-24 Mayıs 1164'te Kahire önlerinde karargâh kurdu. Dırgam da 24 Mayıs 1164'te Kahire'den ayrıldı. Ancak Seyyide Nefise'nin türbesi civarında öldürüldü. 25 Mayıs 1164 tarihinde Şaver'e vezaret hil'atı giydirilerek makamına geçirildi. O da görevine başladı. Şîrkûh, ise Kahire dışında ikâmet etti. Ancak Şaver ona ihanet edip verdiği sözde durmadı. Mısır'dan Nureddin Mahmud'a göndermeye söz verdiği şeylerden vazgeçti. Nureddin Mahmud Şaver'e elçi gönderip Suriye'ye dönmesini istediye de Şaver red cevabı verdi. Nureddin Mahmud aralarında kararlaştırdıkları şartları yerine getirmesini isteyince Şaver bunu da kabul etmedi. Nureddin Mahmud bu durumu görünce naiblerini gönderib Bilbis şehrini teslim alarak Mısır'ın doğusundaki yerlere hâkim oldu.

Bunun üzerine Şaver haçlılara haber gönderip yardım istedi ve Nureddin Mahmud Zengî'nin Mısır'ı ele geçirebileceğini söyleyerek onları korkuttu. Haçlılar, eğer Nureddin Mahmud Zengî Mısır'a da hâkim olursa artık mahvolacaklarına kesin gözüyle bakıyorlardı. Haçlılar Şaver'in davetine icabet ederek yola çıktılar. Nureddin Mahmud Zengî bunu haber alınca onların hareketine mâni olmak maksadıyla askerleriyle beraber haçlıların elindeki yerlere bir sefer düzenledi. Fakat haçlılar, Şîrkûh Mısır'a hâkim olursa burada kalmalarının daha zor ve tehlikeli olduğunu bildikleri için şehirlerini müdafaa maksadıyla muhafız birlikleri bıraktıktan sonra Kudüs Kralı'nın emrinde geri kalan askerleriyle birlikte Mısır'a hareket ettiler. Haçlılar Mısır'a yaklaşınca Esedüddîn Şîrkûh Mısır'dan ayrılıp Bilbis'e gitti. Mısır

⁶⁶ ŞEŞEN, Ramazan: Salahaddin Eyyubî ve Devlet, s.41-42

ve haçlı askerleri biraraya toplanarak Şîrkûh'u kuşatma altına aldılar. Kuşatma üç ay devam etti. Ancak başarılı olamadılar. Onlar bu halde iken Nureddin Mahmud Zengî Harim'i ele geçirerek Banyas üzerine yürüdü. Bu haber üzerine haçlılar ne yapacaklarını şaşırdılar. Şîrkûh'a müracaat eden haçlılar, barış talebinde bulundular. Şîrkûh'a Mısır'dan ayrılıp Suriye'ye dönmesini, elindeki yerleri de Mısırlılara teslim etmesini istediler. Şîrkûh'da kabul etti. Çünkü Nureddin Mahmud Zengî'nin Suriye'de haçlılara yaptıklarından habersizdi. Şîrkûh Mısır'dan ayrılıp Suriye'ye hareket etti⁽⁶⁷⁾.

Şîrkûh Mısır'dan döndükten sonra boş durmadı. 1165 yılında Dımaşk-Sayda yolu üzerindeki Şâkif-i Tirûn müstahkem mevkiini, arkasından Havran ovasına hâkim Şâkif müstahkem mevkilerini haçlılardan geri aldı. Fakat bu başarılar onun gibi büyük bir kumandanı tatmin edemezdi. Onun asıl hedefi Mısır'dı. Şîrkûh bu sebebdan dolayı Nureddin Mahmud Zengî'yi Mısır'a yeni bir sefer tertibi için ikna etmeye çalışıyordu⁽⁶⁸⁾.

1165 yılı içinde Nureddin Mahmud Zengî'yle Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıçarslan arasında şiddetli bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Savaşa, düşmanlığa ve kin bağlamalarına sebep oldu⁽⁶⁹⁾.

1166 yılında Nureddin Mahmud, Zengî haçlıların elinde bulunan Suriye'deki El-Munîıra kalesini fethetti⁽⁷⁰⁾.

Şîrkûh 30 Ocak 1167 yılında Kahire'nin güneyindeki Affih'e ulaştı. Oradan Nil nehrinin batısına geçerek bir ay sonra Cize'de karargâhını kurdu. Şaver ile Franklar arasında yeni bir işbirliği antlaşması yapıldı. Şîrkûh'ta İskenderiye halkı ile anlaştı. Mısır ve haçlı birlikleriyle Şîrkûh'un ordusu 6 Nisan 1167 günü Orta Mısır'da El-Babeyn denilen yerde karşılaştılar. Şîrkûh birleşik Haçlı-Mısır kuvvetlerini

⁶⁷ İBNÜL ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, C.11, s. 244-48

⁶⁸ ŞEŞEN, Ramazan: Salahaddin Eyubî ve Devlet, s. 45

⁶⁹ İBNÜL ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, C.11, s. 258

⁷⁰ İBNÜL ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, C.11, s. 260

mağlub ederek büyük bir zafer kazandı. Haçlı-Mısır ordusu Kahire'ye çekildi. Daha sonra Salahaddin tarafından müdafaa edilen İskenderiye'yi kuşattılar. Salahaddin amcası Şîrkûh'tan yardım istedi. Bunun üzerine Şîrkûh Kahire üzerine yürüdü. Bu hareket üzerine Haçlı-Mısır kuvvetleri İskenderiye üzerindeki kuşatmayı kaldırdılar. Bu sıralarda Nureddin Mahmud Zengi Musul'dan aldığı takviye kuvvetlerinin de katılmasıyla Trablus Kontluğu'na bir sefer yapıp Halbe, Ureyne ve Safita kalelerini almıştı. Temmuz 1167 başlarında Hûnîn kalesini tahrip ettikten sonra Beyrut'u tehdide başlamıştı. Mısır'daki Şîrkûh kuvvetleri de uzun süren savaşırlardan yorgun düşmüşlerdi. Bunun üzerine iki taraf arasında anlaşma yapıldı. Yapılan anlaşma gereği Şîrkûh ordusu Mısır'dan çekildi⁽⁷¹⁾.

1168 yılında Nureddin Mahmud, müstahkem kalelerden olan Caber kalesini Şihâbüddîn Mâlik'in elinden alarak topraklarına kattı.

Şîrkûh'un Mısır'dan geri dönmesinden sonra Şaver, Şîrkûh taraftarlarını öldürmeye başladı. Nureddin Mahmud ve Şîrkûh Mısır'daki gelişmeleri yakından takip ediyorlar ve bu önemli ülkeyi haçlılara kaptırmak istemiyorlardı. Franklar Mısır içinde karışıklıklar çıkarıyorlardı. Şaver kendisine yardımda Frankların samimi olmadıklarını anlamıştı. Şaver Kahire'deki Frank garnizonunu geri gönderdi. Bu durumdan endişelenen Kral Amaury ve baronları Mısır'ın zabtı için yeni bir seferin yapılmasına karar verdiler. 19 Ekim 1168 tarihinde Mısır'a doğru harekete geçtiler. Bunun üzerine Şaver Nureddin Mahmud'dan yardım istedi. Nureddin konuyu emirleriyle istişare ettikten sonra Şîrkûh'u Mısır seferine memur etti. Şîrkûh kumandasındaki kuvvetler 17 Aralık 1168 tarihinde Mısır'a hareket etti. 8 Ocak 1169 günü Kahire önlerine ulaştı. Şîrkûh'un geldiğini duyan Amaury, zaten 2 Ocak 1169 günü geri çekilmeye başlamıştı. Zira onunla baş edemeyeceğini çok iyi biliyordu. 10 Ocak 1169 günü Şîrkûh ordusu Kahire'ye girdi. 18 Ocak 1169 Cumartesi günü Şaver tutuklanıp îdam edildi. Fatimî Halifesi El-Azîd Şîrkûh'u vezir tayin etti. Böylece Şîrkûh bir taraftan Nureddin Mahmud'un Mısır'daki ordu kumandanı, diğer taraftan

⁷¹ ŞEŞEN, Ramazan: Selahaddin Eyyubî ve Devlet, s. 45-48

Fatimî halifesinin veziri idi. Şîrkûh adına işleri yürüten ise yeğeni Selahaddin idi. Şîrkûh vezir tayin edildikten sonra pek yaşayamadı. 23 Mart 1169 günü vefat etti⁽⁷²⁾.

1170 yılında Ermeni hükümdarı Thoros'un kardeşi Mleh, Thoros'la arası bozularak Nureddin'e sığındı. Nureddin'in yanında İslâmiyeti kabul ederek Müslüman oldu. Nureddin Mahmud ona askerî yardımda bulundu. Böylece Mleh Çukurova'ya akın ederek Misis, Adana ve Tarsus'u almaya muvaffak oldu. Nureddin Mahmud bu arada daha doğudaki bölge ile meşguldu. Kardeşi Musul hükümdarı Kutbeddin, 1170 yılı yazında öldü. Bunun iki oğlu İmadeddin ve Seyfeddin babalarının mirası üzerine kavgaya başladılar. Nureddin Mahmud'un durumu çözümleyip düzene sokması aylarını aldı⁽⁷³⁾.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan Danişmendliler aleyhine genişleme siyasetine devam ederek Anadolu'da millî birlik yolunu açmaya girişti. Malatya'da hüküm süren karışıklıklar dolayısıyla 1171'de Malatya'yı ilhak için bir sefer düzenledi. Danişmendli Ferîdun, kardeşi Muhammed'i Malatya hâkimliğinden düşürünce o da çeşitli maceralardan sonra Sultan Kılıçarslan'a sığınarak onu Malatya seferine teşvik etti. Bunun üzerine zor durumda kalan Ferîdun'da Nureddin Mahmud Zengî'ye ilticaya mecbur kaldı. Nureddin Mahmud, Malatya Kılıçarslan'ın eline geçtiği sürece anayolların ve Fırat boylarının tehlikeye düşeceğini düşünerek müdahaleye karar verdi. Bu durumda Malatya'yı kuşatan Kılıçarslan, kuşatmayı terk ederek Kayseri'ye döndü. Nureddin Mahmud kendisine sığınan Danişmendli emirlerini, Mardin ve Harput Artuklularını, Sivas Danişmendli hükümdarını ve Şehinşâh'ı da ittifaka alarak Selçuklu Sultanı'na karşı bir cephe kurdu. Böylece Nureddin Mahmud müttefiklerine yardım maksadıyla bir ordusunu ile birlikte Sivas'ta bulunan Melik İsmail'e gönderdi ve Kılıçarslan'a da ülkesinden atılan Danişmendli Zünnûn'u ve sürgün ettiği halkın memleketlerine iade edilmesinin ve Şehinşâh'ın hapiste bulunan çocuklarını serbest bırakmasını istediğini bildiriyordu. Kılıçarslan esirleri yurtlarına gönderdi. Eline geçirdiği memleketlerden hiçbir mevki

⁷² ŞEŞEN, Ramazan: Selahaddin Eyyub ve Devlet, s. 48-51; RUNCİMAN; Steven: A.g.e. s. 316-321 ; İBNÜL ESİR: A.g.e. s.272-277

⁷³ RUNCİMAN Steven: A.g.e., s.325-326

terk etmek istemedi. Nitekim Kılıçarslan Kayseri’de kalarak yaz boyunca Nureddin Mahmud’un elçilerini oyaladı ve nihayet red cevabı verdi. Müttetikler 1172’de Sivas’tan Kayseri kapılarına doğru ilerlediği zaman Atabeg Nureddin Mahmud’da harekete geçerek Mercivan, Maraş, Göksun ve Behisni şehirlerini işgal etti. Kılıçarslan’ın amcası olan Göksun Emiri Gökarslan da Sultan’ın kızdığını görerek Nureddin Mahmud’a sığınmış ve onunla birlikte bu seferde bulunmuştu. Nureddin Mahmud, Sultan’ın Sivas’a yürüdüğü 1173’te bu istila hareketine başladı. Bu sırada şiddetli geçen kışın getirdiği kıtlık yüzünden halk perişan bir haldeydi. Üstelik iki hükümdârın karşı karşıya gelmesi haçlıların işine yaramaktaydı. Bütün bu hususları gören ilim ve din adamları araya girerek Nureddin Mahmud ile II. Kılıçarslan arasında bir barış yapılmasını sağladılar. Yapılan anlaşmaya göre Nureddin Mahmud elegeçirdiği bütün yerleri II. Kılıçarslan’a iade ediyor, Kılıçarslan da Zünnûn’un Sivas ve havalisinde hâkimiyetini tanıyordu⁽⁷⁴⁾.

Selahaddin-i Eyyûbî, Mayıs-Haziran 1173’te bütün ordusuyla Kerek kalesini ele geçirmek üzere Mısır’dan haçlı hâkimiyetindeki topraklara sefere çıktı. Nureddin Mahmud ile birleşecek ve iki taraftan haçlı topraklarına saldıracaklardı. Selahaddin Nureddin Mahmud’dan önce Kerek’e varıp burayı kuşattı. Nureddin Mahmud’a gelince o, Selahaddin’in Mısır’dan hareketini bildiren mektubunu alır almaz Kerek üzerine yürüdü. Kerek’e iki merhale uzaklıktaki Er-Rahîm’e ulaştı. Selahaddin onun yaklaştığını duyunca hem kendisi hem de bütün aile efradı korktular. Mısır’a geri dönmeye karar verdiler. Nureddinle buluşmaktan vazgeçtiler. Zira onlar biraraya gelirlerse Nureddin’in onu kolaylıkla azledebileceğini biliyordu. Selahaddin geri dönünce Fakîh İsa’yı Nureddin’in yanına gönderip babası Necmeddin Eyyûb’u ağır hasta olarak Mısır’da bıraktığını babasının ölümünden ve ülkenin ellerinden çıkmasından korktuğunu bu sebeble geri dönmek zorunda kaldığından özür diledi. Elçi ile beraber çok değerli hediyeler gönderdi. Elçi gelip durumu Nureddin’e arzedince bu durum Nureddin Mahmud’un çok zoruna gitti. Aslında Selahaddin’in

⁷⁴ TURAN, Osman: Selçuklular Döneminde Türkiye, Turan Neşriyat, İstanbul-1971, s. 203-205; SEVİM, Ali:-Yaşar YÜCEL, Türkiye Tarihi, C.I, T.T.K., Ankara-1990, s. 96-97; ALPTEKİN, Coşkun: “Musul Atabegliği”, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, 559-560; İBNÜ’L-ESİR: El-Kâmil Fi’t-Tarih, C.11, s. 314-315; ABDURRAHMAN B. HALDUN: Tarih-i İBN-İ HALDUN: C.V, Dâru’l Fikr li’t-Tabaati ve’n-Neşr ve’t-Tevzi’, Lübnan-Beyrut-1401(1981), s. 296

niçin döndüğünü biliyordu. Fakat elçiye teessürünü belli etmediği gibi “Mısır’ın muhafazası bizim için elbette diğer yerlerden daha önemlidir” dedi⁽⁷⁵⁾.

Görüldüğü gibi Nureddin Mahmud ile Selahaddin arasındaki soğukluk giderek artmaktaydı. Nureddin Mahmud Musul Atabegi II. Seyfeddin Gâzi’den yardım isteyerek hem haçlıları ezmek hem de Mısır’da itaatsiz davranmaya başlayan Selahaddin’den Mısır’ı almak istiyordu. Lâkin hastalanan Nureddin Mahmud, 10 Mayıs 1174’te boğaz iltihabından öldü. Cenazesi Dımaşk’ta yaptırmış olduğu medreseye gömüldü⁽⁷⁶⁾.

Nureddin esmer tenli uzun boylu çenesinden başka yerde sakalı olmayan, alnı geniş yakışıklı güzel gözlü biriydi⁽⁷⁷⁾.

Nureddin zamanında Musul atabegliği sınırları, Fırat’tan Hemedan’a Diyarbekir’in kuzeyinden Aden’e kadar genişlemişti. Babasının ölümünden sonra ikiye ayrılan Atabegliğin Musul kolunu da kendisine tabi kılarak birliği muhafazaya muvaffak olmuştu⁽⁷⁸⁾.

4- NUREDDİN MAHMUD ZENGİ’NİN ŞAHSİYETİ

Nureddin Mahmud’un saltanatı boyunca en büyük ideali haçlılarla komşu olan İslâm ülkeleri arasında tam bir işbirliğini gerçekleştirmek ve kendi idaresi altında, onlara karşı sağlam bir cephe oluşturmaktı. Nitekim haçlı gücünü Filistin’de kırmak maksadıyla 1171 yılından itibaren Atabeglik topraklarının güney kısmı ve

⁷⁵ İBNÜL ESİR: El-Kâmil Fi’t-Tarih, C.11, s.315-316

⁷⁶ ALPTEKİN, Coşkun: “Musul Atabegliği” Md., Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, s.560

⁷⁷ İBNÜL ESİR: El-Kâmil Fi’t-Tarih, C.11, s.322

⁷⁸ ALPTEKİN, Coşkun: “Musul Atabegliği” Md., Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, s.560

mısır bölgesinin idaresine verdiği Selahaddin-i Eyyûbî ile beraber Kudüs üzerine yürümek istemekteydi. Fakat ölümü bunun gerçekleşmesine imkân vermedi⁽⁷⁹⁾.

Ramazan Şeşen, Selahaddin-i Eyyûbî ve Devlet adlı kitabında Selahaddin-i Eyyûbî'yi değerlendirirken Nureddin Mahmud'un şahsiyetiyle ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirir:

"Nureddin ve Selahaddin'in tarihi rollerini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Türk tarihinde ancak Alparslan ve Fatih ile mukayese edebileceğimiz bu iki büyük hükümdâr, tarihte oynadıkları rol bakımından birbirlerini tamamlarlar. Nureddin olmazsa Selahaddin gelmezdi, Selahaddin olmazsa Nureddin'in eseri ölümüyle sona ererdi. Ayrıca Selahaddin ve Eyyûbîler Nureddin'in meydana getirdiği eserde çok büyük bir paya sahiptirler Bunun için biz Nureddin devrini Zengîler ile Eyyûbîlerin işbirliği devri olarak gördük, Nureddin ve Selahaddin siyasî ve askerî deha oldukları gibi sanatkârların, âlimlerin ve ilimlerin koruyucuları idi. Zamanlarında pek çok bayındırlık ve ilim müesseseleri yapılmış, etraflarındaki adamlar da bu hayır müesseselerinin te'sisinde onların yolunu takip etmişlerdir⁽⁸⁰⁾.

İbn-i Kesir ise onun kişiliği ile ilgili şu tesbitlerde bulunur:

"Haleb'de dünyaya geldi. Haleb, Musul ve buralara bağlı bir çok beldelerin hükümdârı olan babası İmâdüddîn'in kontrolü altında yetişti Kur'an-ı Kerim, Farsça ve Rumca'yı öğrendi. Şahametli, şecaatli, yüksek himmet sahibi, iyi niyetli, saygılı, dindarlığı apaçık belli olan bir kimseydi"⁽⁸¹⁾.

Nureddin Mahmud, adâletiyle tanınan bir hükümdârdı. Adâlet anlayışını daha iyi anlatabilmek için İbnü'l Esir'in şu görüşlerini nazar-ı dikkate almak lâzımdır:

"Adâaletine gelince o kadar geniş olmasına rağmen ülkesinde Mısır, Suriye, El-Cezire ve Musul da Mükûs(bir çeşit örfî vergi) ve öşrü tamamen kaldırdı. Şeriata saygı duyar ve onun hükümlerine göre hareket ederdi. Bir şahıs onu mahkemeye davet etmiş, o da

⁷⁹ ALPTEKİN, Coşkun: "Musul Atabegliği" Md., Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, s.560

⁸⁰ ŞEŞEN, Ramazan: Selahaddin-i Eyyûbî ve Devlet, s.12-13

⁸¹ İBN-İ KESİR: A.g.e., s.493; İBNÜ'L-ESİR: Târîh-i Atabekiyye, s.166-167

onunla birlikte mahkemeye gitmiştir. Kadı, Kemâleddin Şehrizûrî'ye haber gönderip: 'Ben dâvâlı olarak geldim. Dâvâlılara nasıl davranıyorsan bana da öyle davran' dedi. Muhakeme sonunda Nureddin haklı çıktı ve hakkını kendisini mahkemeye getiren şahsa bağışlayıp: 'iddia ettiği şeyi ona verip gitmek istedim. Fakat bunun beni gurura ve kibre sevkedip şeriat meclisine gitmeme mani olmasından korkupta geldim. Sonra da iddia ettiği şeyi ona verdim' dedi. Ülkesinde adliye binaları yaptırdı. Kadı ile buraya gelir ve ister Yahudi olsun ister kendi oğlu veya isterse yanındaki en büyük emir olsun mazlumun hakkını zâlimden alırdı"⁽⁸²⁾.

Nureddin Mahmud, Hanefî fikhını bilen fakat mezhep taassubu olmayan biri idi. Mütevâzî olmasına rağmen vakur ve heybetli idi. Kendisi izin vermeden her hangi bir kimse onun huzurunda oturmaya cesaret edemezdi. Emir Necmeddin Eyyûb dışında hiçbir emir onun huzurunda izinsiz oturamazdı. Bununla beraber fakîhlerden veya yoksullardan biri huzuruna girdiğinde kendisi ayağa kalkar, gelen adama doğru birkaç adım atar, sonra onu vakâr ve sükûnetle beraberinde seccâdesinin üzerine oturturdu. Peygamber Efendimiz'in sünnetine sımsıkı bağlı olan bir insandı⁽⁸³⁾.

Sultan Nureddin Mahmud'un şahsiyeti, halkı üzerinde silinmez izler bıraktı. Yaptığı savaşlarda kendini ileriye atıp ön saflarda çarpıştığını büyük fıkıhçılardan En-Neşsavî ona;

"Allah aşkına nolursun kendini ve İslâmı tehlikeye atma. Eğer savaşta şehit düşecek olursan Müslümanlar'dan tek kişi kalmamak üzere hepsi kılıçtan geçirilir" deyince,

"Sultan Mahmud'da kim oluyor. Benden önce İslâm'ı ve Müslümanları kim korumuş ise yine o korur" şeklinde karşılık vererek hem büyük bir olgunluk örneği sergilemiş hem de Allah'ın takdirine olan sarsılmaz imanını ortaya koymuştur⁽⁸⁴⁾.

⁸² İBNÜL ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, C.11, s.323

⁸³ İBN-İ KESİR: A.g.e., s.499; İBNÜ'L-ESİR: Târîh-i Atabekiyye, s.165

⁸⁴ İBN-İ KESİR: A.g.e., s.497; İBNÜ'L-ESİR: Târîh-i Atabekiyye, s.169

Nureddin Mahmud, darlık içerisinde hayatını sürdürmüş olmasına rağmen devlet malına aslâ tenezzül etmeyen sâlih bir kimse idi. Günlük hayatlarını hasır dokuyup emeğinin karşılığıyla ihtiyaçlarını karşılayarak fakirâne bir hayat sürdürmüştür⁽⁸⁵⁾.

Nureddin Mahmud şiir ve şaire pek önem vermemiştir. Fakat döneminde bir çok şair tarafından övülmüştür. Hakkında kasideler yazılmıştır⁽⁸⁶⁾.

Nureddin Mahmud Zengî ile ilgili vefatından sonra da şiirler yazılmış mersiyele söylenmiştir. Bunlardan bir kısmını İbn-i Kesir'den aynen aktarmak istiyorum:

“İmâd’ın onun hakkında yazmış olduğu mersiye ne güzeldir;
‘Melik Nureddin’e melek kılığında gelen ölüme şaşıtm.
Yeryüzünde Felek’in ortasında yuvarlak felek nasıl durur?’

Arkala lakabıyla tanınan şair Hassan, Nureddin’in defnedildiği medrese ile ilgili olarak şöyle demiştir:

‘Bir medrese ki, orada bütün dersler verilir.
Orası ilmin ve ibâdetin himayesinde bâkî kalır.
Ünü Nureddin sayesinde doğuyu ve batıyı tuttu.
Söyler onun sözleri hak ve gerçektir.
Sözlerinde kinaye ve şüphe yoktur.
Dimaşk, şehirleri arasında hükümdâr hânesidir.
Bu medrese de hükümdâr hânesidir’ ”⁽⁸⁷⁾.

Netice olarak şunları söyleyebiliriz. Nureddin Mahmud XII. yüz yıl yakın doğu siyasî tarihinde büyük bir role sahip, hayatını İslâm birliği için harcayan, adâletiyle mümtaz, teşkilâtçılığıyla örnek bir şahsiyettir.

⁸⁵ İBN-İ BATUTA: Tam Metin Seyahatnâme, C.1-2, (Sadeleştiren ve Baskıya Haz. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul-1993, s.46

⁸⁶ KÖK, Bahaeddin: A.g.e., s.44

⁸⁷ İBN-İ KESİR: A.g.e., s.504

5- NUREDDİN MAHMUD DÖNEMİNİN KÜLTÜR VE İMAR FAALİYETLERİ

Kültür ve sanata önem veren Nureddin Mahmud Zengî, yoğun bir kültürel hareketliliğin oluşmasına sebep olmuştur. Nureddin Mahmud Zengî'nin yirmi sekiz yıllık idaresinde Suriye'nin belli başlı şehirleri büyük mimarî eserlerle dolmuş, harabe olarak bulunduğu Haleb'i Suriye'nin en ma'mur şehri haline getirmiştir. Nureddin Mahmud Zengî dönemi kültür ve îmar faaliyetlerini değerlendirirken ilk önce medreseleri ele almak istiyoruz. Nureddin Mahmud, bir çok medrese açarak eğitime büyük önem verdiği gibi inşâ ettirdiği medreselerle de mimarîye bir çok yenilik getirmiştir.

Ramazan Şeşen'in Nureddin Zengî dönemi medreseleri ile ilgili bilgilerini vermek istiyorum:

“Nureddin Mahmud'un 1150 yılında Hallâviye medresesini açtığını görüyoruz. Alâeddin El-Kâsânî'nin Müderris olduğu bu büyük Hanefî medresesinde Sadreddin El-Konevî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî de okumuştur. Daha sonra Nifferiye Medresesi, Esediye Medresesi, Mukaddemiye Medresesi, Haddâdiye Medresesi öğretime başlamıştır. Nureddin Mahmud 1153 yılında Şafîîlerin reisi olan Şerefüddîn b. Ebî Asrun'u Sincar'dan Haleb'e çağırması, onun ders vermesi için Haleb, Dımaşk, Hıms, Baalbek ve Menbiç'te medreseler inşâ ettirmiştir. Bu devirde Kemâleddîn El-Şehrâzûrî Musul'da, Mücahidüddîn Kaymaz Erbil'de birer medrese inşâ etmişlerdir. Bunlara ilave olarak Nureddin Mahmud, Haleb ve Dımaşk câmîlerinde Hadis okutmak, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde Fıkıh okutmak için zaviyeler vakfetmiştir⁽⁸⁸⁾.

İbnü'l Esir, Nureddin dönemi îmar faaliyetlerini şu şekilde anlatmaktadır:

“Suriye'deki bütün şehir ve kalelerin surlarını yaptırdı. Musul'da Nureddin Camii'ni yaptırdı. Ayrıca Bimaristanlar ve yollarda hanlar yaptırdı. Ülkenin her tarafında sufiler için hankâhlar inşâ ettirdi. Hepsine çok sayıda vakıf tahsis etti”⁽⁸⁹⁾.

⁸⁸ ŞEŞEN, Ramazan: Selahaddin-i Eyyûb ve Devlet, s.325

⁸⁹ İBNÜL ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, C.11, s.324; İBNÜ'L-ESİR: Târîh-i Atabekiyye, s.170-172

Ülkesinin değişik yerlerinde yetimler için mektepler yaptırıp onları akara bağladı. Bunun yanında bir çok mescidler yaptırıp oralarda Kur'an okuyan yetimler için vakıflar te'sis etti. Ki bu konuda ondan önce böyle bir tutum sergileyen yoktur. Nureddin'in her şehirde vakfettiği vakıfların geliri her yıl dokuz bin dinar olduğu kaydedilmektedir⁽⁹⁰⁾.

Dinî hassasiyeti kuvvetli bulunan Nureddin Mahmud, ülkesinin her yerinde câmi ve mescid açmaya çaba göstermiştir.

Emevîler'in yıkılmış olan Haleb Ulu Câmi, Nureddin Mahmud tarafından yenilenmiş, bunun taş işlemeli kare minaresi, daha önce, Melikşâh ve Tutuş zamanında yapılmıştır(1090-1094).

Çeşitli tamirlerle plâni ve şekli değişmiş olan Musul Ulu Câmi de, Nureddin Zengî'ye mâl edilmektedir.

Ayrıca Urfa Ulu Câmi, Hama'da Câmiü'n-Nûrî ve Köşk Mescidi Nureddin'in yaptırdığı câmiler ve mescidler arasındadır.

Nureddin Zengî, câmi ve mescid yapımı yanında yenilettiği ve tamir ettirdiği câmi ve mescidlerin isimlerini tek tek vermiyoruz⁽⁹¹⁾.

Oktay Aslanapa'nın Nureddin Mahmud Zengî dönemi mîmarîsi ile ilgili verdiği bilgilerden bir kısmını aktarmak istiyorum:

"Nureddin Zengî'nin Suriye'de ilk olarak Şam'da yaptırdığı Dâru'l-Hadis'ten yalnız caddeye bakan kuzey kanadıyla güney taraftaki camiî ayakta kalmıştır. Onun Şam'daki en mühim eserlerinden biri de Maristan(şifahâne)'dir. Dört eyvanlı avlu şemasının en müvazeneli ve olgun şekli burada gerçekleştirilmiştir. Âbidevî giriş holünün sağında ortası havuzlu küçük bir avlu etrafında sıralanan yıkanma yerleri ve tuvaletleriyle çok modern

⁹⁰ İBNÜ'L-ESİR: Târih-i Atabekiyye, s.172

⁹¹ KÖK, Bahaeddin: A.g.e., s.163-168

anlayışta bir mimarîdir. Herzfeld, güney eyvanında Kâlaun'un tamiri ve cepheye eklenen çeşme dışında bütün yapının Nureddin Zengî'nin eseri olduğunu(1154) isabetle belirtmektedir.

Büyük hükümdâr ve sanatın koruyucusu Nureddin Zengî, Fatımîler'in şiileştirdiği ve karışıklık içindeki Mısır'ı adamlarından Salahaddin vasıtasıyla kurtarmış, Eyyûbîler devrinin başlamasına yol açmıştır. Salahaddin-i Eyyûbî onun eserlerini devam ettirmiş, medrese mimarîsini ve sünnîliği Mısır'a götürmüştür. Yetmiş dokuz yıl süren Eyyûbîler zamanında yapılan câmîlerle, otuz kadar medrese, hankâh mimarî bakımından fazla bir yenilik getirmeden Zengî devrini devam ettiren sade ve gösterişsiz eserlerdir⁽⁹²⁾.

Sultan Nureddin, Suriye bölgesindeki bütün şehirlerin kalelerini ve surlarını ya yeniden yaptırmış, ya da tamir ettirmiştir. Bunlar arasında Dımaşk, Hıms, Hama, Haleb, Şeyzer, Baalbek ve diğer şehirler vardır⁽⁹³⁾.

Ayrıca Nureddin Mahmud, büyük şehirlerdeki su şebekelerini yeniden ele alıp düzene sokmuş, umûmî çeşmeler yaptırarak câmîlerin ve hamamların gereken suyunu temin etmiştir⁽⁹⁴⁾.

Nureddin, bir devletin bütün kurumlarıyla ayakta durabilmesi için ilim ve kültürün bir kesintiye uğramadan yaşaması gerektiğine inanıyordu. Bu sebeble o, meseleyi çok samimi ve ciddî bir şekilde ele alarak devletinde ilmin kökleşmesi için çok yönlü olarak çalışıyordu. Nitekim o yalnız kendi bölgesindeki ilim adamlarıyla yetinmeyip başka ülkelerdeki şöhret yapmış büyük bilginleri de ülkesine davet ediyor, onların konuları ile ilgili meseleleri tartışmalarına zemin hazırlayarak ilmin gelişmesine çalışıyordu. Nureddin Mahmud döneminde bu ilmî hareketlilik sünnîliğin büyük bir gelişme göstermesine, şiîliğin ise gittikçe gerilemesine büyük bir tesiri olmuştur⁽⁹⁵⁾.

⁹² ASLANAPA, Oktay Türk Sanatı, C.I, İstanbul-1972, s.92

⁹³ İBNÜ'L ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, C.11, s.324; İBNÜ'L-ESİR: Târîh-i Atabekiyye, s.170

⁹⁴ KÖK, Bahaeddin: A.g.e., s.223

⁹⁵ KÖK, Bahaeddin: A.g.e., s.176

Nureddin Mahmud Zengî'nin İslâm kültür hayatına yaptığı hizmetleri şu alıntılarla çok daha bariz görmek mümkündür:

“Bir İslâm yöneticisi olarak görevini cihad yoluyla değil de medrese eğitimi yaygınlaştırarak, bilim kurumlarını çoğaltarak ve bilginleri koruyarak yerine getirmeye çalışmıştır. Yönetimi altında bulunan yörenin tarihsel konumu, bu yönde güçlenmeyi özellikle zorunlu kılmış olabilir. Şiiilerin çoğunlukta Yahudilik ve Hristiyanlığın Kutsal merkezi Kudüs'ün elinde olması nedeniyle eğitim ve yönetimi güçlendirmeyi ve sünîliği yaygınlaştırmayı amaçlamıştır⁽⁹⁶⁾.”

Netice olarak Nureddin Zengî, haçlı savaşlarının ardı arkası kesilmemesine rağmen, büyük kültür ve îmar faaliyetlerinde bulunmuş, bilhassa Suriye'ye damgasını vurmuş ve Suriye bölgesi en şa'saalı devresini Nureddin döneminde yaşamıştır.

6- NUREDDİN MAHMUD DÖNEMİ KÜLTÜR VE İLİM ADAMLARINDAN BAZILARI

a) Ahmed b. Münîr b. Ahmed b. Müflih (Ebu'l-Hüseyin Et-Trâbulusî):

Zengîler devri şairlerinnnden olan Trabluslu Ebu'l-Hüseyin Ahmed (1099/1100-1153), Haleb, Dımaşk ve Bağdad'da ikâmet etmiş olup, devrin melik, emir ve ileri gelenlerini çok ağır bir dille yermiştir.

Devrinin çok iyi bir yerme şairi olduğu ve bu sebeble pek çok düşman kazandığı belirtilen İbn-i Münîr, ömrünün son zamanlarını Nureddin Mahmud'un hizmetinde geçirmiş ve onu öven güzel şiirler yazmıştır. Nihayet 1153 yılında Haleb'de vefat etmiştir⁽⁹⁷⁾.

⁹⁶ Komisyon, Türkiye Tarihi, (Osmanlı Devletine Kadar Türkler) C.I, Cem Yay., İstanbul-1990, s.403

⁹⁷ İBNÜ'L-ADİM, Kemâleddin: Buğyat at Talab Fî Tarih Halab, Selçuklular'la İlgili Hal Tercümeleri, (Yay. SEVİM, Ali), T.T.K., Ankara-1976, s.97-98

b) Meşhur Şair Va'vâ'l-Halebî:

H. 551(1156-1157) yılında vefat etmiştir⁽⁹⁸⁾.

c) Şeyh Ebu'l-Bena b. Muhammed İbn-i Havrânî:

Fakih, zâhid, âbid, ve faziletli bir kimseydi. "Kitâbü't-Tenbih" adında şafiî mezhebinin fikhını anlatan bir eseri vardır. H.551 yılında vefat ederek Bâbü's-Sağîr mezarlığına defnedilmiştir⁽⁹⁹⁾.

d) Hibetullah b. El-Fazl b. Abdulaziz b. Muhammed Ebu'l-Kâsım:

Hicivleriyle meşhur olan bu zât H.558(1162-1163) yılı Ramazan ayında vefat etmiştir⁽¹⁰⁰⁾.

e) Said b. Sehl b. Muhammed b. Abdullah(Ebu'l-Muzaffer El-Felekî En-Nişabûrî):

Devrinin ünlü bir bilgini ve kâbiliyetli kâtibi olması dolayısıyla Harezmi hâkimi tarafından vezirlik makamına atanmıştır. Daha sonra Oğuz karışıkları sebebiyle Suriye'ye gelerek kendisini sofliğe vermiştir. Bir müddet sonra Dımaşk'a gelip Nureddin Mahmud'un teveccühünü kazanarak Sumeysâtî ribatına şeyh olarak atanmıştır. Ölünceye kadar burada kalmıştır. Eylül 1165 yılında vefat etmiştir⁽¹⁰¹⁾.

f) Kadı Ebu'l-Hasan Ali b. Yahyâ El-Kuraşî Ed-Dımaşkî:

H. 564(1168-1169)yılıının Şevval ayında vefat etmiştir⁽¹⁰²⁾.

g) Hızır b. Nâsır Ali b. Nasr:

⁹⁸ İBNÜ'L-ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, C.11, s.184

⁹⁹ İBN-İ KESİR: A.g.e., s.429

¹⁰⁰ İBNÜ'L-ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, C.11, s.242

¹⁰¹ İBNÜ'L-ADİM, Kemâleddin: Buğyat at Talab Fî Tarih Halab, s.98

¹⁰² İBNÜ'L-ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, C.11, s.283

Kendisi Erbilli olup şafiî fikhî âlimlerinden idi. Bağdad'da Keyya El-Heraşî'den ders aldı. Daha sonra Dımaşk'a gelerek burada dersler verdi. H. 569 yılında vefat etti⁽¹⁰³⁾.

h) Hafız Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Asakîr Ebu'l-Kâsım Ed-Dımaşkî:

Büyük hadis hafızlarından olup muhaddislerin üstadı idi. Sekiz ciltlik "Târîhü's-Şam" adlı eseri ile meşhur olmuştur. Kendisinden önceki tarihçilere nisbetle eşine az rastlanan tarihçilerdendir.

"Etrafû'l-Kütübî's-Sitte, Eş-Şüyûhü'n-Nübül, Tebyîn-ü Kizbî'i-Müfteri 'Alâ Ebi'l-Hasan El-'Aşarî" gibi eserleri de vardır. H.571 yılında vefat ederek cenazesi Dımaşk'ta Bâbü's-Sağîr mezarlığına defnedilmiştir⁽¹⁰⁴⁾.

i) Muhammed b. Abdullah b. Kâsım Ebu'l-Fadl:

Dımaşk Kadî'l-Kudâtı olan bu zât, Kemâleddin ünvanıyla anılmaktaydı. Kendisi Şehrezorlu idi. Musul ve Nusaybin'de medresesi vardı. Nureddin Mahmud zamanında Dımaşk kadılığı yapan bu zât, H. 572 yılında Dımaşk'ta vefat etti⁽¹⁰⁵⁾.

i) Hasan b. Saîd b. Abdullah b. Bundar b. İbrahim(Ebu Ali Eş-Şâtânî Ed-Diyarbakrî, 1121/1122-1183):

Diyarbakir'li olup Bağdat'ta Nizamiye Medresesi'nde fikh ve hadis dersleri okumuştur. Kendisi şafiî fikhî âlimi olarak bilinmekle beraber, daha çok şair ve edip olduğu kaydedilmektedir. Atabeg Zengî b. Aksungur'a hizmet etmiş, onun teveccühünü kazanmıştır. Bir müddet Musul'daki Bîmâristan hastahanesi ve vakfında yöneticilik yapmıştır. Cemâlüddin Muhammed b. Ali'nin azlinden sonra

¹⁰³ İBN-İ KESİR: A.g.e., s.507

¹⁰⁴ İBN-İ KESİR: A.g.e., s.571-518

¹⁰⁵ İBN-İ KESİR: A.g.e., s.521

Haleb'e gelip buradan Dımaşk'a geçmiş ve Nureddin Mahmud'un hizmetine girmiştir. Nureddin Mahmud'un ölümü üzerine Dımaşk'tan ayrılmıştır. Daha sonra Selahaddîn-i Eyyûbî'nin hizmetine girmiştir. Kasım/Aralık 1183 yılında Musul'da vefat etmiştir⁽¹⁰⁶⁾.

j) Dârâ b. İsa b. Yezdcerd b. Şehryâr Eş-Şirazî(Ebu'l-Feth El-Farisî, El-Kâtib Abdullah b. Süleyman El-Kâtib):

Şirazlı olan Dârâ b. İsa, Haleb'de Nureddin Mahmud'un hizmetinde Arapça ve Farsça dersleriyle meşgul olmuştur. Daha sonra Nureddin onu, Hama'daki İnşâ Divanı'na atamıştır⁽¹⁰⁷⁾.

k) Haleb Kadısı Kadi'l-Kudat Ebu'l-Mehâsîn Yusuf b. Râfî b. Temim.

l) Ebu'l-Mehâsîn b. Selâme: "Harran Tarihi" ni yazan tarihçidir⁽¹⁰⁸⁾.

¹⁰⁶ İBNÜ'L-ADİM, Kemâleddin: Buğyat at Talab Fî Tarih Halab, s.99

¹⁰⁷ İBNÜ'L-ADİM, Kemâleddin: Buğyat at Talab Fî Tarih Halab, s.100

¹⁰⁸ İBNÜ'L-ADİM, Kemâleddin: Biyografilerle Selçuklu Tarihi, (çev. SEVİM, Ali:), 2.Bsk. Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara-1989, s.163-164

C- NUREDDİN MAHMUD'UN ÖLÜMÜNDEN SONRA ZENGÎLER

1. EL-MELİKÜ'S-SALİH İSMAİL

Nureddin Mahmud'un ölümü üzerine yerine on bir yaşındaki oğlu El-Melikü's-Salih İsmail geçti. Emirler ve kumandanlar Dımaşk'ta İsmail'e bağlılık yemini ettiler. Suriye halkıyla Mısır'da bulunan Selâhaddin'de ona biat ettiler. Selâhaddin, Mısır'da onun adına hutbe okutup para bastırdı⁽¹⁰⁹⁾.

Salih İsmail, Emir Şemseddin b. Mukaddem'i kendine Atabeg tayinetti. Atabegliği elde etmek için Nureddin Mahmud'un emirleri birbirine düştü. Bir kargaşa ortaya çıktı. Birçok gayr-i meşru şeyler ortaya çıkmaya başladı. Melik Nureddin Mahmud'un yeğeni II.Seyfeddin Gâzî istiklâliyetini ilân etti⁽¹¹⁰⁾.

Nureddin Mahmud'un ölümü üzerine Dımaşk ve Haleb'deki kumandanlar arasındaki iktidar mücadelesini naticede, Haleb'de bulunan Saadeddin Gümüştegin ile Vezir El-Adl b. El-Acemî kazandılar. Nureddin devletinin Şam'daki kısmı Haleb, Dımaşk, Musul, etrafında parçalara ayrıldı. Emirler düşmanla mücadele edecek yerde birbirlerine düştüler. Haleb'deki Gümüştegin ve arkadaşlarından korkan Dımaşk'taki Şemseddin b. El-Mukaddem ile Busra sahibi Sadeddin b. Cavli ve Selahaddin'in Şam'da bulunan akrabası, onu Sûriye'ye davet ettiler. Şam'daki emirler arasındaki entrikalardan endişelenen Selahaddin, El-Melik Es-Salih'in atabegliğini kendi üzerine almak istiyordu. Bunun için müsait fırsat çıkmıştı. 12 Ekim 1174 tarihinde Mısır'dan Şam'a hareket eden Selahaddin'in işi pek kolay olmadı. Nureddin devrinde Şam, Kuzey Irak, ve El-Cezire'de kurulan birliği yeniden meydana getirmesi için on seneden fazla uğraşması gerekti. Haleb-Musul-Franklar arasındaki menfaat birliği bu gecikmenin başlıca sebebi oldu.

¹⁰⁹ İBNÜL ESİR: El-Kâmil Fi't-Tarih, C.11, s.324

¹¹⁰ İBN-İ KESİR: A.g.e., s.504

Selahaddin Şam'a gelince Busra ve Dimaşk, hemen hâkimiyetini kabul ettiler. Baalbek, Hıms ve Hama'yı ele geçirmede de fazla güçlükle karşılaşmadı. Lâkin Haleb ve etrafında bulunan Nureddin Mahmud'un kumandanlarından muhalif grublar, Musul ve Franklar'ın desteğiyle Selahaddin'i uzun süre uğraştırdı. Selahaddin, Seyfeddin Gâzî gibi istiklâlini ilân etmemişti. El-Melik Es-Salih adına hutbe okutup para bastırıyordu. Şam'a gelince Haleb'de bulunan El-Melik Es-Salih'e bir mektup göndererek bağlılığını bildirdi ve gelişinin maksadının onun ülkesinin birliğini korumak olduğunu arzetti. Lâkin El-Melik Es-Salih'in etrafındaki muhalif grub, ikisinin anlaşmasına mani oldular. Salahaddin'in ateşli muhalifi Kutbuddin Yinal b. Hassan'ı Dimaşk'a göndererek Selahaddin'i tehdit ettiler⁽¹¹¹⁾.

Haleb'dekilerin anlaşma taraftarı olmadıklarını öğrenen Selahaddin, 30 Aralık 1174 tarihinde Haleb'i kuşattı. Fakat kaledekilerin İsmail'i desteklemeleri karşısında 2 Ocak 1175'te başlattığı kuşatmayı 26 Ocak'ta kaldırarak Hıms'a geldi. Daha önce ele geçiremediği iç kaleye sahip olub Baalbek'e geldi. Baalbek 29 Mart 1175'te eman ile Selahaddin'e teslim oldu⁽¹¹²⁾.

Bundan biraz sonra Selahaddin ile Musul-Haleb Kuvvetleri arasında 13 Nisan 1175 tarihinde Kurûn-u Hama savaşı oldu. Selahaddin müttefikleri yendi. Halebliler bu sefer anlaşmaya yanaşarak onun Sûriye'de aldığı yerlerdeki hâkimiyetini kabul ettiler. Selahaddin'de Haleb ve etrafının Melik Es-Sâlih'de kalmasını ve Gümüştegin'in atabegliğini kabul etti. Bu anlaşmadan sonra Abbâsî Halifesi El-Mustazî tarafından Selahaddin'in Sûriye ve El-Cezire üzerindeki hâkimiyeti tanındı. Selahaddin bundan sonra istiklâlini ilan edip, kendi adına hutbe okutup para bastırmaya başladı⁽¹¹³⁾.

Bu barıştan sonra kardeşi İmâdeddin Zengî'yi kendine bağlayan II. Seyfeddin Gâzî, Gümüştegin ve Melik Sâlih'le buluşmak üzere Haleb'e geldi. Haleb askerlerini yanına alarak Sultan Selahaddin üzerine yürüdü. Bu hareket, Seyfeddin Gâzî'nin

¹¹¹ ŞEŞEN, Ramazan: Selahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti, İstanbul-1983, s.43-44

¹¹² ALPTEKİN, Coşkun: "Musul Atabegliği" Md., Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, s.563

¹¹³ ŞEŞEN, Ramazan: Selahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti, s.44

barışı bozduğunu gösteriyordu. Her iki tarafın askerleri 22 Nisan 1175 tarihinde erken saatlerde savaşa tutuştularsa da Seyfeddin Gâzî yenilgiye uğrayıp Haleb'e gelerek burada bıraktığı hazinesini alıp memleketine döndü. Öte yandan Selahaddin, Membiç ve Azaz'ı alıp Haleb'e yöneldi. 27 Mayıs 1175 tarihinde şehir önlerinde karargâh kurup savaş düzeninde kaldı. Halebliler çarpışmalarda El-Melikü's-Sâlih'i savunmada çok büyük bir çaba gösterdiler. Bunun üzerine Selahaddin Haleb'de bir şeyler yapamayacağını anlayınca barış yapıp şehirden ayrıldı. Bu sırada Şehir halkı Nureddin'in küçük yaştaki kızını Selahaddin'e göndererek Azaz kalesini geri istediler. Selahaddin Azaz kalesini ona hibe etti. Bu barıştan sonra Seyfeddin Gâzî ile Melik Salih'in ölümüne kadar iki taraf arasında bir anlaşmazlık çıkmadı⁽¹¹⁴⁾.

II. Sefeddin Gâzî verem hastalığından rahatsızdı. Ayrıca menenjitte yakalanınca durumu daha da ağırlaştı. Emirlerinin isteklerine uyarak kardeşini veliaht tayin etti. Büyük oğlu Sencerşah'a Ceziret İbn-i Ömer ile kalelerini, küçük oğlu Nasırüddin Kerek'e de Akru'l Humeydiyye kalesini veren Seyfeddin Gâzî 29 Haziran 1180'de otuz yaşında iken öldü⁽¹¹⁵⁾.

Bu hadiseden bir süre sonra Melikü's Salih 18 Kasım 1181'de kalın bağırsak iltihabına yakalandı. 2 Aralık 1181'de Melik Salih'in hastalığı arttığı için kale kapısı kapatılarak emirler çağrılıp teker teker içeri alındılar. Bunlar Musul hâkimi II. Seyfeddin Gâzî'nin yerine geçen İzzeddin Mesud'a bağlılık yemini ettiler. Kısa bir süre sonra Melik Sâlih vefat etti. Onun vefatı halkın kalbinde büyük bir etki yaptı. El-Melikü's Salih en iyi bir biçimde yetiştirilmiş olup, dindar, günahlardan uzak duran, asaletli, adâletli, kibar, doğru ve dürüst oluşu yumuşak tutum ve davranışları nedeniyle halkın sevgi ve takdirini kazanmıştı⁽¹¹⁶⁾.

¹¹⁴ İBNÜ'L ADİM, Kemaleddin: Biyografilerle Selçuklu Tarihi, (Çev. SEVİM, Ali:), 2. Bsk., A.D.T.Y.K., Ankara-1989, s.174-175

¹¹⁵ ALPTEKİN, Coşkun: "Musul Atabegliği" Md., Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, s.564; İBN-İ HALDUN: A.g.e., s.303

¹¹⁶ İBNÜ'L ADİM, Kemaleddin :A.g.e., s.175-176

2. İZZEDDİN MESUD

Melik Salih'in vasiyeti gereği ülkeyi Sultan Salahaddin'e karşı koruyabilmesi için, Haleb'i İzzeddin Mesud'a verdiler. 1180'de kardeşi II. Seyfeddin Gâzî'nin yerine geçen, Musul idaresini eline geçiren İzzeddin Mesud, Melik Salih'in ölümüyle Haleb'in idaresini de ele geçirdi. Böylelikle atabegliğin yeniden birleşmesi sağlanmış oldu. İzzeddin Mesud Haleb şehrine girerek şehrin hazinelerini, mallarını, silahlarını teslim aldı. Halebliler Mesud'u, Salahaddin'in bulunmadığı bir esnada Dımaşk'ı almaya teşvik ettiler. Dımaşklılar'ın Nureddin Mahmud ailesine sevgi beslediklerini bildirdiler. İzzeddin Mesud, "bizimle Sultan Selahaddin arasında yemin ve ahidler vardır. Ona ihanet edemem" dedi.

Mesud Haleb'de aylarca ikamet etti. Melik Salih İsmail'in annesiyle evlendi. Daha sonra Rakka'ya giderek orada konakladı. Kardeşi İmadeddin Zengî'nin elçileri, yanına gelerek kendisinden Haleb ile Sincar'ı değiştirmesini istediler. İzzeddin Mesud önce bunu kabul etmedi. Daha sonra kerhen kabul ederek Haleb'i ona teslim etti. Sincar, Habur, Rakka, Nusaybin, Suruç ve diğer beldeleri Haleb karşılığında teslim aldı. Sultan Selahaddin olup bitenleri duyunca askerleri ile birlikte Mısır'dan yola çıktı. Sultan Salahaddin Cezire beldelerinin tamamını istila etti. Musul'u kuşatmaya yöneldi. Ancak bunu başaramadı. Sonra Haleb'e gelerek burasını İmadeddin Zengî'nin elinden aldı(13 Haziran 1183) ⁽¹¹⁷⁾.

Haleb'i ele geçiren Salahaddin, Erbil Beyi Zeyneddin Yusuf ile Harran Hâkimi Gökböri'nin de teşvikleriyle ikinci defa Musul'u kuşattı. Ancak mevsimin çok sıcak ve Musul'un müstahkem bir kaleye sahip olması sebebiyle kuşatmayı kaldıran Salahaddin, Ahlat'a doğru hareket etti. Yolu üzerindeki Meyyafârikîn kalesini 29 Ağustos 1185'te alan Salahaddin, Begtemür'ün Ahlat'a hâkim olması üzerine buraya gitmekten vazgeçip yeniden Musul önlerine geldi. Salahaddin'in kararlılığı karşısında endişeye kapılan İzzeddin Mesud ile Emir Kaymaz barış istemek zorunda kaldılar.

¹¹⁷ İBN-İ KESİR: A.g.e., s.540-541

3 Mart 1186'da imzalanan anlaşma uyarınca İzzeddin Mesud, Salahaddin'in yüksek hâkimiyetini tanıyıp onun adına para kestirecek ve hutbe okutacaktı. Ayrıca sefer zamanlarında asker gönderip Salahaddin'i destekleyecekti.

Bu anlaşmadan sonra bir zamanlar emrinde olduğu Musul atabegleriyle arasındaki münasebetler düzeldi. İzzeddin Mesud, 1187'deki Taberiye seferinde meşhur Hittin muharebesinde ve Kudüs'ün fethinde hep Salahaddin'in yanında yer aldı. Salahaddin 1193 yılında Dımaşk'ta ölünce İzzeddin Mesud kaybettiği yerleri geri almak için faaliyete geçti. Fakat çok geçmeden hastalandı ve 30 Ağustos 1193'te vefat etti.

İzzeddin Mesud ölümünden kısa bir süre önce oğlu Nureddin Arslanşâh'ı, yerine geçmesi için vasiyet etmiş ve Mücahideddin Kaymaz'ı da onun işlerini yürütmeye memur etmişti⁽¹¹⁸⁾.

3- NUREDDİN ARSLANŞÂH

Babası Mesud'un Ağustos 1193 tarihindeki ölümünden sonra onun yerine Nureddin geçtiyse de, saltanatının ilk senelerinde hakiki hükümdâr, kale kumandanı hadım Mücahidüddîn Kaymaz idi. Bu zât yalnız dindâr ve âlim olarak değil, halkın iyiliği için çalışan bir devlet adamı olarak vasıflandırılmaktadır. Kaymaz 1198 yılında öldü. Nureddin Arslanşâh'ın hükümdârlığı döneminde karşılaştığı ilk sorun amcası II. İmadeddin Zengî'nin Musul'a tabi bazı köyleri işgal etmesiydi. Musul'da durumunu kuvvetlendiren Nureddin Arslanşâh amcasının ele geçirdiği yerleri almak için harekete geçtiği sırada amcası vefat edip yerine oğlu Kutbeddin Muhammed geçti. Nureddin, Kutbeddin'in üzerine büyük bir ordu ile harekete geçti. Mağlub olan Kutbeddin, Eyyûbî hükümdarı El-Melikü'l Âdil'den yardım istedi. Nusaybin'e yerleşmiş olan Nureddin Arslanşâh'ın ordusu, hastalık yüzünden kırıldı. El-Âdil'in

¹¹⁸ ALPTEKİN, Coşkun: "Musul Atabegliği" Md., Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, s. 565-566

yaklaşması üzerine şehri boşaltıp Musul'a döndü. Bunun üzerine El-Âdil de Mardin'i kuşattı.

O sırada Mısır'a hâkim olan El-Efdal, El-Melikü'l Âdil ile anlaşmazlığa düştü. Amcası El-Melikü'l Efdl'in Dımaşk'ı tahdit ettiğini duyunca onbir aydır sürdürdüğü Mardin kuşatmasını oğlu El-Kâmil'e bırakarak Dımaşk'a doğru yola çıktı. El-Melikü'l Efdal Nureddin Arslanşâh'a haber göndererek kendisine itaat etmesini söyledi.

Arslanşâh'ın içinde bulunduğu şartlar El-Melikü'l Âdil'e karşı El-Efdal'i desteklemesini gerektiriyordu. Çünkü Mardin gibi bir yerin El-Âdil'in eline geçmesi Musul'u zor bir duruma düşürebilirdi. Bu sebebdan dolayı El-Efdal'e bağlılığını bildiren Nureddin, El-Âdil'in Mardin'den ayrılmasını fırsat bilerek burasının yardımına koştu. Yanına amcazâdeleri Kutbeddin Muhammed ile Sencerşâh'ı da alan Nureddin, 3 Eylül 1198'de El-Âdil'in oğlu El-Kâmil'i mağlub ederek Mardin'i Artukoğulları'ndan Yavlak Arslan'a iade ettikten sonra Musul'a döndü. Kutbeddin Muhammed ile Sencerşâh'ın Nureddin Arslanşâh ile olan iyi münasebetlerini kendi aleyhine bir gelişme olarak gören Melik Âdil, Kutbeddin'i kendi tarafına çekti.

Bunun üzerine Nureddin Arslanşâh, Nusaybin'e yürüyerek şehri ele geçirdi. Bu arada Muzafferüddin Gökböri, Musul Atabegliği sınırlarına girerek tahribatta bulundu. Durumu haber alan Nureddin, Musul'a girdiyse de Gökböri o sırada Erbil'e çekilmiş bulunmaktaydı. Nureddin Arslanşâh savaş hazırlıklarını tamamlayarak Sincar beyliğinin üzerine yürüdü. Sincar Atabegi Kutbeddin, Melik Âdil'den yardım istedi. Melik Âdil, Nureddin'e karşı kuvvetli bir ittifak kurdu. Müttefikler Musul ordusunu Kefr Zemman yakınında Çurdik denilen yerde Ekim 1204 tarihinde yendiler. Bunun üzerine Nureddin Arslanşâh ile Melik Âdil anlaşmaya vardılar.

1209 yılında Melik Âdil, Nureddin Arslanşâh'tan asker isteyip Sincar'ı kuşattı. Gökböri, Melik Âdil'e kuşatmayı kaldırması için ısrar ettiyse de Melik Âdil kuşatmayı kaldırmadı. Bunun üzerine Gökböri, Melik Âdil'e kızarak Nureddin Arslanşâh ile anlaşp, Eyyûbîler'e karşı bir ittifak oluşturdu. Aynı zamanda halife de

kuşatmanın kaldırılmasını istedi. Bunun üzerine Melik Âdil Sincar kuşatmasını kaldırdı.

Nureddin Arslanşâh 18 Ocak 1211'de vefat etti. Vefatından sonra yerine oğlu El-Melikü'l Kâhir İzzeddin Mesud geçti⁽¹¹⁹⁾.

4- II. İZZEDDİN MESUD

I.Nureddin Arslanşâh ölmeden önce yerine oğlu El-Melikü'l Kâhir İzzeddin Mesud'un geçmesini vasiyet etmişti. Devlet işlerini ise gulamı Bedreddin Lü'lü yürütecekti. Diğer taraftan Nureddin Arslanşâh'ın küçük oğlu III. İmâdeddîn Zengî, Musul civarındaki El-Akr ve Şûş kalelerine hâkimdi. Melik El-Kâhir döneminde pek önemli olaylar olmadı. II. İzzeddin Mesud yedi yıl dokuz ay atabeglik yaptıktan sonra hastalandı. 23-24 Haziran 1218'de vefat etti. Ölümünü şüphe ile karşılayan hatta onu Bedreddin Lü'lü'nün zehirlettiğini rivayet eden kayıtlar mevcuttur. İzzeddin Mesud, ölümünden önce on yaşlarında bulunan büyük oğlu II. Nureddin Arslanşâh'ı veliahd tayin ederek hükûmet işlerinin yürütülmesi işini de Bedreddin Lü'lü'ye vermişti⁽¹²⁰⁾.

5- II. NUREDDİN ARSLANŞAH

Bedreddin Lü'lü, II İzzeddin Mesud'un ölümü ve isteği üzerine atabeg ilan ettiği II.Nureeddin Arslanşâh için asker ve halktan itaat yemini aldıktan sonra halife En-Nâsır'dan tasdik ve etraftaki hükümdârlardan ahidlerini yenilemelerini istedi. Kendisi ise hükûmetin bütün işlerini eline aldı. Daha sonra amcası III. İmadeddin Zengî'nin atabegliği ele geçirmeye çalıştığını ve El-İmâdiye kalesine hâkim

¹¹⁹ ZETTERSTEEN, K. V.: "Nureddin Ebu'l Hâris Arslanşâh"Md., İslâm Ansiklopedisi, C.9, s.357-358; ALPTEKİN, Coşkun: "Musul Atabegliği"Md., Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, s.566-568

¹²⁰ MERÇİL, Erdoğan: Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s.219-220; ALPTEKİN, Coşkun: "Musul Atabegliği", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, s.568-569

olduğunu görüyoruz. Ayrıca Hakkari ve Zûzân kaleleri de İmadeddin'in idaresine geçmişti. O, kayınpederi Muzaferüddin Gökbori ile de ittifak etti. Buna mukabil Lü'lü de Eyyûbîler'den Melik Eşref'ten yardım isteyerek ona tabi olacağını bildirdi. Nihayet Lü'lü Melik Eşref'ten sağladığı yardımcı kuvvetlerle İmadeddin Zengî'nin kuvvetlerini mağlub etti. Halifenin araya girmesiyle de taraflar arasında uzlaşma sağlandı(1219).

II.Nureddin Arslanşâh bir yıl kadar atabeglik yaptıktan sonra öldü. Bunun üzerine yerine Bedreddin Lü'lü tarafından üç yaşındaki kardeşi, Nasıreddin Mahmud getirildi(¹²¹).

6- NASİREDDİN MAHMUD

Nasıreddin Mahmud, kardeşinin ölümüyle Musul Atabegi olmuşsa da bütün hâkimiyet Bedreddin Lü'lü'nün elindeydi. Nasıreddin'in küçük yaşta olmasını fırsat bilen amcası İmadeddin Zengî, Gökborü'nün desteğiyle yeniden atabeglik iddiasında bulundu. Musul'a bağlı bir kısım toprakları ele geçirmeye başladı. Lü'lü yeniden El-Melikü'l Eşref'ten yardım istedi. Nusaybin'de bulunan Eyyûbî kuvvetleri Emir Aybeg komutasında Lü'lü'ye yardıma geldi. Lâkin 12 Ekim 1219'da yapılan muharebeyi kaybedip Musul'a çekildiler. Halife bu duruma müdahalede bulunarak yeniden bir anlaşma yapılmasını sağladı. Bu anlaşma İmadeddin Zengî'nin Musul'un doğusundaki Gevaşi kalesini ele geçirmesiyle bozuldu. Lü'lü El-Melikü'l Eşref'ten bir kere daha yardım istedi. O da Musul Atabegliği'nin meselelerini tamamen çözmek için ordusuyla Musul'a geldi. Gökbori, Melik Eşrefe karşı Artukoğulları'ylaTürkiye Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus'un desteğini aldı. İzzeddin Keykavus Melik Eşref meselesini halletmek için Musul'a doğru ilerlerken yolda öldü. Melik Eşref Sincar üzerine yürüyerek burasını teslim aldı. Böylece Sincar Atabegliği elli yıllık bir hâkimiyetten sonra tarihe karıştı(Temmuz 1220).

¹²¹ İBNÜL ESİR: El Kâmil Fi't-Tarih, C.12, s.296-297; MERÇİL, Erdoğan: Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s.220

Melik Eşref daha sonra Erbil üzerine yürüdü. Zap suyu kenarında beklemekte olan Gökböri, elçiler yollayarak Melik Eşref'le bir antlaşma imkânını buldu. Buna göre İmadeddin Zengî, ele geçirmiş olduğu yerleri Musul'a iade edecek ona aid Akru'l-Humeydiye ve Şûş kaleleri Lü'lü'nün idaresine girecek, bu teslim işleri bitinceye kadar İmadeddin, Melik Eşref'in yanında rehine olarak kalacaktı.

Muzafferüddin Gökböri, Musul Atabegliği'ni Bedreddin Lü'lü'nün pençesinden kurtarmak için, iki defa Musul'u kuşattıysa da bir netice elde edemedi. Zengîler'in son mümessili olan Nasıreddin Mahmud ölünce de Atabeglik, Eyyûbîler'in himayesinde olan Bedreddin Lü'lü'nün eline geçti. Böylece yüz yıldan fazla hüküm süren "Musul Atabegliği" sona ermiş oldu(1233)⁽¹²²⁾.

Melikü'r-Rahman ünvanını alan Bedreddin Lü'lü, Cezire İbn-i Ömer'i zabt ederek burasının hâkimi Mesud'u esir edip Musul'a gönderdiği sırada, onu Dicle nehrine attırdı(1250). Bedreddin Lü'lü, Tatarlar(yani Moğollar) gelib elinden alınca kadar bu hükûmeti muhafaza etmiştir⁽¹²³⁾.

¹²² ALPTEKİN, Coşkun: "Musul Atabegliği"Md., Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi", C.7, s.569-571; MERÇİL, Erdoğan: Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s.220

¹²³ DÖĞİNYİ, J.: A.g.e., s.431

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM DÜNYASINDA MONOGRAFİ GELENEĞİ

VE

KİTÂBU İKÂZİ'L GÂFİL Bİ SÎRETİ'L-MELİKİ'L-ÂDİL NUREDDİN

EŞ-ŞEHÎD

A-İSLÂM DÜNYASINDA MONOGRAFİ GELENEĞİ

1- MONOGRAFİ'NİN TANIMI

Tanınmış kişilerin hayat hikâyelerinden bahseden bir tür olan biyografi, denilebilir ki insanlıkla yaşıt bir bilim dalıdır. Başlangıçta Tarih içinde yer alan bu tür zamanla bağımsız bir bilim dalı haline gelip, gelişip serpildi. Bilindiği gibi tarih, günümüzden evvel yaşayanların yüz yüze geldikleri olayları ve onların kahramanlarını anlatır. Olaylar kadar, o olaylarda etkili olmuş kişi yada kişilerin hayat hikâyelerini bizzat hadisenin kendisi kadar mühimdir. Hadiseleri meydana getirenler insanlar olduğuna göre onların hayat hikâyelerini tespit etmekte biyografinin konusudur. Bu yüzden doğulu ve batılı tarihçilerin büyük çoğunluğu tarih içinde biyografiye önem vermişlerdir⁽¹⁾.

Üzerinde çalıştığımız eser, biyografinin bir alt türü olan monografik bir eser olması dolayısıyla, bu konu hakkında az da olsa bilgi vermek istiyorum.

Biyografi Yunanca bios (hayat) ve graph (yazı) kelimelerinden türetilmiştir. Dilimizde hayat hikayesi, tercüme-i hal ve hal tercümesi şeklinde karşılanmaktadır⁽²⁾.

Monografi ise Fransızca monographie kelimesinden gelmektedir ve bilimsel alanlarda özel bir konu veya sorun üzerine yazılan inceleme anlamına gelmektedir⁽³⁾.

Bilimsel alanda monografi biyografinin içinde değerlendirilmekte ve bir kimsenin hayatını biyografinin aksine kişiliği ve eserleriyle birlikte geniş bir şekilde inceleyen bir tür olarak tanımlanmaktadır. Monografi aynı zamanda bir eserin, bir yazarın, bir eleştirmenin veya bir tarihi olayın üzerinde özel bir görüşle yapılan

¹ İSEN, Mustafa: "XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar'da Biyografi Geleneği", Ötelerden Bir Ses, Akçağ Yay., Ankara-1997, s.1

² Komisyon, Türkçe Sözlük, C.1, T.D.K., Ankara-1988, s.202

³ Komisyon, Türkçe Sözlük, C.2, T.D.K., Ankara-1988, s.1034

inceleme anlamına da gelmektedir. Monografi yazılırken biyografi yazma kurallarından hareket edilir⁽⁴⁾.

Monografinin biyografinin içinde yer alan bir tür olduğunu ifade etmiştik. Bu sebeple biyografileri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Antoloji ve Ansiklopedi gibi eserlerde yer alan ve araştırmaya konu olan kişiyi tanıtmayı amaçlayan bilgilerde doğum, ölüm yılları, öğrenim ve meslekî durum gibi kalıplaşmış bir yol takip eder.
- 2- Araştırmaya konu olan kişinin şahsiyetini meydana getiren üstün vasıfların anlatıldığı biyografilerdir. Bunlara portre denir. Bu tür biyografilerde kişinin zaafı, başarıları, alışkanlıkları kısaca onu başkalarından ayıran nitelikler belirtilir.
- 3- Birinin ölümünden hemen sonra onun hatıralarını dile getirmek amacıyla yazılan eserler de biyografi türüne girer ve bunlara nekroloji denir. Bu tür eserlerde yazar anlattığı kişiyi genellikle yakından tanıyan biri olacağından tarafsızlığına güvenilmez.
- 4- Bir kimseyi çevresi, gördüğü işler, özel hayatı ve eserleriyle kendi çağı içinde ayrıntılı olarak ele alan biyografiler, anlatım biçimine göre monografi veya biyografik roman adını alırlar. Bunların ortak özellikleri bir araştırmanın ürünü olmalarıdır. Bunun için gerekli belge ve bilgileri toplamak o kişinin varsa eserlerini incelemek, kişiliğini çeşitli yönlerden ele alarak ilmi bir anlayışla değerlendirmek gerekir⁽⁵⁾.

Bütün bunlara dayanarak diyebiliriz ki biyografilerde yukarıdaki maddelerde açıkladığımız özellikler ele alınırken, monografilerde sadece kişiler değil, eserler ve özel konular da ele alınmaktadır. Buna göre meselâ bir tarihî şahsiyete ait bir eseri veya o tarihî şahsiyeti anlatan başkası tarafından yazılmış bir eseri bütün yönleriyle ele alıp incelemek bir monografi çalışması olmaktadır.

⁴ KARAALİOĞLU, Seyyit Kemal Sözlü ve Yazılı Kompozisyon Sanatı, s.295

⁵ Milliyet Edebiyat Ansiklopedisi, İstanbul-1991, s.53

2-İSLÂM ÂLEMİNDEKİ GELİŞİMİ

Batıda biyografi türünün ilk büyük yazarı olan eski Yunan edebiyatçılarından Plutarkohs kabul edilmektedir. İslâm tarihinde ise ilk biyografik eser olarak Hz. Muhammed'in hayatını anlatan "Siyer" türü eserler kabul edilir. Bunların ilki Muhammed b. İshak(Ö.768)'in hazırlamış olduğu siyeri olup bu eser zamanımıza ulaşmamıştır. Ondan naklen anlatan İbn-i Hişam(Ö.828)'in siyeri elimizdedir. İslâm'ın yayılmasıyla birlikte biyografi çalışmalarının geliştiğini görüyoruz. Özellikle hadislerin nakledilmesi sırasında hadis nakledenlerin hayatını anlatan İlmü'l-Rical diye bilinen eserler ortaya çıkmıştır. Sonradan her ilim dalı için ayrı biyografi literatürü meydana gelmiştir (6).

Kısacası İslâm tarihinin kaynağını hadis toplamada özellikle de Hz. Peygamber'in gazâlarına ait hadislerin toplanmasında aramak gerektir. Çünkü, bir hadisin değeri ve doğruluğu büyük ölçüde isnadın doğruluğuna ve kesintisizliğine bağlıdır. Bir hadisin nakledilişi üzerine zikredilen biyografik veriler, onun doğruluğunun da senedi sayılmaktadır. Giderek sonraki tarihçiler bu alanı genişletmişlerdir. Böylece hadisten doğan İslâm tarihçiliği kendine özel geleneksel takdim tarzını koruyarak dilciler tarafından toplanmış tarihi malzemeye yaklaşmıştır. Bunun yanında başta Hz. Peygamber olmak üzere İslâm tarihinin önemli kişilerinin örnek şahsiyetler olarak takdimi de biyografiyi gündemde tutan bir başka özelliktir. Bunun yanında geçmişe dolayısıyla tarihe bağlılık Araplar'ın en göze çarpan özelliklerindendir. Bu sebeple hafızalarda yaşattıkları tarihî bilgiler arasında ensaba yani soy kütüklerine dair bilgilere ayrıca büyük önem veriyorlardı. Cahiliye devrinin sonlarında ve İslâm'ın ortaya çıkışı sırasında da devam eden bu bilgiyi yeniden şekillenen toplumsal ve idarî hayatın getirdiği bazı şartlar kuvvetlendirdi. İlk dört büyük halife devrinden bilhassa Hz. Ömer'n zamanından başlayarak ensab büyük bir önem kazandı. Sahabîler arsında ensab sahasındaki bilgileriyle tanınmış olanlar vardır. Arz ettiğimiz bütün bu noktalardan dolayı biyografi, İslâm tarihçiliği içinde

⁶ Milliyet Edebiyat Ansiklopedisi, s.54

her zaman önemli bir yer işgal etmiş, hatta zaman içinde tarihin ilgilendiği diğer alanlara göre daha baskın bir konum elde etmiştir⁽⁷⁾.

İbn-i Hişam(Ö.883)'ın Hz. Peygamber'in biyografisine dair yazdığı sîresi, İslâm dünyasında yazılmış önem ve dikkate şâyân ilk biyografidir diyebiliriz. Hz. Peygamber'in biyografilerinden sonra İslâm dünyasında tabakât faaliyeti başlamıştır. Buna kaynaklık edenin Hz. Peygamber'in hadisleri olduğunu daha önce ifade etmiştik.

İlk hadis ravilerinden sonra diğer ilim şubelerinde de biyografi tarzı eserlerin te'lifine geçildi. Kıraat âlimleri, muhaddisler, muhtelif mezheplerin fakîhleri, sûfiler, filozoflar ve tabibler, şairler ve edipler, nahiv ve lügat âlimleri, vezirler ve kâtipler, kadılar vb. gibi çeşitli ilim ve sanat şubelerinin, türlü meslek ve zümre mensuplarının biyografilerinin nesil nesil sıralayan tabakat kitapları veya isimlere göre alfabetik veren mu'cemler tertibine başlandı.

Bu tarz eserlerin ilkleri Tabakâtü'l-Muhaddisîn adı altında toplanmıştır. Daha sonra Tabakâtü'l-Müfessirîn, Tabakâtü'l-Fukahâ, Tabakâtü'l-Mütekellimîn, Tabakâtü's-Şuarâ, Tabakâtü'l-Lügaviyyûn adlarıyla bir takım eserler yazılmıştır⁽⁸⁾.

Bunlardan en eskilerinin isimleri şunlardır:

Muhammed b. Sallâm El-Cumahî'nin(Ö.865) Tabakâtü's-Şuarâ, İbn-i Küteybe'nin Kitâbu's-Şiir ve Şuarâ'sı, Ebu'l-Ferec El-İsfehânî'nin(Ö.967) Kitâbü'l Ağânî, El-Merzubârî'nin Mu'cemu's-Şuarâ'sı, Ebu Nuâyim-i İsfehânî'nin(Ö.1038) Hilyetü'l-Evliyâ'sı Ebu't-Tayib El-Lügavî'nin (Ö.962) Merâtiü'n-Nahviyyîn'i ve Ebu's-Sait Es-Siraffî'nin(Ö.979) Basralı filologlar hakkındaki Ahbârü'n-Nahviyyîn'ini sayabiliriz. Ez-Zübeydî(Ö.989) daha geniş kadrolu eserinde ilk filoloji mektepleriyle birlikte Mısır'da Kayrevan ve Endülüs'te teşekkül eden merkezlerdeki

⁷ İSEN, Mustafa: A.g.m., s.2-3; ÇETİN, Nihat: "Arap"Md. İslâm Ansiklopedisi, C.3, T.D.V.Yay., İstanbul-1991, s.298

⁸ GÜNALTAŞ, Şemseddin: İslâm Tarihinin Kaynakları, Endülüs Yay., İstanbul-1991, s.19

dil çalışmalarının biyografilere bağlı olarak âdeta tarihini yazdı. El-Merzubârî'nin her halde bu sahada yazılmış en hacimli eser olan El-Muktebes'inde bu gün yalnız otuzüç hal tercümesini içine alan bir Müntebahât ve El-Yağmurî'nin (Ö.979) yaptığı bir hülâsâ(Nûrû'l-Kabes Minel Muktebes) kalmıştır⁽⁹⁾.

Tabakât tarzı biyografi kitaplarının yanında Vefayât yahut Ricâl kitapları da yazılmıştır. İlk önemli örnekleri şunlardır:

Sa'mânî'nin Ensâb, Yâkût Hamavî'nin İrşâdü'l-‘Ârib, İbn-i Hallikân'ın Vefayâtü'l-‘Âyân, Halil b. Aybek Eş-Şafadî'nin El-Vâfi Bi'l Vefâyât kitapları sayılabilir⁽¹⁰⁾.

XII. yüzyıldan itibaren yıl usûlüne dayalı tarihçilik de kendisini gösterdi. Bu tarz eserlerin başına insanlığın yaradılışıyla başlayan umumî tarih veya İslâm'ın yükselişiyle başlayan tarihler de bu dönemde eklenmeye başlandı. Biyografi bu eserlerin içinde yer almaya devam etti. Bunun yanında Ömer b. Adîm gibi yazarlar da yazdıkları tarihlere biyografi eklemişlerdir. Ömer b. Adîm Haleb Tarihi'ni yazmış, buna Haleb ülemâsının hal tercümelerini ilâve etmiştir⁽¹¹⁾.

Birzâlî(Ö.1339), biyografileri yüzyıllara göre tanzim fikrini getirirken İbn-i Hacerü'l Askalânî(Ö.1499), ölüm tarihi esasına dayalı yeni tertip şeklini uygulamaya koydu⁽¹²⁾.

Biyografi sahasında kaleme alınmış eserlerin dışında, bu sahayı tamamlayan az sayıda da olsa otobiyografi ve hatırat da vardır. Bunun yanında sayıları gittikçe artan şahsiyetlerin doğru teşhisini ve mütemadiyen yığılan hal tercümesi malzemesinden kolaylıkla istifadeyi sağlamak için meselâ İbnü'l-Esir'in, Es-

⁹ İSEN, Mustafa: A.g.m., s.3-4; ÇETİN, Nihat: A.g.m., s.300-301; GÜNALTAY, Şemseddin: A.g.e., s.19

¹⁰ TOGAN, Zeki Velidi: Tarihte Usûl, Enderun kitabevi, İstanbul-1985, s.57

¹¹ ADIVAR, Adnan: "Tarih ve Biyografi", İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, C.2, S.3-4, İstanbul-1952, s.4

¹² HAMILTON, Gibb: İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar, İstanbul-1991, s.147

Suyûti'nin Nisbe'lere, İbnü'l-Fuvatî'nin lakablara göre alfabetik olarak tertib edilmiş çalışmaları gibi ansiklopedik lügatler hatta karıştırılması muhtemel isimleri tefik için ayrı kitaplar yazılmıştır. Bütün bu saydıklarımız Araplar'ın biyografi geleneği içindeki çalışmaları olarak kabul edebiliriz⁽¹³⁾.

XII. yüzyıl sonlarına kadar Arapça olarak devam eden biyografi geleneği daha sonraki yüzyıldan itibaren yerini Farsça örneklerle bırakmaya başladı. Farsça'da biyografi türünün ilk örneğini Muhammed El-'Avfi(Ö.1232) Lübbü'l-Elbâb(Y.1221) adıyla vermiştir. İzlediği metod daha önceki Arapça yazılan biyografiler gibidir. Bunu Molla Câmî(Ö.1493) takip etti. Sekiz bölümden oluşan Baharistan adlı eseri çeşitli meslek gruplarına ait kişilerin biyografilerini ihtiva etmektedir. Devletşâh Tezkiresi(Y.1487) şairlerle ilgili biyografi eseridir. Tezkirede yer alan şair sayısı yüz kırk dokuzdur. Bu haliyle tezkire daha sonra yazılacak Fars ve Türk tezkirelerine modellik etmiş ve o güne kadar yazılan benzer örneklerinden daha çok biyografi içermiştir⁽¹⁴⁾.

Biyografi geleneği gelişim çizgisi içinde biyografi verme tarzında bazı ortak noktalara ulaşmıştır. Klasik bir biyografi şöyle verilmektedir:

Biyografisi yazılan kişi hemen daima belli bir yaşa geldikten sonra böyle bir değerlendirmeye hak kazandığı için eserlerde doğum tarihleri pek yer almaz. Buna karşılık ölüm tarihlerine dikkat edilmektedir. Biyografisi yazılan kişinin hayatında geçen belli başlı hadiseler kısaca nakledilir. Bilim adamlarının eğitimi, başlıca hocaları ve eserleri önemlidir. Şairlerin ise şiirlerinden örnekler verilir⁽¹⁵⁾.

Bu haliyle gelenek biyografik künye yazıcılığını esas aldığı için bütünüyle insan unsuruna yöneliktir. Çizilen portre son derece canlı, fakat verilen bilgilerin belgelendirilmesi her zaman mümkün değildir.

¹³ ÇETİN, Nihat: A.g.m., s.301

¹⁴ İSEN, Mustafa: A.g.m., s.4-5

¹⁵ ROSENTHAL, Franz: A. History Of Muslim Historiography, Leiden-1952, s.102

İslâm tarihinde çıkan bu uygulamanın ustadan çırağa geçen bir zenaat gibi fazla değişiklik göstermeden Osmanlı biyografi geleneğine de yansıdığı görülmektedir. Yani İslâm dünyasında daha önce uygulanan umumî tarih içinde biyografiye yer verme ya da belli meslekteki kişileri bir eser içinde değerlendirme tarzındaki örneklere aynen rastlamak mümkündür (¹⁶).

Türk edebiyatında ilk biyografik eserler tercüme yoluyla ortaya çıkmıştır. Bunların ilki Malik Bahşi'nin Feridüddîn Attar'dan çevirdiği Tezkiretü'l-Evliya tercümesidir

Osmanlı sahasında biyografi türünün asıl gelişmesi XVI-XVIII. Yüzyıllarda olmuştur. Tezkire, menakıb, vefeyat, devha, sefine, tuhfe, hadika, fihrist, silsilenâme, şairnâme, gazavatnâme, sicil gibi başlıklarla kaleme alınan biyografilerin bir kişiyi değil bir çok kişiyi anlattığı görülmektedir.

Tanzimat'tan sonra biyografi türü batının tesirinde gelişmiş ancak geleneğe bağlı hal tercümeciliği de devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde daha çok edebî ve siyasî şahıslar hakkında eserler yazılmış hal tercümeciliğinin çok az örnekleri verilmiştir(¹⁷).

Biyografi, bir kimsenin hayatının tercümesidir. Bu sebeple tarih ilminin bir kısmını teşkil eder. Bir şahsın hayatının tarihini anlatmaktan maksat, onu her cephesiyle hakikatte olduğu gibi yaşatmaktır. Biyografi yazarları tarafsız kalmaya çalışarak kendi düşünce ve hislerine göre değil, vesikalara dayanan, tarafsız görüş ve düşüncelerle mevzularını teşkil eden kimseyi tanıtırlar. Tarih araştırmalarında olduğu gibi biyografilerin yazılmasında da hatıralardan, mektuplardan, mevzu ile alâkalı eserlerden ve benzeri eserlerden faydalanırlar. Biyografisi yazılan, müellifin tanıdığı biri ise bu takdirde o kimse ile mülakatına, müşahedelerine dayanması da pek tabiidir. Bir şahsın gerçek hayatını bir bütün halinde aydınlatan biyografilerle kısaltılmış biyografiyi birbirine karıştırmamalıdır; ikincisi, bir biyografinin özetidir.

¹⁶ İSEN, Mustafa: A.g.m., s.7-8

¹⁷ Milliyet Edebiyat Ansiklopedisi, s.54

Sayfa adedi elverişli mecmualarda, biyografi lûgatlerinde, ansiklopedilerde o şahsa ait bir eserin yahut külliyyatın önsözünde yer alan bu kısaltılmış biyografiler, eğer iyi hazırlanırsa bütün vesikalar dikkatle gözden geçirilerek meydana getirilmişse geniş bir biyografi yerini tutar⁽¹⁸⁾.

Çağdaş biyografi anlayışıyla daha önceki dönemlere ait biyografi anlayışını mukayeseye imkân veren yukarıdaki tanım, bizlere biyografi geleneğinin hangi evrelerden geçmiş olduğunu göstermektedir.

¹⁸ TANSEL, Fevziye Abdullah: İyi ve Doğru Yazma Usûlleri I-II, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul-1985, s.70

B- KİTÂBU İKÂZİ'L GÂFİL Bİ SÎRETİ'L-MELİKİ'L-ÂDİL NUREDDİN EŞ-ŞEHÎD VE MÜELLİFİ HAKKINDA BİLGİ

1- DIŞ TAVSİF

Risale, Konya Yusuf Ağa kütüphanesi yazma eserler kısmı 5471 numarada kayıtlı mecmuanın 309a-326b sayfaları içerisinde yer almaktadır. Mecmuanın cildi meşin deri ile yapılmıştır. Sağ kapağının derisi üzerine yapıştırılan kalın sarı kağıt, kitabın meşinini tam olarak kapatmamaktadır. Öyle anlaşıyor ki sağ kapak sonradan ilave olunmuştur.

Sol kapağın cilt kenarları ve zahır(sırtı), sarı meşin deri ile yapıştırılmıştır. Cildin sol kapağı kahverengidir. Kenarları cedveli ve kenarlarında zencerekli üç cedvel ve zencereğin üzerinde 0.5 cm sarı meşin bulunmaktadır.

Mecmuanın ortası şemseli ve yaldızlı, ortası motifli ve cilt şirazesı örgülüdür. Ayrıca miklebi yoktur.

Risalenin kağıdı ahırlıdır. Eser bozuk nesihle yazıya geçirilmiştir. Mecmuanın dış ölçüleri, 25.5x17cm enindedir. Üzerinde çalışmış olduğumuz risalenin yazıları 12x19 cm ve 25 satırdan ibarettir.

2- MECMUADA BULUNAN RİSÂLELER

1-Kitâbu Ravdatı'l-Mürîdîn ve Makâlâtî's-Sâlihîn

Eş-Şeyhü'l-İmam Ebu Cafer Muhammed b. El-Hüseyin b. Ahmed b.

Danyar

Sayfa 1^a-77^b

2-Kitâbu Hülâsâtî'l-Marziyye Min Durređi'l-Mâziyye

Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed El-Mâlikî Eş-Şehir bi Bi Hâle
Sayfa 81^a-146^b

3-Kitâbu Tahsîri's-Sâlikî Mine'l-Vukû'i Fî'l-Mâlik

Şehabeddin Ahmed b. Şa'ban El-Gızî Eş-Şâfiî Es-Sûfi
Sayfa 147^a-166^b

4-Kitâbu-Esrârî'l-Celiyye Fî Cevâbî Es'ileti's-Sûfiyye

Ebi'l-Cûdi Ahmed b. Şa'ban El Gâzî El-Ensârî
Sayfa 167^a-198^b

5-Kitâbu Risâleti Gâyeti'l-İ'lem Fî Beyânî Ruviyyeti'n-Nebiyyi(A.S.M.) Fî'l-Menâm

Cemâleddin Abdullah b. Halil İbn-i A'liyyi'l-Esd-i Bâzi'l-Bestâmî
Sayfa 199^a-217^b

6-Kitâbu Risâleti'l-A'lâm Fî Hakîkati'n-Nebiyyi(A.S.M.)

Ebi'l-Velîd Muhibbiddîn b. Eş-Şahne El-Halebî El-Haneffî
Sayfa 217^a-236^b

7-Er-Risâleti Li Reyhânî'l-Kulûb Fî't-Tavâsuli İle'l-Mahbûb

Yusuf b. Abdullah b. Ömer b. Ali İbn-i Hıdır El-Kûrânî
Sayfa 237^a-251^b

8-Risâletu't-Tasavvûf

Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah El-Huyukî Es-Sûfi El-Ma'rûfi'n-Necmeddîni'l-Kübra(K.S.)
Sayfa 252^a-308^b

9-Kitâbu İkâzi'l-Gâfil Bi Sîreti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin Eş-Şehîd

Tâceddin Ebu'l-Vefa Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa Eş-Şâfi'ul-Hüseynî El-Makdisî
Sayfa 309^a-326^b

10-Kitâbu Fîhi Fusûlî'n-Nikâyeti vemâ Yurîdân

Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu'l Vefa El-Hüseynî Eş-Şâfiî
Sayfa 329^a-350^b

3- KİTÂBU İKÂZİ'L-GÂFİL Bİ SÎRETİ'L-MELİKİ'L-ÂDİL NUREDDİN EŞ-ŞEHİD ADLİ RİSALE

Bizim üzerinde çalıştığımız risâle, mecmuanın 309a-326b sayfaları arasında yer alan 9. Kitabıdır. Eseri kaleme alan Tâceddin Ebu'l-Vefa Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu'l Vefa Eş-Şâfiu'l-Hüseynî hakkında Ömer Rıza Kehale Carl Brockelman'nın Geschichte der Arabischen (Arap Edebiyatı Tarihi)'den naklen şu bilgiler verilmektedir:

Taceddin Ebu'l-Vefa H.857 (M.1453) tarihinde vefat etmiştir. Şairdir ve bir Divanı vardır. Divanın el yazma ve matbu nüshaları vardır. Müellifin otografisi hakkında bilginin olmadığından bahsetmektedir⁽¹⁹⁾.

Başvurduğumuz bibliyografik eserlerin hiç birinde yazar hakkında bilgi bulunmamaktadır⁽²⁰⁾

Kehâle tercümesini verdiğimiz risalenin varlığından bahsetmemektedir. Dolayısıyla bu eserin ilim âlemine tanıtılmasıyla, yazarın Divan dışında başka eserlerinin varlığını ilk defa gündeme getirmiş olacağız.

Diğer taraftan çalıştığımız bu eserin dışında yine aynı mecmua içerisinde onuncu kitabın da kendisine ait olduğunu görmekteyiz.

Bunlara ilâve olarak çalıştığımız bu risâleden, yazarın lakabının Taceddin olduğunu, “El-Makdisî” nisbet adından kendisinin Kudüslü olduğunu ve “El-Hüseynî” nisbet adından da Hz. Peygamber'in soyundan gelmiş olduğunu, böylelikle

¹⁹ KEHÂLE, Ömer Rıza: Mu'cemu'l-Müellifin, C.3, I.Bsk. Müessesetü'r-Risâle Mtb. Beyrut-1993, s.173

²⁰ Bu eserlerin bazıları şunlardır: İbn-i Haceri'l-Askalanî (Ö.852), Ed-Duraru'l-Kâmine Fî A'yanî'l-Mâetü's-Sâmine, Beyrut-(Tarihsiz); Abdulhay b. İmad El-Hanbelî(Ö.1089), Şezerâtu'z-Zeheb Fî Ahbâri Mine'z-Zeheb, I.Bsk.,Dâru'l-Fikr Mtb.,(basıldığı yer yok)-M.1979/H.1339; Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman Ez-Zehebî(Ö.748), Mîzânu'l-İ'tidâl Fî Nakdiri'r-Ricâl, (yer-tarih yok); Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z-Zünûn ve bu esere İsmail Paşa'nın yazdığı Zeyl'i; Hayreddin Zirikli'nin El-A'lâm; Yusufu'l-Yân Serkis Dımaşkı'nın Mu'cemu'l-Matbuâtü'l-'Arabiyye Ve'l-Mu'arrabe'si, ve Men Lehü's-Sâfi vb. eserler

İstinsah Tarihi: 23 Rebiü's-Sânî 891(M.1487-88).

Müstensih: Ebu'l-Feth Muhammed b. İbrahim El-Bilbisî Eş-Şâfiî'l-Hatîbi'l-Fakkâî

Eser Müstensih Hattıdır. Bizzat müellifin kendi el yazmasından H. 23 Rebiüssânî 891 yılında istinsahı yapılmıştır. Müstensihin Muhammed b. İbrahim b. İbrahim olduğunu görüyoruz. “Ebu'l-Feth” lakabıyla anılmaktadır. Bilbisî ve Makdîsî nisbed adlarından Kudüs'e bağlı Bilbis şehrinden olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin Şafiî Mezhebine mensup, hatip ve fakîh bir kimse olduğunu görmekteyiz.

C- KİTÂBU İKÂZİ'L GÂFİL Bİ SÎRETİ'L-MELİKİ'L-ÂDİL

NUREDDİN EŞ-ŞEHÎD RİSÂLESİNİN DEĞERLENDİRMESİ

کتاب فی سیرة الملك العادل نور الدين الشهيد

في تلخيص الغفر الى امير المؤمنين السيد الشريف الحسيني النسبي

الشيخ الامام العالم العامل العلامة القدوة المحقق

المدقق القطب القوي العز الدين الجامع الكامل

المكمل الواصل الموصول تاج الحق والملة

والدين اي ابو محمد بن ابي بكر

ابن ابو الوفا المقدسي

ابن ابي الحسين

رضي الله عنه

وجعل الجنة مثله

ومشاه

ابن

ورقم سلفه ومشتبهه ولاخذه من عند وسائر الاحياء والحسين والي الحسين

وابن جيله سيد بني ابي الوفا بابت فخرهم الدين محمد بن عبد الله بن الحسين بن علي بن الحسين

خلق محمد بن ابي الوفا بن الحسين بن علي بن الحسين بن علي بن الحسين

الملك بن عبد الله بن عبد المطلب وعليه

واصحابه وازواجه وانصاره وتبعه

ومحبيه واهل ملته وعزبه

واشيائه وسائر

المؤمنين

كذلك

وصيته

الدين

الدين

الدين

Taceddin Ebu'l-Vefa Muhammed b. Ebî Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa, kaleme aldığı eserde Nureddin Mahmud Zengî'nin hayatını menkıbevî yönleri ağır basacak şekilde ele alıp değerlendirmiştir. Eserin giriş kısmında yazarının kim olduğu ve eserin kimden bahsettiği kısa bir şekilde verilmektedir. Daha sonra eserin hamdele ve salvele kısımlarına geçilir.

Hamdele ve salvele kısımlarından sonra yazar, Nureddin Mahmud Zengî'nin doğumu, gençliği ve idareyi ele alışına kadar geçen süreyi anlatır. Ayrıca bu kısımda eserini kaleme alırken nasıl bir yol izlediğini ayrıntıya girmeden ifade eder.

Yazar Nureddin Mahmud Zengî'nin karakteri ve faaliyetlerini örnekler vererek genel bir değerlendirmeye tabi tutar. Bu tarzdaki bir girişten sonra fasıllara geçilir. Eserde toplam altı fasıl vardır. Bunlar sırasıyla şu konuları içermektedir:

1-Birinci fasıl Nureddin'in ileri görüşlülüğü, cesareti, kahramanlığı, harp sahasındaki uzmanlığından bahsetmektedir.

Bu fasılda Kutbu'n-Nişaburî, Nureddin Mahmud'un savaşlarda atılman olmasından dolayı daha dikkatli olmasını söylemesi üzerine, ülkenin muhafazasının Allâh'ın işi olduğunu, kendisinin sadece Allâh'ın rızası dairesinde cihad etmek olduğunu, muzaffer etmek ve muhafaza etmekle görevli olmadığını ifade etmiştir⁽²¹⁾.

Nureddin Mahmud, askerlerinin çocuklarına ganimetlerden pay vermesi, orduyu bizzat kendisinin teftiş etmesi, vakur ve heybetli olması, insanlara iyi davranması ve meşgul olabilecekleri hizmetler vermesi, Mecdüddîn İbnü'd-Dâye haricinde hiçbir emirin onun yanında izinsiz oturamadığı, buna karşılık ülemaya hürmet ve ikramının olduğu, bid'atlara karşı îmânın muhafaza edilmesi gerektiği izah edilir⁽²²⁾.

İbnü'l-Asâkir'in Selâhaddin'in meclisine gitmemesinin sebebine karşılık Selâhaddin'in vermiş olduğu cevabı ve almış olduğu tavır izah edilir.

²¹ Bu konu için bakınız, İbn-i Kesir, A.g.e. s.497; İbnü'l-Esir, Târih-i Atabekiyye, s.169

²² Bu hususta bakınız, İbn-i Kesir, A.g.e., s.499, İbnü'l-Esir, Târih-i Atabekiyye, s.165

2-İkinci fasıl Nureddin'in, başta Dımaşk olmak üzere ülkede yapmış olduğu imar ve kültür faaliyetlerini anlatır.

Şeyh Ömer'in elbiselerini başkalarına temizlettirip sonra da o elbiseleri temizleyenlere vermesi izah edilir. Daha sonra Şeyh Ömer ile Nureddin arasında tebessüm ile ilgili konuşmalar yer alır.

Nureddin Mahmud, halifenin göndermiş olduğu lakapları kullanmayıp, Allâh'tan kendisinin ıslah edilmesini isteyen duanın okunmasını istemiştir.

Vezir Kayserânî ile aralarında doğrulukla alâkalı konuşmadan sonra arkadaşlarına, bir mazlunun durumunun kendisine iletilmesini, bunu yapmayanlara hakkını helal etmeyeceğini ifade etmiştir.

Dünyanın koşan bir at gibi kendisini isteyenden kaçtığını ve kendisinden kaçanı da kovaladığını ifade eder.

Cemaleddin El-Mutrib'den naklen Peygamber efendimizin naaşının iki hiristiyan tarafından çalınma girişimleri ve bunların âkıbetleri anlatılır. Ayrıca Medine'de Bâkî Mezarlığı'nın etrafına sur yaptırmasından bahsedilir.

3-Üçüncü fasılda Nureddin Mahmud'un zühd ve takvası, mala mülke kıymet vermediği îzâh edilir. Kendisine gelen hediyeler ile câmî, mescid yaptırması, ve yeni vakıf yerleri alınmasında kullanılması anlatılır.

Nafakasının artırılmasını isteyen hanımına, Müslüman kardeşlerinin malına ihanet edemeyeceği, dolayısıyla devletin malını gasp edemeyeceği, dolayısıyla geçimini kendi emeğiyle karşılaması konu edilir⁽²³⁾.

Nureddin Mahmud'un çevgan oynamasının sebepleri, hanefî fikhını iyi bilmesi ve sâlih kimselerle beraber olması izah edilir.

²³ Bakınız İbn-i Batuta, A.g.e., s.46

Nureddin Mahmud'un Ebu'd-Derda mescidinde ibadet ettiği, bu câmînin imamı Yahya Hoca'dan kıraat dersi aldığı anlatılır.

Ayrıca Nureddin Mahmud'un o zamana kadar hiç vermediği bir miktara yani beşyüz dinara satın aldığı bir kölenin âkıbeti ve başka bir kimsenin vakıf arazisine karşılık ödemesi gereken para ile alâkalı bir konu izah edilir.

Harran ve Ruha arasında karşılaştığı fakir bir adamla dünya hayatı noktasından aralarında geçen müzakereler konu edilir. Ebu'l-Beyan'ın vefatından sonra bir alacaklının, kardeşi ile olan meselesi ve Nureddin'in bunu çözüme kavuşturması konusu yer alır.

Ayrıca giyim kuşamı ve Ramazanda iftarını ne ile açmış olduğu izah edilir.

4-Bu fasılda yine Dımaşk başta olmak üzere çeşitli şehirlerde Nureddin Mahmud'un vakıf, câmî, hastahane, Dâru'l-Hadis, tekke ve zaviye yapımı gibi faaliyetlerinden bahsedilir⁽²⁴⁾.

Ayrıca esir bir Fransız'ın serbest bırakılması, sınırlarda yaptırmış olduğu burçlara muhafızlar görevlendirdiği, haberleşme amacıyla güvercinler koyduğu, sûfîler için tekke ve zaviye yaptırıp devamını sağlamak için bir çok gayr-ı menkul vakfettiği ve tarikat şeyhlerine gösterdiği ilgi konu edilir.

Diğer taraftan vergilerin düşürülmesi ile alâkalı Kadı Kemâleddin Şehrezori ile olan münasebetleri izah edilir.

Ayrıca Nureddin Mahmud'un hadis ezberlemesi ile alâkalı bilgiler verilir. Daha sonra kendisinin yazmış olduğu bir şiir yer alır.

²⁴ Daha geniş bilgi için bakınız, İbnü'l-Esir, El kâmil Fi't-Tarih, C.11, s.324; İbnü'l-Esir, Târîh-i Atabekiyye, s.170-172; Ramazan ŞEŞEN, Selâhaddîn-i Eyyûbî ve Devlet, s.325; Bahaeddin KÖK, A.g.e., s.163-168

Nureddin ile Esedüddîn Şîrkûh arasında gasb edilen malar meselesinin çözüme kavuşması ve bu sebeble yapmış olduğu duası verilir.

Muvaffaku'd-Dîn Hâlid'in görmüş olduğu bir rüyadan sonra vergi, haraç ve haksızlıkları kaldırması izah edilir⁽²⁵⁾.

Bir de bu konu ile ilgili Abdu'l-Mun'im'in ifadeleri yer alır.

Nureddin halifeden, vaizlerin vaazlarında Müslümanların haklarını helâl etmelerini söylemelerini istemiştir. Halifenin de bu arzuyu yerine getirmiş olması izah edilir.

Bazı âlimlerin Nureddin Mahmud'la Dimaşk Câmîi vakfıyla alâkalı görüşmeleri ve konunun çözüme kavuşması izah edilir. Daha sonra hapiste olan bir adamın çocuğunun vakıf ücretini ödeyememe meselesinin çözümü yer alır.

5-Beşinci fasıl Nureddin'in gazveleri ve kendisi ile ilgili bazı acaib hadiseleri ihtiva etmektedir.

Meselâ, Nureddin'in doğum yılı olan H.511 yılında şiddetli yağmur yağıp seller akması ve bu sellerin vermiş olduğu zararları, aynı yıl Erbil ve Bağdad'da kuvvetli depremler olması, Sultan b. Melikşâh Es-Selçûkî (Irak, Horasan ve çevresinin Sultanı) aynı yıl ölmesi, yine bu yıl Halife Muztazhir'in ölmesi, aynı yıl Bağdat'ta büyük bir yangın olması ve Mahzen sahibi Ali b. Ebî Tahir El-Cezerî yakalanıp idam edilmesi izah edilir.

H.512 yılında Müsterşid'in kardeşi Emin Ebu'l-Hasan b. Muztazhir'in yakalanması yer alır.

²⁵ Daha geniş bilgi için bakınız, İbnü'l-Esir, El-Kâmil Fi't-Târîh, C.11, s.323

6-Bu fasılda Nureddin Mahmud hakkında söylenen bazı methiyeler yer almaktadır.

Bunlar arasında Kayserânî ve İbnü'l-Münîr'in methiyeleri de bulunmaktadır. Daha sonra müstensih'in notu yer almaktadır.

Yazar, fasıllarda Nureddin'in şahsiyetinin çeşitli yönlerini ele alırken örneklerle konuyu açmakta, böylelikle anlatımına inandırıcılık boyutunu eklemektedir. Fakat yer yer subjektif değerlendirmelere ve menkıbevî bir havaya rastlamaktayız.

Eser, kronolojik bir biyografi niteliği taşımamaktadır. Nureddin'in doğum tarihinden bahsedilmiş, fakat hayatının bütün evreleri kronolojik bir çizgi içinde verilmemiştir. Eserin fasıllar halinde yazılması da zaten bu yapıyı engellemektedir.

Eski yazarların önemli özelliklerinden biri de yazdıkları eserlerde faydalandıkları kaynakları belirtmemiş olmalarıdır. Onlar çoğu kez önceki kaynaklardan elde ettikleri bilgileri kendi şahsî bilgi ve değerlendirmeleri gibi göstermeyi alışkanlık haline getirmişler, kaynak belirtmeyi âlimliklerine gölge düşürecek bir zaaf gibi görmüşlerdir.

Bu konuda diğer müelliflerden farklı bir tavır içinde karşımıza çıkan Tâceddin Ebu'l-Vefâ Muhammed, faydalandığı yazarları veya eserlerini belirtmiştir. Eser içinde yer yer alıntılara rastlamamız Tâceddin Ebu'l-Vefâ'nın araştırmacı kimliğini ön plana çıkarmakta ve devri için güvenilir bir kaynak yorumunu yapmamıza kapı açmaktadır. Eserin bu yönünü daha iyi irdeleyebilmek için kaynakları ve yazarları tespit etmek gerekir. Metin çevirisinde yazar ve eserler hakkında dipnotlarda bilgi verildiği için biz sadece yazar ve eserlerin isimlerini aşağıda gösterdik:

- 1- İbnü'l-Cevzî(Ö.597/1200), Kitabu'l-Muntazam ve Mültekatü'l-Multazam Fî Ahbâri'l Mülûk ve'l Ümem
- 2- İbn-i Asâkir(Ö.M.1176), Târih-i Dımaşk
- 3- İbnü'l-Esir (Ö. 630/1232), El-Kâmil Fî't-Târih
- 4- Şâd-baht Et-Tavâzî
- 5- Kadiu'l-Kudât Ebu'l-Hasan Bahaüddîn b. Raff b. Temîm
- 6- Abdurrahman b. Nasr Eş-Şeyzerî, Minhâcü's-Sülûk FîSiyâseti'l-Mülûk
- 7- Cemâleddîn El-Mutrib, Târîh-i Medînetü's-Şerîfe
- 8- Necmeddin b. Sellâm
- 9- Süheyl
- 10- İbn-i Kesîr (Ö.774/1373), El-Bidâye Ve'n-Nihâye
- 11- Kâtip İmad (Ö.597/1201), El-Berku's-Şâmî vs.
- 12- Ebu'l-Berekât Hasan b. Muhammed b. Hibetullâh(Ö.627)
- 13- Şerefüddîn b. El-Müstevfî, Erbil Tarihi(Ö.630/1232), Târîh-i Erbil
- 14- Selahaddîn Yusuf b. Eyyûb(Ö.589/1193)'dan nakiller
- 15- Şihâbuddîn Ebû Şâme, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim Ebû Muhammed El-Makdisî(Ö.665), Kitâbü'r-Ravzateyn Bi Ahbâri'd-Devleteyn En-Nûriyye Ve's-Selahıyye
- 16- Sakar b. Yahya(Ö.653)
- 17- Ebu Sâlim Abdu'l-Mun'im
- 18- Zehebî (Ö. 748/1348), Târîhü'l-İslâm vs.
- 19- Ebu'l-Feth Abdurrahman b. Hüseyin b. Abdan El-Ezdî Ed-Dımaşkî
- 20- Kayserânî (Ö. 588/1192)
- 21- İbnü'l-Münîr(Ö. 548/1153)
- 22- Fakîh Alâmuddîn Ya'kûb b. Ebî Bekr'den nakiller

Tâceddîn Ebu'l-Vefâ'nın örnek verme metodunu değerlendirmemize faydası olacağı düşüncesiyle eserden bir örneğin alıntısını aşağıya alıyorum:

Cemâleddîn El-Mutrib Târîh-i Medînetü's-Şerîfe adındaki kitabındaşunları anlatıyor:

Mescidin yangın geçirdiği gecede babası yanan Fakîh Alâmuddîn Ya'kûb b. Ebî Bekr'den naklen, Nureddin bir gece Hz. Peygamber'i rüyada üst üste üç defa gördü. Her defasında Hz. Peygamber; "Ey Mahmud! Beni bu iki şahıstan kurtar" der. Hz. Peygamber bu ifadeyi kullandığı zaman karşısında bulunan iki kır saçlı kişiye işaret ediyordu. Bu rüya üzerine Nureddin ve veziri bin deve ile halkın uykuda olduğu bir zamanda Medine'ye âniden girdi. Peygamber Efendimizin türbesini ziyaret etti ve mescidde oturdu. Nureddin bütün insanlara sadaka dağıtacağı haberini yaydı. Gelenlere altın ve gümüş dağıttı. Sonunda yanındakilere "başka kimse kalmadı mı?" diye sordu. Cevaben "Ömer b. Hattab'ın evinin dış tarafında mübarek hücrenin arka cihetinde aşre denilen meşhur yerde iki Endülüslü (İspanyalı) oturuyor" dediler. O iki kişinin "bizim geçimimiz yeterli, biz sadaka kabul etmiyoruz" ifadesini Nureddin'e naklettiler. Nureddin o iki kişiyi mutlaka çağırımlarını söyledi. Endülüslü kişiler Nureddin'in yanına geldiklerinde bunların Hz. Peygamber'in rüyada ona gösterdiği iki kır saçlı kişi olduğunu gördü. Endülüslüler Nureddin'e "Biz Hz. Peygamber'in yakınında ikâmet etmeyi sevdik" görüşünü dile getirdiler. Nureddin onları tahkik edip sorgulayınca Hristiyan olduklarını ve kâfirlerin büyükleri tarafından buraya Hz. Peygamber'in mübarek naaşını çalmak için gönderildiklerini itiraf ettiler. Mescidin kible tarafından bir tünel kazıp toprağını avludaki bir kuyuya attıklarını, böylelikle mübarek kabr-i şerife çok yaklaştıklarını söyleyen o iki kişinin boynu Nureddin tarafından vurduruldu.

Eser yalın bir üslûbla kaleme alınmıştır. Yazar sanat kaygısına düşmemiş, vermek istediğini gerçekçi, yapmacıktan uzak, samimi bir hava içinde vermiştir. Yazar, Nureddin'in vasıfları ile ilgili yer yer tekrarlara düşmektedir. Bu durum eserin usta bir kaleminden çıkmadığını göstermektedir. Bunun sebebi de yazarın eserini geniş halk kitleleri için kaleme almış olmasından kaynaklanmaktadır. Burada gözetilen amaç da Nureddin Zengî'nin halka mal olmasını sağlamak olmalıdır.

Eserde Nureddin Zengî'nin mezhep taassubunun olmadığını görmekteyiz. Çünkü gerek Şâfiî mezhebi medreseleri açması ve gerek Hanefî mezhebi medreseleri açması bu fikri ispat etmektedir. Yazarın kendisi de bunu ifade etmektedir.

Nureddin Zengî ezanda "Hayya 'alâ hayri'l-amel" sözünü kaldırarak, Büyük - Selçuklular'ın uyguladıkları siyaseti devam ettirmiş olduğunu görmekteyiz.

Eserde Nureddin Mahmud'un âmâ olan Ebu'd-Derda Camiî İmamı Yahya Hoca'dan kıraat dersi almış olduğunu tesbit etmiş bulunmaktayız.

Medine halkının isteği üzerine Nureddin Mahmud Medine'de Bâkî Mezarlığı'nın çevresine sur yaptırarak H.558 yılında Bâkî Mezarlığı'nın kapısına adını yazdırmıştır. Ayrıca Nureddin Mahmud vergiyi kaldırarak adâletini burada da göstermiştir.

Yukarıda Nureddin Mahmud b. Zengî'nin hayatıyla ilgili ana hatlarıyla verdiğimiz noktalar, yazarın didaktik bir amaç güttüğünü göstermektedir. Çünkü yazar Nureddin'in hayatını devrindeki insanlara örneklik teşkil edecek tarzda anlatmaktadır.

Sonuç olarak Tâceddin Muhammed b.Ebu Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa, eserini iddiasız bir şekilde ele almış olsa da, eserin İslâm biyografî geleneği içinde yer alabilecek evsafa monografik bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

Eserin son bölümü ise hatime ve dua ile bitmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESERİN TERCÜMESİ VE ASIL METNİ

A-ESERİN TERCÜMESİ

Sayfa 309

Bu kitap gâfillerin ikâzına ve Eş-Şehîd Âdil Melik Nureddin'in hayatına dairdir. Nureddin'in hayatını hülâsa eden allâme, âmil, kâmil, araştırmacı, imamların şeyhi, tamamlayıcı, toplayıcı, her şeye vâkıf olan, hakkın, milletin ve dinin tacı olan (Tâceddin) Ebu'l-Vefâ Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu'l-Vefâ El-Makdisî Eş-Şâfiî El-Hüseynî'dir. Allah ondan razı olsun, cennette makamını yüksek kılsın . Amin! Geçmişlerine, şeyhlerine, sevdiklerine, akraba ve dostlarına Allâh rahmet eylesin, nesli bâkî kalsın. Oğlu Ahmed Ebu'l-İnayât'ı daim eylesin. Amin!

Âlemlerin Rabbına hamd ü senâlar olsun, salât ve selâm ümmî, arabî, Mekkeli Kureyş kabilesinden Zemzem kuyusunun sahibi, Abdulmuttalip oğlu Abdullah oğlu Muhammed'e ve âile efradına, tâbi olanlara, sevenlere, velilere ve sair mü'min ve mü'minâta olsun. Allâh ne güzel Allâh'dır. Ne güzel yaratıcı ve ne güzel vekilimizdir.

Sayfa 310

Rahman ve Rahim olan Allâh'ın adıyla,

Bazı kullarını dünya ve âhiret mutluluğuyla tahsis eden Allâh'a hamd ü senâlar, Hz. Muhammed ile âl ve ashabına salât ve selâm olsun. Allâh Hz. Muhammed'i en yüce makâma yüceltsin.

Bu ifâdelerden sonra şu ifadeleri söylemek istiyorum:

Bu eser âdil hükümdâr merhum Nureddin Eş-Şehîd'in değişik yerlerden toplayarak özetlediğim biyografisidir.

Allah'a hatalardan kaçarak iltica ediyor ve diyorum ki:

Âdil Melik Nureddin Ebu'l-Feth Mahmud b. El-Atabeg İmâdeddîn Zengî b. Kasîmü'd-Devle b. Aksungur Et-Türkî Es-Selçukî, 511 hicri senesinin Şevval ayının 17'sinde Pazar günü dünyaya geldi. Doğumu hayırlara vesile oldu. Kur'an okuyarak büyüdü. Nureddin toplum içine pek çıkmaz, kimseyle görüşmek istemezdi. Babası Nureddin'i diğer çocuklarına tercih ediyor ve geleceğinin parlak olduğunu ifade ediyordu. Nureddin tip olarak orta boylu, esmer, geniş alınlı, güzel yüzlü ve sakallıydı.

Hicri 541 senesinde babası ölünce Esedüddîn Şîrkûh'un "Haleb'e sahip olan Dımaşk'a sahip olur" sözleri üzerine Haleb'e gitti. Rebiülevvel ayının yedinci günü Dımaşk'ı ele geçirdi. Nureddin Mahmud, yaptığı faaliyetler sonucunda şark ülkeleri üzerinde hâkimiyet kurdu.

İbn-i Asâkir⁽¹⁾: “Nureddin Mahmud Antakya hükümdârıyla yaptığı mücadelede hükümdârı ve bin kadar askerini öldürdü. Humus şehrinden ise beş bin kadar zırh, at, ve katır gibi eşya ile üç yüz bin dinar haraç aldı” der.

İbnü'l-Cevzî⁽²⁾: “Nureddin kâfirlerin elinden elli bir kadar memleketi geri aldı. Aslında amacı Kudüs'ü fethetmekti. Ama ölümü buna engel oldu” der. Nureddin Mahmud Peygamber Efendimizin sünnetinin yayılmasına önem verdi. Rafizîlere saldırdı. Ezanda “Hayya ‘alâ hayri’l-‘amel” sözlerini iptal etti. Adâlet ile hükmetti. Medreseler, câmîler inşâ etti. Dımaşk'ı îmar etti. Dımaşk'ın yollarını genişletip caddelerini ıslah etti. Çarşı pazara düzen verdi. Nureddin, döneminde içki içenlere, fuhuş yapanlara cezalar verip vergiyi kaldırdı. Çok cesur bir kimseydi. Şehid olmayı çok arzu etmekteydi. Döneminde çeşitli amaçta bir çok vakıf kuruldu. Bunlar arasında hasta ve mecnunlar, hatta vahşi hayvanlar ve uçan kuşlar için vakıflar vardı. İlmin yayılmasını sağlamak amacıyla okullar, yolculara Dımaşk'ta istirahat imkânı sağlayan hanlar yaptı.

¹ Şamlı Müverrih, Ali b. El-Hasan b. Hibetullâh Ebu'l-Kâsım Sikat Ed-dîn Eş-Şâfiî, H.499 senesi Muharrem'inde (Eylül 1105) Şam'da doğmuştur. Bağdat ve İran'ın başlıca şehirlerinde tahsil gördükten sonra, Şam'da Medresetü'n-Nûriyye'de müderris oldu. Şam'ın büyük hadis bilginlerinden biridir. Hafız Ebu'l-Kâsım Sirâcüddinnâmîyle tanınır. Aynı zamanda şafiî âlimlerindendir. 11 Receb'te (25 Kanun II. 1176) vefat etmiştir. Başlıca eseri olan *Târîh-i Medîneti Dımaşk*'ta Şam ile münasebeti olan belâ ricalin hâl tercümelerini toplamıştır. Aslında seksen cilt olan eserin ancak birkaç cildi mahfuz kalmıştır. Bundan başka “*Emâli*” adında elli yedi ciltlik hadiste bir tasnifi ve “*Târîh-i İbn-i Asâkir*” gibi eserleri vardır. (BROCKELMAN, Carl: “İbn-i Asakir”, İslâm Ansiklopedisi, C.5-II, 2.Bsk. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1967, s.701; DEVELİOĞLU, Abdullah: Büyük İnsanlar, Demir Kitabevi, İstanbul-1973, s.245)

² İbn'ül-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ebu'l-Farac(Ebu'l-Fazâil) Cemâleddîn (1116-1200), Hanbelî fakihlerinden, vâiz ve mütefennin bir Arap müellifidir. 510 (1116) tarihinde Bağdat'ta doğmuştur. Ciddi ve esaslı bir tahsil ile bilgisini arttırmak için o zamanlar mu'tad olan seyahatları tamamladıktan sonra Bağdat'ta yerleşmiş ve 597 (1200)'de orada ölmüştür. Bütün hayatını eser yazmak, kitap istinsah etmek ve vaaz vermekle geçirirdi. Yazdıklarını tekrar kontrol edemeyecek derecede çok eser yazmıştır. Yazmakta kullandığı kalemelerin yontusu ile cenaze suyunun ısıtıldığı rivayet edilmiştir. Yazdığı kitapların formları hayatına taksim edildiğinde her gün için dokuz forma düştüğü söylenmektedir. Mensup olduğu Hanbelî mezhebine taassup derecesine varan bağlılığı kendisini hadisleri şiddetle tenkide sevk etmiştir. Bazıları birkaç cilt olmak üzere üç yüz eser yazdığını söyleyen İbnü'l-Cevzî, zamanına kadar yetişen müellifler arasında en çok eser yazmakla ma'ruftur. Eserlerinden bazıları; “*Zâdu'l-Mesîr Fî 'İlmi't-Tefsîr*”, “*Mevzû'ât*”, “*Zehebû'l-Meshûk Fî Siyeri'l-Mulûk*”...vs. Bizce en mühim eseri olan *El-Muntazam va Multakat El-Multazam* adlı umumi tarihidir. Bu eserin ilk kısımları Taberî'nin hûlasasıdır, fakat 573 (1177) senesine kadar devam eden bu tarihin son kısımları, bahsettiği devirlerin en mühim kaynaklarından biridir.(BROCKELMAN, Carl: “İbnü'l-Cevzî”, İslâm Ansiklopedisi, C.5-II, s.848; BİLMEN, Ö. Nasuhi: Büyük Tefsir Tarihi(Tabakâtu'l-Müfessîrin), C.2, Bilmen Yayınevi, İstanbul-1974, s.483-485)

Nureddin Mahmud'un Mekke ve Medine'de yaptığı hayırlı hizmetler arasında, oranın halkına vakıflar kurması, hacılara kolaylıklar sağlaması, Medine surunun tamamlanması, dergâhlar, köprüler, hankâhlar yapması ve Hz. Hamza'nın mezarı yanında çıkan suyu Medine'ye akıtması sayılabilir.

Nureddin Mahmud, kitaplarını medreselere vakfetti. Ülkesindeki tüm vakıflara idareci tayin etti. Meselâ H. 471 senesinde yanmış olan Cami-i Emeviye'ye bakması ve tamir etmesi için Kadı Kemâleddin Şehrezorî'yi görevlendirdi. Orada dört yeri ziyarete açtı. Camînin mallarına çok şey ilâve etti. Bâbü'l-Ferec adlı kurumu kurarak hastaların, yetimlerin, fakirlerin ve dulların bu yolla korunmasını sağladı.

Sayfa 311

Nureddin Mahmud güzel yazı yazar, çok kitap mütâlaa ederdi. O dâima hayır şeyleri yapar, namazlarını cemaatla kılar, çok Kur'an okur ve hayırlı işleri severdi. Kızdığında bile kötü konuşmaz ancak nasihatle konuşurdu. Kimse onun gıybetini yapmazdı. İnsanların önündeki dünyaya göz dikmezdi.

Ebu'l-Hasan b. Esir⁽³⁾ şöyle der:

“Kendisinden önce geçenlerin tarihini araştırdım, Hülafâ-yı Râşidîn ve Ömer b. Abdulaziz'den sonra ahlâk ve fazîlette Nureddin Mahmud'dan daha güzelini görmedim. Gecesi gündüzü ibâdetle, Allâh yolunda cihadla, kitap mütâlaası ile ve iyilik yapmakla geçti.”

İbnü'l-Esir: “Hükümdârın âdil davranmalarını sanki Nureddin canlandırdı. İnsaflı ihya etti. Haramların terkine sebep oldu. Maiyeti altındaki bütün beldelerde vergi ve haracı kaldırdı. Dımaşk, Mısır, Cezîre, Musul vilayetlerine ve bunların bütün köy ve kasabalarına sahip oldu. Onun yanında yabancı yerli, zayıf güçlü aşitti. Mâiyetini bizzat kendisi kontrol ederdi. Adâletle hükmederdi. Meselâ bir meseleden dolayı kendisiyle beraber muhakeme olan biri hakkında Kadı Kemâleddin Şehrezorî'ye haber göndererek adâletle hükmetmesini emretti. Kadı da Nureddin'in isteğini yerine getirdi. Muhakeme sonunda Nureddin haklı, şikâyet eden kişi ise

³ İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, 555 (1160)'te Cezire'de doğmuş ve 630 (1232) 'da Musul'da vefat etmiştir. El-Kâmil Fi't-Târih adındaki meşhur tarihî eserin müellifidir. İbnü'l-Esir hayatını tahsil, tedris ve eser yazmakla geçirdi. Musul ve Bağdat'ta tahsil görmüş ve Suriye'de de seyahat etmiştir. Alelâde bir fert olarak yalnız ilim için yaşamıştır. Bir çok büyük âlim ondan rivayet ve hadis nakletmişlerdir. Eserlerinin en büyük ve tanınmış olanı şüphesiz *El-Kâmil Fi't-Târih* adlı eseridir. Bu eser H.628 senesine kadar olan zamanı ihtiva eden toplama suretiyle tertip edilmiş çok kıymetli bir tertiptir. Bundan başka eserleri arasında Musul atabeylerinin tarihi, *Usd El-Ğâba Fi Ma'rifetü's-Sahâbe* adı altında, sahabe hakkında alfabetik sıraya göre tertip edilmiş bir lügat ve *El-Lubâb* ismi altında meydana getirdiği bir hülâsa vardır. Bu son eser Es-Suyûtî tarafından *Lubbu'l-Lubâb* ismi ile hülâsa edilmiştir. İbnü'l-Esir, nakillerin sağlamlığı ile temayüz eder. Hatta bâzan istifade ettiği kaynakları tenkit eder. Tabarî, Şehristânî ve nakillerde bulunduğu diğer âlim ve müverrihler hakkında yerinde tenkitleri vardır. (İBN-İ KESİR: El-Bidâye Ve'n-Nihâye, C.13, 6.Bsk., Mektebetü'l-Maarif Mtb., Beyrut-1405/1985 s.139; İslâm Ansiklopedisi, “İbnü'l-Esir”Md., C.5-II, s.852

haksız çıktı. Nureddin şeriatla hükmeder, zamanında ve beldeleri emân ile güven içindeydi. Bütün bunlar İslâm'ın ve İslâm Peygamberi'nin bereketiyledir" der.

Rivayet olunur ki:

Nureddin bir gün hazineye girer. Hazinenin dolu olduğunu görür. Yanındakilere nereden bu mal diye sorar. Yanındakiler, "bu senin için" diye cevap verirler. Bunun üzerine, "malı vakıflara iade etmesi için şeriat kadısı Şehrezorî'ye verin" diye emreder. Fakat kadı, malı tekrar hazineye aktarır. Nureddin kızar, malı hazineye aktarmasına karşı çıkar ve kadıya, "sen bu vebâli yüklenir misin?" dedikten sonra malın tekrar vakıflara aktarılmasını emreder.

Rivayet olunur ki:

Nureddin'in vefatından sonra idâre Selâhaddin Yusuf b. Eyyûbî'nin eline geçti. Selahaddin Dımaşk Kalesi'nde bulunduğu sırada yanına adamın biri gelerek ağlamaya başladı. "Niçin ağlıyorsun?" diye sorduklarında, "Nureddin'in adâleti ve şefkati gözümün önüne geldiğinden dolayı ağlıyorum" dedi. Bunun üzerine Selahaddin duygulandı ve ondan daha fazla ağlamaya başladı. "Niçin bu kadar çok ağladığı" sorulunca da "o adâletli sultanın gittiğine ağlıyorum" dedi. Selahaddin de Nureddin gibi adâletle, şefkatle hükmetti ve onun güzel olan icraatını devam ettirdi.

Sayfa 312

Kadı ile Esedüddîn Şîrkûh arasında münâkaşa ve münâzaa meydana geldi. Bu münâkaşa ve münâzaa Nureddin tarafından duyulunca Nureddin, Esedüddîn ve adamlarını Dâru'l-'adl (Adâlet Sarayı)'e çağırdı. Nureddin Kadı'yla Şîrkûh arasındaki soğukluğu giderdi. Daha sonra Nureddin adâletin tam mânâsıyla tatbiki için bizzat adâlet sarayında bulundu. Adâlet sarayındaki bekçileri ve hacibleri kaldırdı. Gelenlerin şikâyetlerinin reddedilmemesini emretti. Adâlet konusunda bilhassa zayıf ve yaşlıların hukuklarının korunmasına çalıştı.

Nureddin Çarşamba ve Perşembe günleri halkın dertlerini dinlerdi. Bir ara şikâyete kimsenin gelmediğini görünce durumu Kadı Kemâleddin'e sordu. Kadı, "Esedüddîn ve cemaatı hasımları râzı edip sana gelmelerine engel oluyorlar" dedi. Bunun üzerine şükür secdesine kapanarak, "Allâh'a hamd olsun ki, arkadaşlarımız bize gelmeden kendilerinden isteneni bilip gereğini yapıyorlar" dedi. Kendisine kâğıt paraların durumu, bu paraların düşüp yükseldiği, kıymetinin değiştiği bilgisi verilerek bu paranın kaldırılmasını, yerine dinarın konulmasını teklif ettiler. Nureddin bu teklifi reddederek kâğıt parası olanların hukukunu korudu.

Rivayete göre, Nureddin, her Salı günü halkın kolaylıkla kendisine gelebilmesi için, nehir yolundaki bir câmîde oturur, Müslüman, zımmî ve zımmîye dertlerini anlatmak için onunla görüşürdü.

Rivayet olunur ki:

Şâd-baht Et-Tavâzî Nureddin ile olan bir muhaveresini şöyle anlatıyor:

"Bir gün Nureddin'in yanındaydım. Eliyle yeri kurcalıyordu. Bana, 'tayin ettiğim bir vâli, doğru olmayan insanlar arasında adâlet yapmıyorsa, Müslümanlara zulmedenler varsa, arkadaşlarım ve kardeşlerim içinde zulümle uğraşanlar çıkarsa diye düşünüyorum. Bundan dolayı ne olur bana zulme uğrayanların halini bildirin' dedi."

Rivayet olunur ki:

Ebu'l-Hasan Bahaüddîn b. Rafî b. Temîm anlatıyor:

“Musul, Nureddin’in idaresi altına girince Gümüştekin’e, ‘şeriatle amel edilsin, kadı ve naiplerine de, Şeyh Ömer Hoca’ya müracaat etmeyince karar vermeyin’ dedi. Bu arada, dolaşan avcıların insanlara tasallutu ve onlardan mallarını almaları konusu gündeme geldi. Gümüştekin’e, durumu Nureddin’e bildirmesi talebinde bulundular. Gümüştekin, ‘ben cesaret edemem’ diyerek Şeyh Molla Ömer’e başvurdu. Molla Ömer, Nureddin’e mektup yazdı. Mektubunda, çölde bir insanın malı alınınca o insan şahit getiremeyince zor durumda kalıyor. Buna bir çare bulunması gerektiğini ifade etti.”

Nureddin Molla’nın gönderdiği zarfın üzerine şu cevabı yazdı:

“İnsanları yaratan Allâh, onların maslahatını daha iyi bilir. İnsanların maslahatları kâmil bir şekilde Allâh’ın teşri’ kıldığı şeylere sarılmakla hâsıl olur. Eğer maslahatların şeriatın üzerine bir şey ilâve edilerek hasıl olduğu doğru olsaydı Allâh, onu da emrederdi. O halde şeriatın üzerine yapılacak fazlalığa asla ihtiyacımız yoktur. İlâve eden şeriatın eksikliğini iddia etmiş olur. Sanki bu eksikliği tamamlamaya çalışıyormuş gibi bir durum ortaya çıkar. Bu da korkunç bir cesaret olur. Karanlık akıllar bizim ihdas ettiğimiz şeylerle Allâh’ı bulamaz. Bizi de seni de Allâh müstakim yola iletsin.”

Mektup Molla Ömer’e gelince, Molla Ömer, Musul ehlini toplayarak şunları söyledi:

“Ey Musullular! Hükümdâra mektup yazan ve zâhid geçinen benim mektubumla, bir de Nureddin’in zâhid olan bana yazdığı mektuba bakın.”

Sayfa 313

Rivayet edilir ki:

Halep'te bir tüccar vefat eder. Tüccar yüz yirmi bin kûsür altınını miras olarak küçük oğluna bırakır. Bazı Halepliler Nureddin'e tüccarın oğlu akıl baliğ oluncaya kadar mirasa el koyup devlet hazinesi için kullanılmasını teklif ederler. Nureddin bu teklif karşısında Halepliler'e şu ifadeyi yazıp gönderir:

“Ölen adama Allâh rahnet eylesin. Malı Allâh arttırır. Şer ile adım atan ise Allâh'ın lanetine uğrar.” Bu hadise Nureddin'den başka kimseler tarafından da nakledilmiştir.

FASIL:

Nureddin Eş-Şehîd çok cesur, isabetli görüş sahibi, düşmana karşı tedbiri çok iyi bilen, harp konusunda uzman, çevgan ve ata binmekte eşsiz bir kimseydi. O, at çok süratli giderken iner ve binerdi. Muharebede çift ok taşır ve iki ok torbası kullanırdı. Şehit olmayı çok arzu ettiği halde bir türlü muradına nail olamadı. Kutbu'n-Nişabûrî bir gün ona, “kendini tehlikeye atıyorsun” diye kınadı. Nureddin ona cevaben: “Allâh ile adepli ol. Beldelerin zâyî olmasından endişen mi var? Beldeleri, kendisinden başka ilâh olmayan Allâh koruyor” dedi. Mecliste oturanlar bu sözü ile ağladılar.

İbnü'l-Esir şöyle der:

“Nureddin, askerlerinin çocuklarına hem savaşa karşı azimleri yavaşlamasın, hem de muharebeye katılanlar, biz ölürsek çocuklarımıza kalır, zeabına kapılmasınlar diye ganimetlerden pay verirdi. Ordunun işlerini ve maslahatını bizzat kendisi organize ederdi. Ordunun durumunu ve binitlerini teftiş ederdi. Nureddin, çok vakur ve heybetli, küçük ve büyüklere iyi davranan biriydi. İnsanlara meşgul olabilecekleri

hizmetler verirdi. Esedüddîn Şîrkûh ve Mecdüddîn İbnü'd-Dâye hariç hiçbir emir onun yanında izinsiz oturamazdı.

Necmeddin Eyyûb -ki bu Selahaddin'in babasıdır- Nureddin'in yanında çok müstesna bir yere sahipti. Yanına bir fakîh veya bir mutasavvıf gelse hemen ayağa kalkar, onu iyi karşılar, yanına oturtur, gerekli atıyyeleri verir ve 'bunların Beytü'l-mâl'de hakları var' derdi. Bütün meclisi, ilim, sâlihlerin sohbeti ve cihad konusunda istişare ile geçerci.

Rivayet edilir ki:

Hafız İbnü'l-Asâkir Selahaddin'in meclisine gider gelirdi. Sonra o meclisi terk etti. Selahaddin, İbnü'l-Asâkir'e "meclisimize niye gelmiyorsun?" diye sorunca İbnü'l-Asakir, "dün Nureddin'in meclisindeydim. Sanki başımızın üzerinde kuşlar varmış gibiydi. Ama senin meclisin sanki çarşıda dolaşanların meclisidir" dedi.

Bunun üzerine Selahaddin şöyle emretti:

"Hafız İbnü'l-Asâkir hazır olunca sıradan insanlar meclisimizde bulunmasın!"

İbnü'l-Esir der ki;

Nureddin, bir kişinin bid'atını görürse, onu uyarır ve uyandırır. "Bu yolun hırsız ve yol kesiciden korunması gerekir" derdi.

Yusuf b. Âdemî'yi bir bid'atından dolayı dövdü ve Harran'a sürgün etti.

FASIL:

Nureddin Dımaşk surlarını yapıp, kaleleri de bina etti. Humus, Halep, Berber, Şîraz ve Menbiç'deki surları, kaleleri, Dımaşk ve Humus'ta medreseleri inşâ etti.

Sayfa 314

Nureddin, Hama ve Halep'te medreseler inşâ ederek, Şafîî ve Hanefî mezhebi âlimlerine mahal yaptı. Bir ara ilim ehlinden yoksun halde bulunan Dimaşk'ı ilim merkezi haline getirdi.

Nureddin bir çok kaleler ve camîler inşâ etti. Bunlar arasında Musul'da kendi adına yaptırdığı camî muhteşemdir. Camînin mimarı Şeyh Ömer Molla Sâlih'ti. Şeyh Ömer Molla Sâlih zulmetmemeye karar vermiş bir kimseydi. Bundan dolayı Nureddin, "bu şeyh kimseye zulmetmez" derdi. Şeyh Ömer'e, tuğlaların arasını ve kalıplarını doldurup (imla' edip), geçimini sağladığı için "Molla" lakabı verildi. Şeyh Ömer elbiselerini başkalarına temizletip, sonra da kullanması için temizleyenlere emir verirdi. Bu hareketiyle hiçbir kimseye, bir şeye mâlik olmadığını göstermek isterdi.

Şeyh Ömer, âlim, i'tikâdî sağlam âlim ve değerli şahsiyetlerin ziyaret ettiği bir zâttı. Şeyh Ömer her yıl Peygamber Efendimiz(S.A.V.)'in doğumunu, yanında kutlardı. Bu kutlama sırasında Musul reisi de yanında bulunurdu. Nureddin'in yaptırdığı camî, yapımından evvel harâbe halindeydi. Bu geniş harâbeyi kim onarmak isterse hemen ölürdü. Şeyh Ömer Nureddin'e: "Bu asırda camî yapalım" diye teklifte bulundu. Nureddin bu teklifi kabul ederek camî yaptırdı. Üç yılda biten bu camî için Nureddin bir rivayete göre yüz bin, bir rivayete göre ise altmış bin dinar harcadı.

Nureddin Musul'da camînin ihtiyaçları için vakıflar te'sis etti. İmam ve müezzinlerini tayin edip sergi ve hasırlarını kısaca bütün ihtiyaçlarını karşıladı.

Dicle nehri üzerindeyken Şeyh Ömer Nureddin'in yanına gelerek onun yaptığı hayırları dile getirdi. Nureddin mütebessim bir kimseydi. Şeyh Ömer'e, "tebessüm nedir?" diye sordu. Şeyh Ömer tebessümle ilgili hadisi okudu. Ona, "tebessüm et" denilince, "hayreti celbedici bir şey olmayınca tebessüm etmem" dedi.

Bağdat'tan Nureddin ile ilgili lakaplar gelmiş, minberlerde o lakaplarla anılıyordu. Ancak Nureddin, ölümünden seksen iki gün önce, kullandığı lakapların hepsini terk etti. Şunun okunmasını istedi: "Allâh'ım! Fakir kulun Mahmud b. Zengî'yi ıslah et."

Kayserânî isimli vezirine sadece şu duayı okumasını istedi: (Yalan konuşmaktan kaçınmak maksadıyla bunu yaptı.) Vezir, içinde yalan olmayan övgülerle karşılık verince Nureddin, "Ben senin övdüğün gibi değilim, yapmadığım şeylerle övünmek istemiyorum. Ama sonunda şöyle denilse olabilir. Allâh'ım! Hakkı ona hak olarak göster, Allâh'ım! Onu mes'ud kıl, onu mansur eyle ve dinde anlayış ver."

Arkadaşlarına "yanımdaki arkadaşlarım bir mazlumun durumunu bana iletmezlerse, hakkımı ona helâl etmem" derdi. Bir gün gölgesine bakıp atını mahmuzladı ve şöyle dedi: "Dünya böyle, isteyenden kaçar ve kaçanı kovalar, Ravzateyn adlı kitabın sahibi, insanın peşinden koştuğu rızık, insandan ayrılmayan gölge gibi, sen arkasından yetişemezsin, ondan dönersen o sana tâbi olur."

Minhâcû's-Sülûk Fî Siyâseti'l-Mülûk adındaki hükümdarların siyasetinden bahseden kitapta, Abdurrahman b. Nasr Eş-Şeyzerî şöyle der:

"Ma'arra ahalisi şehadet için mallarını birbirine ödünç verdiklerini duyunca mülklerini mülkiyetlerinden çıkarmak istedi. Fakîh Ebû Tahîr İbrahim b. Hüseyin b.El-Hüsnî El-Hamavî dedi ki, 'bu konuda Nureddin'e mevzuu açtım. O da keşif ve tahmin konusunu belleyip vâliye bu konuşmayı yazdı.'"

Sayfa 315

Bir gün bir gençten şöyle bir şiir duyar:

“Verdiğiniz emirlerin fayda ve zararını düşünerek âdil olunuz.

Güç ve takat elinizde olduğu sürece kıymetini biliniz.

Zîra sonuç vahimdir, dünya ve zîneti bir koku gibidir neticede eseri kalmaz.”

Şiiri dinledikten sonra Nureddin’in rengi değişti, göz yaşları akmaya başladı. Vâliye arazilerle ilgili göndermek istediği mektubu yırtıp istiğfar ederek kibleye döndü ve tam bir gün böylece kaldı.

Cemâleddin El-Mutrib Târîh-i Medînetü’ş-Şerîfe adındaki kitabında şunları anlatıyor:

Mescidin yangın geçirdiği gecede babası yanan Fakîh Alâmuddîn Ya’kub b. Ebî Bekr’den naklen, Nureddin bir gece Hz. Peygamber’i rüyada üst üste üç defa gördü. Her defasında Hz. Peygamber “Ey Mahmud! Beni bu iki şahıstan kurtar” der. Hz. Peygamber bu ifadeyi kullandığı zaman karşısında bulunan iki kır saçlı kişiye işaret ediyordu. Bu rüya üzerine Nureddin ve veziri bin deve ile halkın uykuda olduğu bir zamanda Medine’ye aniden girdi. Peygamber Efendimizin türbesini ziyaret etti ve mescitte oturdu. Nureddin bütün insanlara sadaka dağıtacağı haberini yaydı. Gelenlere altın ve gümüş dağıttı. Sonunda yanındakilere “başka kimse kalmadı mı?” diye sordu. Cevaben “Ömer b. Hattab’ın evinin dış tarafında mübarek hücrenin arka cihetinde aşre denilen meşhur yerde iki Endülüslü (İspanyalı) oturuyor” dediler. O iki kişinin “bizim geçimimiz yeterli, biz sadaka kabul etmiyoruz” ifadesini Nureddin’e naklettiler. Nureddin o iki kişiyi mutlaka çağrılarını söyledi. Endülüslü kişiler Nureddin’in yanına geldiklerinde bunların Hz. Peygamber’in rüyada ona gösterdiği iki kır saçlı kişi olduğunu gördü. Endülüslüler Nureddin’e “Biz Hz. Peygamber’in yakınında ikâmet etmeyi sevdik” görüşünü dile getirdiler. Nureddin onları tahkik edip sorgulayınca Hristiyan olduklarını ve kâfirlerin büyükleri tarafından buraya Hz. Peygamber’in mübarek

naaşını çalmak için gönderildiklerini itiraf ettiler. Mescidin kible tarafından bir tünel kazıp toprağını avludaki bir kuyuya attıklarını, böylelikle mübarek kabr-i şerife çok yaklaştıklarını söyleyen o iki kişinin boynu Nureddin tarafından vurduruldu.

Medine ehli Peygamber Efendimizin hücresinin doğusunda bulunan Medine surunun dışında kalan Bâkî Mezarlığı'nın etrafını hayvanların ve çocukların girmesinden korunması için bir sur yapılmasını istediler. Nureddin'in emriyle sur H.558 yılında yapıldı. Adı da Bâkî Mezarlığı'nın kapısına yazıldı.

FASIL

Nureddin çok zâhid bir kimseydi, elindeki mallarla asla gururlanmazdı. Ondan daha zâhid olan peygamberler, râşid halifeler de mal edinmişlerdi. Ama mal sevgisini kalplerinde tutmamışlardı. Nureddin kendine ait maldan yer, elde edilen malların hangisinin yenilebileceği fetvasını alıp fetvaya riayete dikkat ederdi. Nureddin'in cizyeden nafakası, her ay bin kırtas idi. Bunu giyeceği ve yiyeceği için harcardı. Bazen artan kısmını fakirlere ay sonunda infak ediyordu. Bin kırtasın değeri yüz elli dirhem tutmaktaydı.

Sayfa 316

Nureddin kendisine gelen hediyeleri mescitler ile yıkık yerlerin tamir edilmesinde ve yeni yerler alınıp vakıf olarak kullanılmasında sarf ediyordu. Nureddin memleketinde içkiyi yasaklayıp içene dayak cezası uygulardı. Nureddin'in gece gündüz çektiği virdleri ve zikirleri vardı. Fakat önceliği Müslümanların problemlerine veriyor, vird ve zikirlerini problemleri hallettikten sonra yapıyordu. Hanımı olan Mu'ineddin'in kızı, onun takvası ile ilgili şu bilgileri veriyor:

“Evinde ibâdet için kullandığı özel bir bölümü vardı. Burada kitap mütalââ eder, okur ve insanların işlerini hallederdi. Nureddin gece yarısından sabaha kadar geceyi ihya eder, gündüz ise devlet ve halkın işine koşardı. Hanımı olarak nafakamın arttırılması için kendisine başvurduğumda Nureddin kızdı. ‘Bu, Müslüman kardeşlerinin mallarıdır, onlara ihanet edemem’ dedi.”

Sonra Humus'ta kendisine ait bazı dükkanları Hatun'a hibe etmek suretiyle gönlünü aldı.

Nureddin'in hanımı mübarek bir kadındı. Bir gece virdini çekmeden yattı ve uyuyakaldı. Nureddin bu durum üzerine bir davulcu görevlendirip “seherde her gece davul çal ve halkı uykudan uyandır” diye emretti.

İbnü'l-Esir şöyle der:

“Nureddin ne yaparsa iyi bir niyetle yapardı. Cezire'de Nureddin'in itimad ettiği sâlih bir zât vardı. Bir gün o sâlih zât, Nureddin'in çevgan oynaması ile ilgili sitem içeren bir mektup yazarak Nureddin'e gönderdi. Nureddin ise cevaben:

“Düşmanın âni saldırısına karşı idmanlı bulunmak maksadıyla çevgan oynamaktayım” dedi.

Mısırlı biri Nureddin'e sırmalı bir sarık hediye etti. Nureddin de sarığı o sırada yanında bulunan bir sofiye ahiret sevabı umuduyla hediye etti. Bir rivayete göre sofi, sarığı Bağdat çarşısında altı yüz veya yedi yüz dinara sattı. Başka bir rivayette ise sarığı sofilerin o devirde reisi olan Ebu'l-Feth Hamaveyh'e hediye etti. Acem'e gönderilen bu sarık bin dinara satıldı.

İbnü'l-Esir diyor ki:

“Nureddin, Ebu Hanife'nin mezhebini iyi biliyordu. Nureddin taassub sahibi bir insan değildi. Nureddin hadis dinler, öğretir, sâlih zâtları sever, onlarla beraber olur ve onları ziyaret ederdi.”

İbnü'l-Cevzî der ki:

“Nureddin Kudüs'ü fethetmek arzusundaydı. Halep'te bir câmîde minber ve mihrap yaptırmıştı. Selahaddin-i Eyyûbî Kudüs'ü fethedince mihrabı Kudüs'e taşıdı. Minber ise yerinde kaldı. Şam'da ve Halep'te yardım ettiği kimsesiz insanlar vardı. Nureddin, yük küfelerini dikip ve kapılar için maskeler yapıp bunları satardı. Elde ettiği geliri de kimsenin haberi olmadan kimsesizlere verirdi. Nureddin oruç tuttuğu zaman iftarını el emeğinin kazancıyla yapardı.”

Hızır'dan kendisine intikal eden bir abası vardı. Giydiği zaman ulaşmak istediği yere ulaşırdı. Hızır Nureddin'e “Allâh sana dünyayı versin onunla âhireti satın al” dedi.

Rivayet olunur ki:

Harran'dan biri borç yüzünden çıkıp Haleb'e Nureddin'in yanına geldi. Menbah köprüsü civarında abasına sarılı yatan birisini gördü. Abalı zât adama “borcun ne kadar” diye sordu. Adam “elli dinar” diye cevap verdi. Bunun üzerine abalı zât kumu kazıp içinde elli altın bulunan bir kese çıkardı ve adama verdi. Adam çok sevindi ve altınlarla işini gördü.

Sayfa 317

Borçlu adam “borcumu ödedim ama karnımı nasıl doyurabilirim” düşüncesi ile Halep kalesinin altına gidip oturdu. Nureddin Haleb’e gelip oradan geçince durum kendisine arz edildi. Çeşitli yemeklerin bulunduğu bir sofraya kuruldu. Borçlu adam bir tabaktan az bir şekilde yemek yedi. Sofra kaldırılıp insanlar dağılınca Nureddin borçlu adama döndü ve şöyle dedi:

“Abanın içindeki adamın verdiği elli dinar sana yetmedi mi?” Adam cevaben, “Cebimde bulunuyor, o elli dinar borcum içindi” dedi. Nureddin adamın cevabından sonra seccadesini kaldırıp altından elli dinar bulunan bir keseyi adama vererek, “al da emeğin boşa gitmesin” dedi.

Bu duruma muhatap olan borçlu şahıs, “olaylar karşısında hayrette kaldım” diye ifade etti.

Necmeddin b. Sellâm’dan hikâye edilir ki;

Eşref b. Âdil Dımaşk’ta hüküm sürdüğü sırada kalenin yanında Ebu’d-Derdâ mescidini yaptırdı. Mescit evlerden biraz uzaktaydı. Bana, “bu mescidi nasıl görüyorsun, ne güzel yaptım değil mi?” diye sordu. “Fakat Ebu’d-Derdâ’dan beri içinde namaz kılan yok” dedi. Ben de “Allâh Allâh! Nureddin Dımaşk’a sahip olduğundan beri bu mescitte beş vakit namazını kılıyor” dedim.

Necmeddin b. Sellâm naklediyor ki;

Nureddin İmâdeddin’in vefatından sonra Frenciler (Franklar) Dimyat’a girdiğinde tam yirmi gün yemeği terk etti. Sadece su içti. O kadar zayıflamıştı ki hiç kimse bu konuda onunla konuşmaya cesaret edemiyordu.

Âmâ olan Yahya Hoca Ebu’d-Derda câmiinde hem Nureddin’in imamı hem de kıraatte şeyhi idi. Nureddin’in yemek yemediği kendisine anlatılınca Nureddin’le

konuşmaya karar verdi. Yahya Hoca konuşmaya karar verdiği gece Peygamber Efendimizi rüyada gördü. Peygamber Efendimiz; “Nureddin Mahmud’u müjdele Franclar Dimyat’ı terk edecekler” diye buyurdu.

Bu işaretle ki, Müslümanlar şiddetli bir çarpışmayla bir günde Dimyat’ı geri aldılar.

Nureddin sabah namazını Yahya hocayla kıldıktan sonra, “Ey Yahya Hoca, sen mi bana anlattırın, yıksa ben mi sana anlatırım?” dedi. Yahya Hoca rüyasını Nureddin’e anlatınca Nureddin yüzünü toprağa sürdü, Allâh’tan yardım istedi. Bundan sonra Müslümanlar Franclar’a galip gelip onları Dimyat’tan sürdüler.

Süheyl anlatıyor:

Bir gün Nureddin beş yüz dinara bir köle satın aldı. Nureddin o zamana kadar hiçbir köleye elli dinardan fazla para vermemişti. Halk bu duruma hayret etti. Nureddin bana “o köleyi yanıma getir, sonra onu çardağa götür” dedi. “Yatsı vakti ikiniz Faraç denilen kapının yanında yatın” diye emretti. Süheyl; “Nureddin gençliğinde yapmadığını yaşlılığında mı yapacak?” diye kendi kendine sordu. “Bu kötü işi yaparsa onu öldürürüm” dedi. Süheyl olaya şöyle devam ediyor; Yattım, seher vaktine kadar uyudum. Seher vaktinde uyandım, elimi hareket ettirince elim o kölenin yüzüne değdi. Kölenin yüzü sıtmadan ateş gibi olmuş, çok bitkin düşmüştü. Kalktım, dikkatlice bakınca kölenin öldüğünü fark ettim. Techiz, tekfin ve defin işlerini bitirdikten sonra Nureddin’in yanına geldim. Nureddin bana “zannın bazısı günahtır” diyerek kendi kendime söylendiklerimi bana bir bir anlattı. Bu düşüncelerimden dolayı Nureddin kendinden korkmuş, o köleye beddua etmişti. Allâh onun ruhunu almış, Nureddin’in duasını kabul etmişti. Nureddin bana “Allâh senden razı olsun” dedi. Ben de “öyle bir durum olursa onu öldüreceğim, öyle bir günaha girmektense ölüm daha kolay” dedim.

Rivayet olunur ki;

Adamın birinin Nureddin’in vakfiyesinden aldığı altı yüz dinar ücreti vardı.

Sayfa 318

Bostandan yani araziden elde edilen mahsul o yıl verimli olmadı. Bu yüzden ücretin yarısını vermek istedi. Bunun üzerine bostanı işleten adama, işletme ücreti olan altı yüz dinarın verilmesini söylediler. Verimin düşük olmasına rağmen adam ücreti tam getirdi. Nedenini sorduklarında ise şu cevabı verdi:

“Rüyada Nureddin’i gördüm, elinde bastonuyla kabirden çıktı. Beni dövmek istedi, korktum. Bu rüya bende parayı tam verme fikrinin oluşmasına sebep oldu” dedi.

Rivayet ediliyor ki:

Nureddin bir gün Harran ve Ruha arasında yürürken nehrin kenarında yatan fakir birini görür. Adama selâm verip beklemeye başlar. Fakir adam başını kaldırıp, Nureddin’e “ne durumdasın?” anlamında işarette bulunur. Nureddin elinin tek bir parmağını hareket ettirerek karşılık verir. Fakir adam ise iki parmağını oynatır. Bunun üzerine Nureddin ağlamaya başlar. Nureddin’e bu durumun mânâsını sorduklarında ise olayı şöyle izah eder: Fakir bana “sen niye bu kadar uğraşıyorsun? daha ne zamana kadar oyalanacaksın?” anlamında işarette bulundu. Ben de ona bir ekmek için uğraşıyorum anlamında bir parmak oynattım. O da iki parmak oynatmakla iki ekmek yediğini ve hiç de oyalanmadığını ifade etti.

Kudüs’te kâfirler Nureddin’i Kayyımoğlu Kayyım olarak anarlar ve duasıyla bize gelip gidiyor derlerdi. Hz. Şuayb(A.S.)’ın mübarek kabrinin hizmetkârı Şeyh Davud El-Makdisî şöyle der:

Ebu’l-Beyan’ın mübarek ve fakir bir kardeşi vardı. Ebu’l-Beyan vefat edince adamın biri, Ebu’l-Beyan’ın kardeşine giderek emaneti olduğunu ve bunu da ancak onun bildiğini söyledi. Fakat fakir kardeş “böyle bir emanetten haberi olmadığını” ifade etti. Akabinde de Nureddin’e başvurarak iddia sahibine haddini bildirmesini rica etti. Nureddin fakir adama şöyle hitap etti:

“Sen her gün, cahiller onlara hitap ettiği zaman, onlar ‘Selâm’ deyip geçiyorlar⁽⁴⁾. Kavl-i şerifini okuyorsun değil mi?” Fakir adam olumlu cevap bildirdi. Evet cevabından sonra Nureddin, fakir adama “o halde biz onun kötülüğünü kötülükle savmayalım, böyle güzellikle savalım” dedi.

Kadıu’l-Kudât Bahauddîn b. Râfi şöyle anlatıyor:

Nureddin, Ramazan-ı şerif’te Şeyh Molla Ömer’in gönderdiği yufka ekmek ve suda pürlenmiş ekmekle iftar açardı.

Yine Bahauddîn b. Râfi şöyle diyor:

Nureddin, arpa ekmeğiyle orucunu açardı ve aba giyerdi. Allâh ona rahmet eylesin ve ondan razı olsun.

FASIL

Nureddin’in eserleri arasında Hama’da yaptırdığı Ali El-As câmiîni sayabiliriz. Bu câmî, câmîler arasında güzelliğiyle bilinmektedir. Nureddin beldelerde hastaneler yaptırdı. İnşâ ettirdiği en büyük hastane Dımaşk’tadır.

Rivayet olunur ki:

Nureddin, esir ettiği bir Fransız’ı üç yüz bin dinar karşılığında serbest bıraktı. Serbest bırakılan esir, çok kötü ve huysuz olduğundan dolayı bazı insanlar hayret ettiler. Fakat Fransız serbest bırakıldıktan sonra memleketine ulaşır ulaşmaz öldü. Duruma Müslümanlar çok sevindi.

Nureddin, Dımaşk’ta büyük bir hastane, medrese ve Dâru’l-Hadis yaptırdı.

⁴ Furkan Sûresi, Ayet 63

İbnü'l-Esir, Nureddin hakkında şu görüşlerini beyan ediyor:

Bildiğimiz kadarıyla Dâru'l-Hadis'i Nureddin yaptırdı. Çokça yeri Dâru'l-Hadis için vakfetti. Yaptığı hastane için “fakir olsun, zengin olsun gelen her hangi bir kimse tedavi olmadan geri dönmesin” şartını koydu.

İbn-i Kesir⁵;

Bazı insanlardan, “Hastanede ateş yıllarca durmadan yandı, yemek pişti, gelip geçenlere yemek ve su verildi. Bu durum Timurlenk dönemine kadar devam etti” dediklerini duydum dedi.

Nureddin, Müslümanlarla Franç (Haçlı) sınırına burçlar yaptırarak muhafızlar görevlendirdi. Ayrıca burçlara haberleşmeyi sağlamak için güvercinler koydu. Güvercinler gelen düşmanı bildirmede kullanıldı. Böylelikle düşmanlara karşı gerekli olan askerî tedbirler alındı.

Nureddin, sûfiler için bir çok yere tekke ve zaviye yaptırdı. Tekke ve zaviyelerin idamesini (devamını) sağlamak için bir çok gayr-ı menkul vakfetti. Tarikat şeyhlerine çok ilgi gösterirdi.

⁵ İsmail b. Ömer İmâdeddîn Ebu'l-Fidâ b. El-Hatip El-Kuraşî El-Bosravî Eş-Şâfiî; H. 701/1301'de Şam'da doğmuş bir Arap müverrihi olup, bu şehirde hadis okutmuş ve hocası meşhur hanbelî İbn-i Teymiye'nin maruz kaldığı tazyiklere o da uğramıştır. H. 774/1373 tarihinde vefat etmiştir. Başlıca eseri *El-Bidâye Ve'n-Nihâye* adındaki umûmî tarihtir. Yaradılıştan başlayarak müellifin hayatının son senelerine kadar olan devri içerisine alan bu eserin 738(1337) senesine kadar olan kısmı El-Birzâlî'nin tarihine dayanmaktadır. Ayrıca bu eserden başka bir Kur'ân tefsiri ve hadis ilmine dair birkaç eseri daha bulunmaktadır. BROCKELMAN, Carl: “İbn-i Kesir”, İslâm Ansiklopedisi, C.5-II, s.762

Sayfa 319

Nureddin, şeyhlerle hasbihal eder, onlara karşı mütevazî olur, onlar gelince ayağa kalkarak karşılardı. Nureddin, memleketin uzak yerlerinden gelenler tarafından ziyaret edilirdi. Sûfiler hakkında yapılan eleştirilere kulak asmazdı. Eleştiri yapanlara “kusursuz kim var” diyerek eleştiriye dinlemezdi. Eleştiriyi ilgili şu ifadeyi kullanıyordu. “Kâmil insan, günahları sayılan insandır.”

Rivayet edilir ki:

Bir emir, Nureddin'in yanında Kutbeddin En-Nişaburî'yi eleştirdi. Nureddin eleştiride bulunmuş olan emiri Horasan'dan çağırması ve ona ikramda bulunmuştu. Nureddin, emire eleştirisiyle ilgili şunları söyledi: “Keşke sen kendi kusuruna baksaydın, o zaman onu eleştirmekten vazgeçerdin. Müslümanlığı ve ilmi haricinde Kutbeddin En-Nişaburî'nin öyle bir iyiliği var ki bütün kusurlarını örtbas eder.”

İbnü'l-Esir; “Mescitlerde ilim yapanlara, çocuk okutanlara, Nureddin'den önce vakıf kuran olmamıştır. Nureddin, Dımaşk'ta 608 yılına kadar her yıl içinde, şüphesiz dokuz bin dinarı hayır işlerinde kullanmak üzere vakfederdi” der.

Kâtib İmad⁽⁶⁾, Nureddin ile ilgili şu ifadeleri kullanıyor:

⁶ İmâdeddîn Muhammed b. Muhammed El-Kâtib El-İsfahânî (1125-1201), meşhur Arap edip ve târihçisidir. 519 (1125)'da İsfahan'da doğmuştur. Mâruf bir ailenin çocuğudur. Meşhur Kâtib El-'Azîz de bu ailedendir. İmâdeddîn gençliğini doğduğu şehirde ve Kaşân'da geçirdi. Bağdat'ta bilhassa Fıkıh okudu. Nizamiye Medresesinde ders görmüş, hilâf ve edep ilimlerinde mahir olmuştur. Başta Musul olmak üzere bir çok şehir gezdi. Selçuklu hükümdarları Sultan Muhammed II'in Bağdat'ı başarısızlıkla sonuçlanan kuşatması(551/1156) sırasında bu şehirde bulunuyordu. Halife tarafından Vasıt'a naip tayin edildi. Halifenin ölümünden(560/1165) sonra memuriyetini kaybederek iki yıl sıkıntı içerisinde bir hayat sürdürdü. Daha sonra Nureddin'e başvurarak hüsn-ü kabul gördü. Nureddin tarafından kâtip ve Bâbu'l-Ferec içinde yaptırdığı İmâdiye Medresesine yönetici olarak atadı. Daha sonra da, kendi adına yaptırılan bir medreseye müderris tayin edildi. Halife'ye gönderilen bir heyette bulundu ve nihayet divan *muşrif*i nasbolundu. Ancak Nureddin'in ölümünden sonra bu vazifeyi bırakmak zorunda bırakıldı ve Musul'a gitti. Selahaddin Humus'u aldığı zaman bir şiir ile onu methederek teveccühünü kazanarak bütün seferlerinde yanında bulundu ayrıca onun kâtibi oldu. 589(1193)'te Selahaddin'in ölümü üzerine resmî hayattan ayrılarak 597(1201) tarihinde ölümüne kadar edebî eserlerini telife başladı. Ölümünden sonra Sâfiye kabristanına defnedilmiştir. En önemli eseri VI. asır Arap şairlerine aid büyük antolojisidir. Suriye'nin fethine ait olan *El-Fethu'l-Kussî Fi'l-Fethu'l-Kudsî* adlı eseri daha çok tanınmaktadır. Ayrıca Anûşirvan'ın hatratına dayanarak *Nusrete'l-Fetre* ve *'Usrete'l-Fitre* adını verdiği Irak Selçuklularının tarihini yazmıştır. Bir diğer eseri, *Harîdetü'l-Kasr* ve *Cerîdetü'l-'Asr* adlı eseridir. *Al-Bark Al-Şâmî* adlı hatratının bir cildi ile bazı parçaları bize kadar gelebilmiştir. Mensur yazıları daha çok sun'i ve şişirilmiş bir üslûp kullanmıştır.(İslâm Ansiklopedisi, “İmâdüddîn” Md., C.5-II, s.978); DEVELİOĞLU, Abdullah: A.g.e., s.287;İBN-İ KESİR: El-Bidâye Ve'n-Nihâye, C.13, s.30-31)

Vefat ettiği H.569 yılına kadar vakıf işlerine çok rağbet etti. Dımaşk'a sadaka verdi, yıkık mescitleri tamir edip kötülükleri izale etti. Zor durumda olan binlerce kişiye çare buldu. Vefatına doğru olan aylarda verdiği sadaka otuz bin dinarı geçiyordu.

Sadaka verirken âdeti şuydu; Her beldenin güvenilir insanlarını çağırır, o beldenin fakir insanlarını tespit etmelerini söylerdi.

Vergilerin düşürülmesini istediği zaman, meseleyi o sırada kadılık makamında bulunan Kemaleddin Eş-Şehrezorî'ye havale etti. Şihan'ı da azletti.

İmad diyor ki; Mevaris merkezinin geliri ve Divanın hamili yoktu. Mevaris'in deruhtesini Şehrezorî'ye verdi. Nureddin, Şehrezorî'yi dinde çok güvendiği için vukufundan dolayı muhasebe etmezdi.

Ebu'l-Berekât Hasan b. Muhammed b. Hibetullâh⁽⁷⁾ anlatıyor:

Nureddin, amcam Hafız Ebu'l-Kasım ile birlikte hadis dinlemek için diz çöktü. O esnada Hz. Peygamber'in kılıcını kuşandığı ile ilgili bir hadis-i şerif geçti. Ertesi günü Nureddin ve kardeşleri kılıçlarını kuşandılar. Daha önce Nureddin kılıcını beline takar, onunla va'z u nasihatte bulunurdu Konuşmalarını acı tatlı, büyük küçük de olsa yapardı.

Şerefüddin El-Müstevfî⁽⁸⁾ Erbil Tarihi'nde anlatıyor:

⁷ Zeynü'l-Ümenâ Ebu'l-Berekât İbnü'l-Hasan b. Muhammed b. Hasan b. Hibetullâh İbn-i Asâkir ed-Dımaşkî(627), Kendisi şafîî âlimlerindendir. Amcaları EbU'l-Kâsım, Sâin ve başkalarından hadis aldı. Uzun bir ömür geçirdi. Hayatının sonlarında oturak olduğu için câmiye ve Nûriyye Dârü'l-hadis'ine hadis dersi vermesi için mahfe ile taşınırdı. Kendisinden bir çok insan istifade etmiştir. Cenazesi kardeşi Fahreddin İbn-i Asâkir'in yanına Süfler kabristanına defnedilmiştir.(İBN-İ KESİR: El-Bidâye Ve'n-Nihâye, C.13, s.127-128)

⁸ İbnü'l-Müstevfî El-Erbilî(Mübârek b. Ahmed Şerefüddîn Ebi'l-Berekât), Hadis, biyografi, edebiyat ve hesap gibi ilimlerin çoğunda ileri gelen ilim adamlarından birisi idi. "*Târîh-i Erbil*" gibi çok sayıda tasnifi vardır. Ölümü 630/1232 tarihindendir.İbn-i Hallikan'ın Vefeyât'ında geniş bilgiler yer almaktadır.(İBN-İ KESİR: El-Bidâye Ve'n-Nihâye, C.13, s.139)

Müntehâb El-Vâiz Eba Osman b. Ebî Muhammed El-Buherî El-Vâsitî dedi ki, Nureddin şu şiirini söyledi:

1. “Ey mağrur! Kıyamet gününde gök sallandığı zaman ayakta dursan da
2. Nureddin Müslüman öldü dense de nursuz olmaktan kork
3. Sen halka içki içmeyi yasakladın, Ama zulüm kâselerinden sarhoş gelmişsin dense ne olacak?
4. İçki kâselerini iptal ettin, Ama vergide yaptığın zulüm kâseleri senin içmen için sunuluyor.

Sayfa 320

- 5.-Mezara girince Münker ve Nekir geldiğinde cevabın ne olacak?
- 6.-Kıyamet gününde muhasebe için yalnız kaldığında cevabın ne olacak?
- 7.-Alacaklar bir taraftan haklarını istiyorlar, seni çekiştiriyorlar.
- 8.-Yardımcıların seni bırakmış, sen ise kabrin darlığında kabrin duvarına yaslanmışsın.
- 9.-Emir olmak için çok çabaladın, sonuçta dünyada sana “Emir” dediler,
- 10.-Bu kadar izzet ve ikramdan sonra hakir olarak ölümler dünyasında rehin kaldın
- 11.-Çıplak, kederli, ağlayarak haşrolundun, sana koruyucu ve yardımcı olacak kimse kalmadı.
- 12.-Sen, kalbin ölü olarak yaşarsan, cismin ma‘mur, ama mezarın harap, bir durumda yalnız kalacağına razı mısın?
- 13.-Gizlilikler açığa vurulmaz, senin gizli olarak bir şeyin ebedi kalabilir mi? Halbuki sen yıkılmış bir ma‘bed gibisin.
- 14.-Kusurların arz olduğu o son gün için tefekkürü, kurtarıcı bir beşik kabul etmez misin?
- 15.-Nûrun olmadığı halde dinin nûru olarak çağırılıyorsun, buna şaşılmaz mı?”

Sâhibu’r-Ravzateyn⁽⁹⁾, yukarıdaki mısraların dünyadaki kötü arzu ve istekleri yaktığını söyledi.

⁹ Bu eser Ebû Şâme’nin “*Kitâbu’r-Ravzateyn Bi Ahbâri’d-Devleteyn En-Nûriyye Ve’s-Salâhiyye*” adlı eseridir. Yazar Şihâbüddîn Ebü’l-Kâsım Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim Ebû Muhammed El-Makdisî(599-665) adını taşımaktadır. Kendisi Muhaddis, fakîh ve târîhçidir. Fahr b. Asâkir, İbn-i Abdüsselâm, Seyfeddin Âmidî ve İbn-i Kudâme’den fıkıh öğrenmiştir. Eşrefiyye Dâru’l-hadis’inde ve Rükniyye’de müderrislik görevlerinde bulundu. Son derece dindar, iffetli ve güvenilir olmakla birlikte ölümü, kendisine asılsız olarak nisbet edilen bir görüşten dolayı ellerine fetva verilen bir topluluk tarafından dövülmek sûretiyle olmuştur. Daha öncede bu topluluk onu hanesinde basarak fecî bir şekilde dövmüşler, fakat ölmediği halde şikâyetle bulunmamıştı. Bir çok eser meydana getirmiştir. Eserlerinden bazıları. İbn-i Asâkir’in “*Târîh-i Dimaşk*”ının “*Muhtasar*”ı, “*Şerhü’s-Şâtibiyye*”, İsrâ hakkında bir risale, “*Kitâbu’r-Ravzateyn Bi Ahbâri’d-Devleteyn En-Nûriyye Ve’s-Salâhiyye*”, “*Zeylû’r-Ravzateyn*” vs. Bu son eserinde otobiyografisini yazmıştır.(İBN-İ KESİR: El-Bidâye Ve’n-Nihaye, C.12, s.250;SÜBKÎ, Tâceddin Ebu Nasr Abdullâh: Tabakâtu’s-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ, C.5, Matbaâtu’l-Hüseyniye, Mısır-1324, s.57)

Bu vaiz sâlih, zâhid ve kimseden bir şey kabul etmeyen biriydi. Yün bir cübbesi vardı. Vaaza çıkarken giyer ve vaazını binlerce kişi dinlerdi.

Selâhaddin Yusuf b. Eyyûb şöyle nakleder:

Nureddin beni amcam Esedüddîn Şîrkûh'a gönderdi ve şu ifadeyi söylememi istedi. "Esedüddîn Şîrkûh'a söyle, haksız yere alınan malları ne yapalım?" Amcam cevaben "onları imha ederse zamanla bunlardan geçinen askerlere ne yapacak?"

Nureddin Esedüddîn'e adam göndererek aynı konuyu ikinci defa sordu. Esedüddîn "Eğer asker seni rahat bırakır, müdahale etmezse mezalimi kes." Nureddin kısa bir zaman sonra elinden bu malları çıkardı.

Nureddin'in hizmetçileri anlatıyor:

Nureddin bazen ellerini semaya kaldırıp ağlar ve şöyle dua ederdi;

"Yâ Rabbi! Aşşar ve Mekkas (haraç ve vergi toplayan)'ı affet, rahmet eyle."

Sakar b. Yahya⁽¹⁰⁾ der ki:

Muvaffaku'd-dîn Hâlid bir rüya gördü. Nureddin ona elbiselerini sanki yıkaması için veriyordu. Rüyasını Nureddin'e anlattı. Bunun üzerine Nureddin'in yüzü kıpkırmızı kesildi. Ortaya çıkan durum karşısında rüyayı anlatan çok mahcup oldu. Bir müddet sonra Nureddin rüyayı gören Muvaffaku'd-dîn'i çağırarak ona, "şimdi elbiselerimi yıka" diyerek şu ifadeleri ekledi:

¹⁰Ziyaüddîn Sakar b. Yahya b. Sâlim b. Yahya b. İsâ b. Sakar, İmam Ziyaüddîn, Ebu'l-MuzafferEl-Kelbî El-Halebî(559-653) şeklinde anılmaktadır. Bir müddet Halep'te öğrenim gördü. Değerli ve dindar biri idi. Kendisi Şâfiî fakihlerindendir. Yahya Es-Sakafî, İbn-i Taberzed, Huşûî vs. kimselerden hadis dinledi. Kendisinden Dimyâtî, İbn-i Tâhir, Sungur ve başkaları rivayet etti.(İBN-İ KESİR: El-Bidâye Ve'n-Nihâye, C.13, s.186; SÜBKÎ: A.g.e., s.57

“Kalemi kâğıdı al yaz! Vergi, haraç, haksızlık kaldırılmıştır. Allâh’ın kaldırdığını ben de Müslümanlardan kaldırdım. Allâh’ın tespit ettiğini ben de tespit ettim.” Bu şekilde yazıldı.

Ebu Sâlim Abdu’l-Mun‘im(R.A.) şunları anlatıyor:

Nureddin bir gün Ğanem b.El-Münzir ile birlikte sefere çıkar. Nureddin, Ğanem b. El-Münzir’e “söyleyeceklerimi yaz” der ve şunları söyler: “Mezalim (her türlü haksız yolla alınan mallar) Halep, Dımaşk, Humus, Sancar, Rahbe, İzar, Telbeşir ve yakın çevrelerinden kaldırılacaktır.” Ğanem b. El-Munzir, Nureddin’in ifadelerini yazdıktan sonra, Nureddin yazıyı mühürledi.

Sayfa 321

Yazıda şu ifadeler yer alıyordu:

“Rahman ve Rahîm olan Allâh’ın adıyla

Bu kendisiyle Allâh’a yaklaşmak istediğim bir şeydi. Kâfirler (Allâh onları yok etsin) tarafından istilâ edilen İslâm beldelerinin, yakıp yıkılan yerlerin imarı ile ilgili zayıf ve çaresiz durumda kalan Müslümanlara bu konudaki mazlumiyet sevabını Allâh’tan diliyor, sabır tavsiye ediyorum. Zîra sabrın ecrini ancak o verir. ‘Ancak sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir’⁽¹¹⁾.

Allâh gasp edilen Müslüman devletinin arazilerini almayı nasip etsin. Ganimet olarak elde ettikleri arazileri iade etsin. Zâlim, gaddar ve mütecâviz olanlardan bu hakkı çekip alsın. Yapılan bir iyiliğe Allâh karşılık verir. ‘Kim (Allâh huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır’⁽¹²⁾. ‘Allâh dilediğine kat kat fazlasını verir’⁽¹³⁾. Allâh kudreti ve nusretiyle bunları muzaffer kılınca, kâfirlerin elinden İslâm topraklarını aldı. Kâfirlerden kimi katledildi, kimi kaçtı. Şüphesiz bu, Allâh’ın vergisidir. İstedikine hesapsız verir. Yolunda olanları yaklaştırır ve hayırlı dönüşler nasip eder. Dünya fânidir. Ebedi âhirette hizmetçi kıldı. Bu mülkü ebedî gün için azık kıldı. Azıkların kesildiği günde yani kimsenin kimseye bir şey yapamadığı gün (kıyamet günü) takva en iyi azıktır. ‘O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün iş Allâh’a kalmıştır’⁽¹⁴⁾. Bütün Müslümanlardan ve misafirlerden vergi harcı alınmayacak, divanlardan bunu ıskat ettik. Her el uzatandan men’ etti. Bu konuda vergi vs. harcı alacak derecede hırslı olana haram kılındı. Bunu yapanlar Allâh’ın kitabına ve peygamberin sünnetine uysun.”

¹¹ Zümer Sûresi, Ayet 10

¹² En’am Sûresi, Ayet 160

¹³ Bakara Sûresi, Ayet 261

¹⁴ İnfitâr Sûresi, Ayet 19 “O gün emir Allâh’ındır. Yalnız Allâh emreder” şeklinde de tercüme edilmektedir. Heyet, Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, T.D.V. Yay., Ankara-1993, s.586

Halktan, düşmanların şerrinden korunmak maksadıyla, Halep'teki ihtiyaç yerlerine sarf edilmesi için, Nureddin her yıl yüz elli altı bin dinar Halep'ten, elli bin dinar Azaz'dan, Franclar'ın (Haçlılar) (Allâh onları rezil etsin), misafirlerin hakkı olan on bin dinarı Telbeşir'den, yirmi bir bin dinar Ma'arra'dan, üç bin dinar Dımaşk'tan alınırdı.

Her sene alınan "Guşşe" denilen bir vergi de vardı. Bu vergi gelirleri, yirmi bin dinar Humus, yirmi altı bin dinar Harran, elli bin dinar Sancar, bin dinar Rahbe, on bin (devamı yok)'den elde edilirdi. Nureddin bütün bu vergileri kaldırdı. Karşılığını Allâh'tan diliyorum. "Allâh katında sevapların en güzeli vardır"⁽¹⁵⁾.

Her âdil imam ve güçlü sultan ona yardımcı olmalı, emrini yerine getirmeli ve bütün Müslümanlar da azimle ona destekçi olmalı.

⁻¹⁵ Ali İmrân Sûresi, Ayet 195, "Allâh, karşılığın güzeli O'nun katındadır" şeklinde de tercüme edilmektedir. Heyet, Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s.75

Sayfa 322

Her Müslüman Nureddin'den ilgiyi kesmemeli, gece gündüz dua etmeli. O bu kitabın ulaştığı zaviye, tekke ehli ve herkesten dua istiyor, ticaret ehli misafirler de Melik Nureddin'e dua etmeli, emirler haklarını helâl etmeliler. Zira Nureddin'in yaptığı bütün hizmetlere sevap cihetinde ortak olacakları idrakinde bulunmalılardır. Yaptığı sarfiyatları Allâh için yapmıştır. Ordunun teçhizi ve buna benzer işler yaparak halkın faydası yönünde sarf etmiştir. Kendilerine iyilik yapılan halk da onun sevabına ortaktır.

Nureddin bir sözünde; "Bu sebeple Allâh evimi neşelendirdiği zaman, onları da sevindirip hayırlara ortak etsin" dedi.

Kadı Bahaüddîn şöyle naklediyor:

Nureddin Bağdat'ta bulunan halifeye mektup yazar. Mektubunda vaizlerin vaazlarında ticaret erbabı ve Müslümanların bazı haklarını helâl etmeleri ifadesini söylemelerini rica etti. Halife de Nureddin'in bu isteğini yerine getirdi.

Ravzateyn adlı kitabın yazarı Emir Ebu'l-Feth Abdurrahman b. Hüseyin b. Abdan El-Ezdî Ed-Dımaşkî'den naklen şunları anlatıyor:

Nureddin meydan bahçesini vakfetti. Vakıf gelirinin yarısının daha evvel satın alınan Tabib Mescitlerinin tamirine ve elverişli hale getirilmesine ve Dımaşk Camiine, diğer yarısının da on bir parçaya bölünüp iki parçasının Dımaşk'ta bulunan Hanefî Medresesi'ne, arta kalan parçaların da dokuz mescide sarf edilmesini emretti. Bunlardan bazıları şunlardır; Kale Mescidi, İbn-i Atıyye Mescidi, 'Ababiyye kapısının girişinde Mescid-i Leylû's-Saffar, Reyyahın Çarşı Mescidi, Kuyumcular Çarşısı Mescidi, Karpuzcular çarşısı Mescidi, Salihler çarşısında bulunan Abbas Mescidi, gibi mescitlere sarf edilmesini emretti.

Yahudi komşuların bulunduğu yerlere, sâlih kimselerin toplandığı çevrelere ve diğer merkezlere, cuma günü ve gecelerinde, Ramazan gecelerinde, toplantı zamanlarında, perşembe ve pazartesi günlerinde güzel kokular dökülmesini emretti.

19 Sefer. 554 yılında Dımaşk Kalesi'nde Nureddin'in yanına Şafî mezhebinden Kadı Zekiyü'd-din Ebu'l-Hasan, Ali b. Muhammed b. Yahya El-Kurayşî El-Fukahâ, Şerefüddin b. Ebî Asrun, Hatip İzzeddin Ebu'l-Berekât b. 'Abd, İmam İzzeddin Ebu'l-Feth Ali b. Hasan, Mâlikî Mezhebinden Ebu'l-Feth Abdulvâhhâb b. İsa, Hanbelî Mezhebinden Şerefüddin Şeyhü'l-İslâm, Necmeddin Abdulvâhhâb, Dımaşk Reisi Radyüddîn Ebu-Gâlib b. Abdulmeni' b. Muhammed b. Esed Et-Teymî, Dımaşk'taki vezirler heyetinden Nizâmüddîn Ebu'l-Kiram El-Muhsin b. Ebu'z-Ziya, Adâletiyile bilinen Abdussamed b. Temim, Abdulvâhid b. Hilâl, Es-Sâyin Ebu'l-Hasan ve bazı âlimler ziyaretine geldiler. Nureddin onlara "Dımaşk Camii vakfiyla ilgili kararınızı bekliyorum. Vakıf olmadığı halde caminin maslahatına harcanan gelirlerin durumu nedir?" diye sordu.

Batı meydanı altında bulunan çarşı camiinin vakfı olmadığından ihtiyaçları için gelir toplayınız. Bu toplanacak meblağ da yirmi beş pazudur.

Sayfa 323

Kible camiinin ilâveli bölümü yine kible yönünde Bâbü'l-Berîd, Şam kapısı tarafında yumuşak taştan yapılmış hanut (dükkan), camî kıblesinde bulunan bütün yeşil evler, câmie bitişik fırın, hayvanların barınağı, miskinlerin kaldığı ve Dâru'l-Hay'la bitişik havânîd, garb tarafında bir hanut, Mu'tasimât diye bilinen şarkî bölümünde on iki hanut, ayrıca yarım hanut ve mescit tarafında Dâru'l-vükelâ çarşısına yakın olan boş saha ve on üç hanut, devamında Şam tarafında üç hanut, kible tarafında bir hanut, Ali çarşısında taşradan gelenlerin kaldığı doğu tarafında bir hanut, bâdinlerin kolaylıkla girebileceği hanutlar, Dâru's-sihra diye bilinen bir çarşıda hanut, Zeyd hanına yakın doğu tarafında bir hanut, batı tarafında çalışanların kaldıkları yerler ve Şam kapısında Şemma'in durağında bir hanut, Memnuniyye civarında batısında baytarların kaldığı bir yer, Şam kapısı tarafında bir çarşıda, kapılarının üzerinde on beş sikke bulunan hanutlar vakfın gayr-ı menkulleri olarak bulunmaktadır.

Bu vakıf gayr-ı menkullerinin bir kısmı, Beni Ümeyye'den miras olarak gelmiştir. Bunlar arasında hayvanların barınağı ve yeşil alanlar vs. bulunmaktadır. Bir kısmı da vakıf gelirlerinden elde edilen parayla alınmıştır. Bazısı da üzerine mal vakfedilen kişilerden alınmıştır. Bir kısmı da yolculardan elde edilmiştir. Bütün bu bahsettiğimiz vakıf gayr-i menkulleri hakkında Nureddin, âlimlerden bu vakıfların sarfının caiz olup olmadığı hususunda fetva istedi.

Nureddin Dımaşk'ta sur ve hendek yapılmasını emretti. Bunun üzerine Şerafüddîn Mâlikî; "caizdir" dedi.

İbn-i Ebî Asrun Eş-Şafiî buna itiraz ederek, "önce Mekkelilerden borç alınsın sonra beytü'l-mâla verilsin" dedi. İbn-i Asrun, Nureddin'e "senden izinsiz sur veya bir câmîde yenilik oldu mu?" diye sordu. Nureddin "hayır" diye cevabını verdi. "Yalnızca câmiin tavanı yenilenip üstüne kurşun dökülmesine ve bir de şâmî direğin tamir edilip ayrılmasına izin verdim" dedi. Bu ifadelerden sonra müspet mânâdaki fetva bütün âlimlerin imzasıyla kayda geçirildi.

Ravzateyn sahibi řu olayı naklediyor:

Bir çocuk Nureddin'e ağlayarak gelip babasının, elindeki vakfın ücretini ödeyemediğinden dolayı bir yıldır hapis yatmakta olduğunu anlattı. Hapsedilen Ebu Sa'îd Es-Sûfî'nin iyi bir kimse olduğu söylendi. Nureddin bu kişiyi affettirip "hayatı boyunca onun vakıf ücretini ben vereyim" teklifinde bulundu.

FASIL

Bu fasıl Nureddin'in gazveleri ve vuku'bulan bazı acayip hadiselerden kısaca bahsetmektedir.

Nureddin'in doğum yılı olan H.511'de çok şiddetli yağmur yağıp seller akmişti.

Sayfa 324

Sancar sular altında kalmış ve çok insan boğulup ölmüştü. Hatta yağmurun şiddeti Sancar'ın ana kapısını koparıp götürmüştü. Yıllarca kayıp kalan kapı daha sonra ortaya çıkmıştı. Sel beşikteki bir çocuğu beşiğiyle beraber kaldırıp götürmüş, beşik bir ağaca takılı kalmış, sular çekildikten sonra çocuğun ağaca asılı ve hayatta olduğu görülmüştü.

Yine Nureddin'in doğduğu yıl Erbil ve Bağdat'ta çok kuvvetli depremler oldu. Bağdat'ın batısında bir çok ev, sakinlerinin üzerine çöktü. Franç denen ecnebler Hama'nın merkezine hücum edip çok kişiyi öldürerek geri döndüler.

Sultan b. Melikşâh Es-Selçûkî (Irak, Horasan ve çevresinin sultanı) Nureddin'in doğduğu yıl öldü. Ömrünü iyi bir kişi olarak geçiren Sultan'ın oğlu Mahmud, babasının yerine on dört yıl görev yaptı. Babasının on bir milyon dinar olduğu söylenen bütün hazinesini askerlere dağıttı. Geriye hiçbir şey kalmadı. Sultan'ın ölümünün on ikinci senesinde Kudüs'ü fethettikten sonra o yıl vefat etti. O, acımasız, huysuz ve çok şecaatli bir kişiydi.

Mısır'ı da aldı. Cumu'a üzerine yürüdü. Sonra Bilbis'ten hasta olarak döndü ve çok soğuk bir günde vefat etti. Gözlerini kapattılar, onun ölümüne sabrettiler ve ölüm korkusunu üzerlerinden attılar. Daha sonra elbisesiyle defnedildi.

Zehebî⁽¹⁶⁾, Nureddin'in tercüme-i hâlinin ölüm gününe kadar olduğunu söyledi. Daha sonra Ruha'nın sahibi olan 'Ammas Kudüs'ü geri aldı.Yine bu yıl

¹⁶ Şemsüddîn Ebî Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz b. Abdullâh Et-Turkumânî El-Fârikî Ed-Dımaşkî Eş-Şâfiî, bir Arap müellifi olup H.673/M.1274'te Meyyafarikîn'de doğmuş, H.748/M.1348'de Dımaşk'ta ölmüş ve Bâbü's-Sağîr'e defn edilmiştir. Muhammed b. Ahmed b. İyâs, onun ölüm tarihini H.753/M.1352-53 olarak kaydetmektedir. Büyük tarih, biyografi ve hadis âlimi olan Zehebî, ilim öğrenmek için Dımaşk, Baalbek, Halep, Nablus, Mekke, İskenderiye ve Kahire'ye gitti. Buralarda bir çok âlimden ders aldı. İlme düşkün olan babası, oğlunu önce Ali b. Muhammed El-Başbaş'ın yanına gönderdi. Burada dört sene ilk bilgilerini aldıktan sonra Kurân-ı Kerim'i hıfz ve kıraati için Mes'ud b. Abdullâh'ın talebesi oldu. 692/1291'den itibaren hadis öğrenmeye başladı. Bu sebeple bir çok âlimden dersler aldı. Meşhur âlim Eş-Şârişî'nin vefatından sonra kırk dört yaşlarında medresedeki ilk hocalığına hadis okutmakla başladı. O, İbn-i Teymiye (Ö.728/1327) ve El-Barzâli ile birlikte VIII. H. asrın hadis, fıkıh ve tarih sahasında üç otoritesinden biri kabul edilmekteydi. Zehebî, tarih ve hadis ilimlerinde ilk sırada yer alan bir âlim kabul edilmiştir. Muasırları Ebu'l-Fidâ ve İbnü'l-Vardî onun bu sahalardaki büyük ehemmiyetini kabul etmiş, ancak kendisinin 743/1342-43'ten, başkalarına göre ise 741'den itibaren âmâ olduğunu, dolayısıyla muasırlarının hal tercümelerini kendisi ile görüştürülen gençlerden edindiği bilgilerle kaleme aldığını ve bu sebeple bunları tashih etme imkânına sahip olmadığı için de bir çok kimsenin itibarına istemeyerek gölge düşürdüğünü iddia ederler. Eserleri arasında *Tezkiretü'l-huffâz*, yer alır. Suyûtî bu esere *Tabakâtu'l-huffâz* adıyla bir zeyl yazmıştır. İkinci olarak *El-Müştebâh Fî Esmâi'r-Ricâl* adlı eseri gelir. Üçüncü olarak *Mizânü'l-İ'tidâl Fî Nakdû'r-Ricâl* adlı eseri, tarih açısından en önemli eseri ise *Târîhu'l-İslâm* adındaki eseri yer alır. Bu eser, 700/1300 tarihine kadar gelen büyük bir İslâm tarihidir. Abdolvahhâb Es-Subkî bu eseri tenkit ederken, Kemâleddîn Ez-Zamlakânî onu kusursuz bulur. Zehebî bu eseri daha sonra tekrar ele alarak dört ayrı eser halinde yazmıştır. En meşhur eseri, büyük bir ansiklopedi hacmindeki "*Siyeru A'lâmu'n-Nübelâ*" adlı biyografi çalışmasıdır. Bunlardan başka bir çok eser daha vücuda getirmiştir. (BEN CHENEB, Moh: "Zehebî" Md., İslâm Ansiklopedisi, C.13, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul-1993, s.493-495; ÖZEL, Ahmet: Haneî Fıkıh Âlimleri, T.D.V.Yay., Ankara-1990, s.185

halife Muztazhir öldü. Yerine oğlu Müsterşid Ebu'l-Fadl ittifakla geçti. Sultan Alparslan ölünce arkasından Kaim, Kaim ölünce Sultan Melikşâh, Melikşâh ölünce arkasından Muktedi, Muktedi'nin ölümünden sonra Sultan Muhammed b. Melikşâh, onun ölümünden sonra Muztazhir geçti. O yıl Bağdat'ta büyük bir yangın oldu. Yine Nureddin'in doğduğu yıl Mahzen sahibi Ali Ebî Tahir b. El-Cezerî yakalanıp idam edildi. Evinde sakladığı dört yüz bin dinarına el konuldu. On üçüncü yılda defnedildi.

Müsterşid'in kardeşi Emir Ebu'l-Hasan b. Muztazhir Billâh Bağdattan çıkarak Vasıt ve çevresini ele geçirip halkı haraca bağladı. Ordu kurup idareyi ele aldı. Bunun üzerine Müsterşid, şair olan İbn-i Enberi'yi Dübey's'e gönderip hazır olmasını söyledi. Cebse maliki büyük bir kalabalıkla yola koyuldu. Ebu'l-Hasan da gece askeriyle birlikte yola çıktı. Bir sabah Dübey's'in askerini gördü. Ona engel olmak için Dübey's, kalabalık bir şekilde karşısına çıktı. Sıcak bir gündü, yanlarında yeterince su da yoktu. Bu durumda helâk olmak üzereyken Sa'd El-Kürdî'den yardım geldi. Dübey's ve askerlerine su içirdiler. Böylece kendilerine geldiler. Dübey's'in yanında malı yoktu. Onları daha evvel Bağdat'a göndermişti. Emir Ebu'l-Hasan'ı yakalayıp yanındaki bütün malları halifenin adamları tarafından müsadere edildi. Emir Ebu'l-Hasan'ın bütün malları kendisiyle birlikte Bağdat'a Müsterşid'e gönderildi. Müsterşid'e durumu haber verenler "Efendim Ebu'l-Hasan'ın malını görmek ister misiniz?" sorusunu yönelttiler. Halife Müsterşid cevaben "Muhasebeyi muhasebe gününe (yani âhirete) bırakın" dedi. Daha sonra Ebu'l-Hasan'ın da dinarlarını Dicle'ye attılar.

Sayfa 325

FASIL

Bu fasıl Nureddin hakkında söylenen bir kısım methiyeleri ihtiva etmektedir.

Nureddin hakkında yazılan Kayserânî'nin methiyesi aşağıdadır:

1. Hem nefis hem de düşmanla iki çeşit cihat yaptı. Ömür boyu savaş meydanında bekledi durdu.
2. Ey insanları bembeyaz yola (hak yola) sokan haşmetli hükümdar!
3. Hükümdar ve melikler gibi değil de halifeler gibi âdil davrandın.
4. Sahip olduğun her şeyi insanlar arasında taksim ettin. Öyle ki takvayı bile muttakîler arasında dağıttın.
5. Sen bazen arslanla mukayese edilir, bazen de velilerin taifesine dahil olursun.
6. Güçlülüğünde şefkatli, kudreti olduğunda afif, hayalı olduğunda da satvet sahibiydin.
7. Komışman celâl ve cemâl içerirdi. Kemâlin de heybetle taçlanmıştı.
8. Kılıçlar senin azmin karşısında keskinliğini esirgemiyor, devam ettiriyordu.
9. Ömrüme yemin olsun ki, senin kavmin güçleri yetseydi anne ve babalarıyla birlikte sana feda olurlardı.

Bir başka methiyede ise Nureddin hakkında şunlar söyleniyor:

1. Allâh'ın öyle bir kılıcısın ki, mayası kahretmekle yoruldu.
2. Bu kılıçların özelliği savaşta daima bulutların dağıldığı müjdesini vermektir.
3. Nureddin'in yüzü daima perdesiz, gece parlayan ay gibiydi.
4. Öyle bir hükümdâr ki, heybetli görünüşüyle daima askerlerinin önündeydi.

5. Öyle nâralar atardı ki, düşmanın kalplerinde geçen fikirlerini meşgul ederdi.
6. Düşmanlar kalelerini terk ettiler, esareti tatmadan esir oldular.
7. Halkını öyle korudu ki, daima gülüyor, yüzünden tebessüm eksik olmuyordu.
8. Onu ordusuyla yürürken görsen, dersin ki, korku ve zorluk yürüyor. (bütün haşmet ve heybeti yürüyor.)
9. Kaleleri fethetmek için fırlattığı taşlar, sanki onun askeri gibiydi. Öyle ki, sığındıkları mağaralara kadar tesir ediyordu.
10. Ey sîretini bana soran! Bil ki, onun geceleri boş vakti yoktu, fecre kadar ibadetle geçirirdi.
11. Öyle âdil idi ki, onu düşünen ömrünü zikirle ihya ederdi.
12. Attığı oklar samimi, Allâh rızası için ve ecri celbedici idi.
13. Denize mücavir olarak yaşamama arzusunu her zaman için zararlı ve hastalıklı bilirdi.

Bir başka meddâhın methiyesi şudur:

1. Öyle bir hükümdar ki, faziletçe meleklerle, asker yönünden meliklere benzerdi.
2. İyilikleri bilip halkın arasında kitap gibi okundu. İnsanlar ona çok teşekkür etti, güzellikleri derslerde misal olarak okundu.
3. Nereye giderse gitsin Allâh onun susuzluğunu giderdi, ondan yardımını esirgemedi ve onu muzaffer eyledi.

Sayfa 326

Bir başka methiyeci Nureddini şöyle tavsif ediyor:

1. Şam'ı teslim aldı, ne güzel bir alışveriş. O olmazsa hiç kimse alışveriş bilmez ve zengin olamazdı.
2. Bu, kabul edene bir hüccettir ki, sen çağırınca konuşmadan sana uyar.
3. Saadet bir devlete hulûl ederse, zaman onun hizmetinde bulunur.
4. Sen memleketini heybetle koru, korkuyla değil, zîra zırh güçlü, kuvvetli kahramanın harp âletlerindendir.
5. Senin saltanatına hiç kimse göz dikemez. Yıkıcı olan bir insan binayı nasıl yapabilir.
6. Himmetinle yücelikleri gösterdin, hemen yükseldi. Sanki zâlimin hakkından gelen beddua misaliydi.
7. İnsanlar senin adâletine denk bir adâlet bulamadılar. Dolayısıyla saygıyla durup ürperdiler.

İbnü'l-Münir⁽¹⁷⁾ Nureddin ile ilgili şu mısraları söylüyor:

1. Gazveleri inci taneleri gibi dizilip yarıştı. En güzel bir şekilde oturup kalkardı (Nerede ne yapacağını bilirdi).
2. Allâh'ı öyle bir zikrederdi ki, gece gündüz ağlamaktan kirpikleri kapanmıyordu.

¹⁷ Ahmed b. Münîr b. Ahmed b. Müflih (Ebu'l-Hüseyin Et-Trâbulusî), Zengîler devrişairlerinden olan Trabluslu Ebu'l-Hüseyin Ahmed (H. 473-1099/1100H.548-1153), Halep, Dımaşk ve Bağdat'ta ikâmet etmiş olup, devrin melik, emir ve ileri gelenlerini çok ağır bir dille yermiştir. Kur'ân'ı ezberleyip dil ve edebiyat öğrenimi görmüştür. Rafizî ve çok hicveden biri olduğu kaydedilmektedir. Devrinin çok iyi bir yerme şairi olduğu ve bu sebeple çok düşman kazandığı belirtilen İbn-i Münîr, ömrünün son zamanlarını Nureddin Mahmud'un hizmetinde geçirmiş ve onu öven güzel şiirler yazmıştır. Hicivde ileri gitmesinden dolayı Börî b. Atabek Tuğtekin, onu bir süre hapsedmiş, hatta dilini kesmek istemiş fakat aracılar sayesinde bundan kurtulmuştur. Nihayet 1153 yılında Halep'te vefat etmiştir. (İBNÜ'L-ADİM, Kemâleddîn: Buğyat at-Talab Fî Tarih Halab, s.97-97Bir başka kaynakta "Farazdak" lakabıyla bilinmekte olduğu, isminin Ebu'l-Hasan Ahmed El-Cûnî (Ö.548)olarak geçtiği ve Halep'te meşhur bir şair olduğu kaydedilmektedir.(İBN-İ KESİR: El-Bidâye Ve'n-Nihaye, C.12, 6.Bsk. Mektebetü'l-Maarif Mtb.,Beyrut-1405/1985, s.231; EL-KÜTBÎ, Muhammed b. Şakir b. Ahmed: Fevâtü'l-Vefeyât, Kahire-1299, s.61-63

3. Çok verirdi, çok 'adâletliydi, istediğin zaman onunla mülâki olabilirdin. Sevgisi azalmaz devamlı, ve kapısı kapanmazdı.
4. Göğre doğru uzanmış boyu, düzgün fizikî yapısı, ok misali düzgün görüşü ve daimî azmî vardı.

Bu kitabın sonu olsun!

Bu kitapta ibret alacaklara yeterince ibret vardır. Muvaffakiyeti ve saâdeti Allâh'tan isterim!

Allâh bizi ve idarecilerimizi en doğru yola iletsin!

Her yerde ve her halde en hayırlılarımız başımızda olsun! Amin!

Allâh'a çokça hamd, Hz. Peygambere âl ve ashabına salât-u selâm olsun!

Bu nüsha müellifin(R.A.) el yazmasındandır. 23 Rebiüssânî 891

Allâh sonunu hayretsin.

Bunu hizmetçilerin en aşağısı ayakların turabı Ebu'l-Feth Muhammed b. İbrahim b. Muhammed El-Bilbisî El-Makdisî Eş-Şafiî El-Hatib El-Fakkâî kaleme aldı. Allâh ona, ebeveynine, şeyhlerine ve mağfiret eylesin. Allâh bize yeter, o ne güzel vekildir. Amin!

كتاب في بيان ايقاظ العاقل ، بمسيرة الملك العادل نور الدين الشهيد ،

في تلخيص الفقير الى امره تعالى السيد الشريف الحسيني النسبي ،

، الشيخ الامام العالم العادل العلامة القدوة المحقق ،

، المدقق الفقيه القوي العزاد الجامع الكامل ،

، المكلل الواصل الموصل تاج الحق والملة ،

، والدين ابي الوفاء محمد بن ابي بكر ،

، ابن ابي الوفاء المقدسي ،

، الشافعي الحسيني ،

، رضي الله عنه ،

، وجعل الجنة مثله ،

، وشواهده ،

، امين ،

ورحم سلفه وشتات بيته والخذل بن عنه وسائر الاحياء والعجيبين والافاضة الحسينيين ،

وابتغى بجله سيدي ابي الوفاء بابتغاء قوم الدين الحمد لله رب العالمين ، وصلي الله على خير

، خلقه محمد النبي الامي الغرني الابطلي الزهري الغرشي ،

، المكي بن عبد الله بن عبد المطلب وعليه السلام ،

، واصحابه وازواجه وانصاره وتابعيه ،

، ولجميع اهل بيته وعزبه ،

، واشياعه واتباعه ،

، المؤمنين ،

، الحمد لله ،

، وصلى الله ،

، على سيدنا محمد ،

، وآله ،

، وسلم ،

الشيخ أبو القاسم الجويني الذي حضر بعض عبادته بالسعادة في الآخرة والاولى هو علي بن
 سيد أحمد والمروحية ورفعوا الجمل العلية أما بعد فلهذه الرحمة المقدسة العادل نور الدين الشهيد
 رحمه الله خضعت من اصول عقده مما قاله سبب وبإسرة العظمة من الزلزلة نور الدين
 أبو الفتح محمود بن الأتابك عماد الدين زنكي بن قسيم الدولة بن أفسس في التركي المسلمون في
 مولايه ولست حليب يوم الأحد عند طلوع الشمس سابع عشر من الشهر سنة إحدى وعشرين
 وخمسماية ونشأ علي الحبر وقراءة القرآن وقلة الخاطلة وكان أبوه يقدمه على بقية أولاده
 ويتوسم فيه الفانية كان معيداً لاسمهم واسمهم أحبه جيلاً حينئذ شعر أشي في حلقه طارت
 أبوه سنة إحدى وأربعين وخمسماية فتوجه إليه حليب بأشارة أسد الدين شيركوه لأن من
 ملكه حليب ملك الشام واستظهر على الشرق فدخل في سابع ربيع الأول وعنده أسد الدين
 شيركوه وأمره في أسبوعين عساكر فتح نور الدين بقاء وخمسماية وكنسهم بريد
 أنطاكية وفكاهة وقتل معه ثلاثة آلاف نفس وأخذ من القوم مصر ثلاثمائة ألف دينار من
 الزرديات والخيل والأسير اجتمع له من كل صنف وقاله سبب من أجور رعي السنوج من
 أبوي الكاهن بقاء وخمسماية وكنسهم بقاء وخمسماية فخرج القديس فاحترق منه الحنية وحطت
 بالحرمين والشام وأظهر السيرة وبادل الرض وابطل برعهم في الأذان بحج علي خير العباد
 وحلب وبنى المدارس والخوانسار وتنورد دمشق وأصل طرفها ووسع أسوارها واستفظ
 المكوس من مملكته وعاقب على آخره والقوم عشرين وكان وأمر شجاعة متعرف في حرب
 الكفار الشهادة بغيري لن تحب من بطون السباع ووجه أصل الطير وقف أوقافاً على
 المرضي والمجانين وبنى المكتبة للكتاب وبنى المدارس بدمشق ووقف على سكان
 الحرمين وأطلع أمير العرب الأتق طبع لكفوا عن الحاج وأمر بأكمال سور المدينة وأمر
 أبا العين التي تاجل عند قبر حمزة رضي الله عنه وبنى الربط والجسور والخانقاه والقباط
 ووجد كثير من قني السيل في دمشق وغيرها ووقف كتباً كثيرة في مدارس له وأوقاف
 داره على جميع أبواب الخير وولي تأطر نظم الجامع الأموي فاضي الغضاة كماله الدين
 الشهير زوري نعمة وكان احترق في سنة إحدى وسبع وأربع مائة وفتح المشاهد الأربعة
 وأضاف إلى أوقاف الجامع العلوي أوقافاً وسماها مال الخصال ونسبها لذكر الجاهات
 والضعفاء والأراامل والأيتام وأحدث باباً الفرج بدمشق وتعلق باب كيسان وكان

حسن الحظ كثير المطالعة لعلمهم الخبر ملازم الجماعة في الصلاة عاكفا على القرآن وفعل الخير
 ديناً لم يسمع منه فحش ولا في غيبته عيب النصح في الدين وفي بوعده لا يستغاب ولا يفتش
 في مجلسه عفيف عن مافي ايدي الناس قال السيد ابو الحسن بن الاثير طالع نوارح
 الملوك قبله فلم ارجع الخلفا الراشدين وظهر من عبد العزيز ملكا احسن سيرة منه
 فصر عليه ونهارة علي عدل ينشرك رجلا دنيئاً له ومظلة يزلها وعبادة يقوم بها
 واحسان يوليها وانعام يسديها قال السيد بن الاثير وهو الذي جدد للملك
 سنة العدل والانصاف وترك المحرمات جوداً فسد الحال جدا انتهى لم يترك في بلاده
 بلاده مكساً ولا ضربية وكان ملكه اشام ومضر والحيرة والموصل والهاها وغير ذلك
 والقوى والضعيف والفقير والغريب عند في الحق شوايتولي كشف الحال بينهما
 نفسه ولا شعدي حكم الشرع واتي به طبع كثر رجلا يولي الى اخر فذكر لوان
 الرجل شكك الى القاضي فاجاب ونوعه الى مجلس الشرع وكان القاضي عبيد كمال الدين
 المشهور ذلك فارسل نور الدين الى القاضي قبل قدومه ان يتوكلني وكن عاكفا فلما
 وصل الى القاضي سوي بينهما فظهر الملك بيد نور الدين فلما تبين الحق وهذه
 الشاكي وابطل حكم السنياسة وكان لا يحكم الا بالشرع ومع فقد كانت بلاده في غاية
 الامان ببركة نيته حسبي انه دخل الخزانة فزلي ما لا كثيرا فوجد دنانير
 خفيها من قايض مال الاوقاف فامر بمرده الى المشهور زوري ليزده على الاوقاف
 فاعاد المشهور زوري الى الخزانة فذهب نور الدين وقال ردوه الى القاضي وقول
 له انت تقدر على عمل هذا او اما انا فريقي حقيقة لا اطيعي علمه والحق صمد عليه بين يدي الله
 وحسبي ان رجلا نزل مكسور الخاطر من بين يدي صلاح الدين يوسف بن ايوب
 من قلعة الشام ونقد بعد موت نور الدين ومعهير الملك الى صلاح الدين فبكي صام
 وصام ومزق ثيابه وتذكر عدل نور الدين فذهب الى قبره واجتمع عليه ائم الفقير
 يكون معه على نور الدين وبلغ نقد صلاح الدين فاستخضرم وذهب له واصفم
 فبكي اشدم من الاول فقال له صلاح الدين لم تشك في حال علي سلطان عدل فبما جئتكم
 فنقد صلاح الدين وار كسفت من بني طار والعدل يرمش نور الدين كماها
 دار الكشف وذكر حين استنطال امرأته ونوسه في الاملاك منها اسم الدين

لعجز القاضي لم يصف احد منهم فلما انصرفوا الى دار العدل خاف اسد الدين فارحى هودجاً شينته
 من كان بينهم وبينه منارعة لم يجلس بها نور الدين وارزاق الحجاب وامر بان يوصل الفقيد
 والمهرم اليه وان لا يمنع احد وكان في كل يوم اربعاء وجميس يجلس فلما تشكك اليه من
 اصحابه احد من القضاة كمال الدين فاحبته لمراسد الدين وجماعته ارضوا اخيراً فلم
 ينجحوا به شكر اوقارهم الذي اصحاباً يصعبون من انفسهم قبل حضورهم اليه
 وشككوا له اخلاقهم وجمال القرائط ليس وزادها ونقصها قيمة وقيل له ابطال فكر وتكون
 للعامة بالانبياء فاشنع شققة علي من هذه كثير من القرائط وحسبكي
 كان قبل ثمانية دار العدل عيسى يوم اشكاه بالمشهد للعالم الذي بالمشهد ليجل
 اليه كل ائمة المسلمين واهل الامة حتى يسامح وحسبكي شاد تحت
 الطور التي التوري قال كنت انا و ستقرحني واقفين عند نور الدين فها ريتك في
 الارض يا صبي فقل اني مفكر في واليوليتية فلم يعدل او قبح نطق المسلمين من
 اصحابي ولحوالي ثم افسح علياً لانه باقصة مظلوم الارفاها اليه وحسبكي
 ابو الحسن بها الدين بن دافع بن تيم قال كان نور الدين لما صار له الموصل قد امر
 كمشكين شحنة الموصل لانه لا يعمل بغير الشرع وامر القاضي ونوابه لانه لا يعمل بغير
 حتى يراجعوا الشيخ عمر الملا فليكن نطاول الشطار فقبل كمشكين التمس لنور
 الدين في فقد فقال لا اجسر فاجتمع الي الشيخ عمر الملك وشكوا اليه فكتب اليه للملا ما
 معناه لانه من ياخذ مال الانسان في البرية فليس بمدينه فتشدد وحينئذ الامر الى نوع
 سياسته وقتل ومنع فاعاد نور الدين الحواشي في ظهر حجاب الملا بان اسم الملك
 خلق الخلق ليعمل عملهم وان عملهم حصل فيما شرعه علي وجه الكمال ولو
 علم ان علي الشرع زاده في المصلحة لشرعه لنا فالحاجة الي زاده علي ما شرعه
 انه فن زاد ففدع لشرعه فافضه فهو بكماله زاده وهذا من الجراء علي الله
 وعلي شرعه والتعقل المظلم لا يفتدي لانه سبحانه يهدينا والبار الي صراط مستقيم
 قال فجمع الشيخ عمر الملا اهل الموصل واقرباء الكتاب وقال انظر واني خاب الراهد
 الي الملك وكتاب الملك الي الراهد وحسبكي لانه تاخر امانات جلب عن يوسف بن
 الغدير وله ولد صغير فكتب بعض الخليلين الي نور الدين بحسن له اقد المال في

الجزلثة حتى يبلغ الولد فكتب على ظهر الرقعة اما الميت فوجهه اسم واما المال فخره الله
 واما الساعي فلعله السوحيكي مثلهما عن غير نرد الدين ايضا **فصل**
 وكان بها ينقي الشجره والراي والمكيدة للعدو والمعروفة بانواع الات الحرب واما
 الكزة فكان فيها عجبا يضرب الكرة ويسوق الفرس فيقتلوا ببدء من الهوى ويرميها
 الى آخر المبدان ولم يترجمو كانه بجلو على اسمه وكانت يد لا تزي والجو كان فيها
 بل تكون في كج قباة استهانة باللعب وكان يشد في الحرم فيسوقون وثر كاشين ويتعرض
 الشهادة ويقول تعرضت للشهادة غير مرة فادركها ولا معا القبطيا انفسا يوري
 على الخياط فقا له ناد ب مع الله ومن محمود انحشني على صياح البلاد فقبل محمود
 من حفظ البلاد فنكر الله الذي لا اله الا هو فابكي من حزنه **فصل**
 ابن الاثير وكان يورث اولاد جند الاق طبع ليقوي عزهم على القتال ولا يقولوا
 تمتوت فتضيع اولادنا وكان يتولي امور الجند ومصالحهم بنفسه ويتفقد عدد دمع
 وخيلهم ومع نكر كان شديد الهيبة والوفار وكان يلزم الصغير والكبير منهم بوظائف
 الخدمة ولا يجلس عنده امير من غير امره له بالجلوس حتى اسد الذين يذكوه ومجد
 ابن الداية فغيرها الا بجم الدين ايوب والد صلاح الدين يوسف وكان يقوم للصوفي
 والفقير ويتلقاه ويجلسه الى جانبه ويعطيهم الجزيل ويقول هذا من بعض صفهم في
 بيت المال ولهم المنة علينا اذ ارضوا فخذ وكان مجلسه كله في ذكر العلم واحوال
 الصالحين والمشاورة في اجهاد وحسبكي ابن بني عساكر الحافظ كان يحضر مجلس
 صلاح الدين ثم انقطع فاستخض صلاح الدين فها تبه على انقطاعه فقال انك يا لاس
 مخضر مجلس يور الدين كانا الطير على رؤسنا وهذا المجلس يشبه مجلس السوءة
 في امر اصحابه صلاح الدين من ثم لا يكون منهم ما جرت به عادتهم اذا حضر الحافظ
 قال ابن الاثير وكان مني اطلع من احد على يدعه اديه بما يليق به وكان يقول
 حفظ الطريق من نص وقاطع طريق ولا اذكي الحاصل منها قريب اقل حفظ الدين
 ومنع عنه ما ينفعه وحسب يوسف بن ادم ونفاه الى حران على يد عساة
فصل ونور الدين هو الباني اسوار الشام جميعها وقلعتها دمشق
 وحصن حلب وداربر وشيزر ومنبع فخيرها وبني المدارس بدمشق وحصن

وعاه وحلب فغيرها للشافعية والحنفية حتى صارت بلاد الشام مقر العلم بعد خلوها من
اهله وبني الجوامع في بلاد كثيرة وعامه في الموصل اليه النهاية كان معماره فيه الشيخ عمر الملا
الصالح قصد عدم الظلم وقال هذا الشيخ للخطيب والجامع لا ينبغي بظلم مسلم وسمي هذا الشيخ
بالملا لانه كان ملائكة بنبر الاخير وبقينته باجرته على نفسه وكان ملكه ثمانية اقبية ويسجد
للاستغفار بها حتى لا يكون في ملكه شيء وكان عالما معتقدا بيزوره العلماء والعباد ومحضرون
كل عام عنده مولد رسول الله صلى الله عليه وسلم وبحضر صاحب الموصل وكان موضع فكر
الجامع قبل نور الدين خربة واسعة مابشرع احد في عمارتها الا ففرض على حتى اشار
الشيخ عمر الملا على نور الدين بجعلها جامعا فكان ندم انفق عليها ثلثماية الف دينار او قيل
سنتين الف الف دينار غير ذلك وفي ثلاث سنين فحضر اليه نور الدين وولي فيه ووقف عليه قرية
بالموصل وجعل له الخطيب والمؤذنين والبسطوا احصر فغيرها وحضر عنه الشيخ عمر الملا
ونفق على دجالة فنكر بين يديه فضل دنائير الخرج على الجامع وقيل كان نور الدين
نادر التميمي قرني عليه حديث التميمي وكان يرويه فقالوا انفسع قال لا انفسع من غير
حسبكات له من بغداد القاب فكان يخطب له بها على المنبر فيسقطها قبل موته
بفسير وامر بان يقولوا اللهم اصلح عبدك الفقير محمود بن زكريا وكتب الي وزيره القيسري
ان يخطب له بذلك خشيته من قول الزور على المنبر فكتب الوزير فكانت له الوزير في زيادة
لا كذب فيها ففقه وقال لست لذلك ولا احب اهد بالافضل ولكن في اخر الرفعة
ليقبل في الدعاء اللهم ارحم حقك اللهم اسعده اللهم انصر اللهم وفقه وكان
يقول لا محابا حرام علي من عجبني لن يبلغ عبي فضة مظلوم لا يصل اليه ونظر يوما الى ظله
واخبر فرسه وقال هذا مثال الدنيا تهرب عن طلبها وتتبع من هرب عنها وانشد
صاحب الرضيتين ، مثل الرزق الذي نطلبه ، مثل الظل الذي يمتشي معك ،
انت لا تذكره متبعاً ، فاذا ولبت عنه تبعك .

وذكرت في المنهج المستوك في سبب سبب الملاك لعبد الرحمن بن نصير
الشيخ زكريا بن نور الدين عزم على اخراج املاك اهل المعرة لما بلغه انهم يتقارضون للشهادة
في كل ملك وغيره قال لست به واخبرني العقبة ابو طاهر لياهم في كسبين بن كسبي
الحوي انه كلمه في ذلك فتوقف على الكشف والتحري وكتب الي الوالي بذلك وقدم له

وهم
للجليل
صيا

الكتاب ليخبر عليه فسمع صبي علي شاطي بردا ابنيشده
 ١٢١ اعدوا ما دام لمركونه نأفذا في النفع والضرر
 ١٢٢ واحفظوا اليوم دولكم، انتم منها علي حذر كن
 ١٢٣ انما الدنيا وزينتها، طيب ما يبقى من الاثر

فهللت دموعه وتغير لونه ومزق الكتاب واستدار نحو القبلة مستغفرا وبقي
 يومه يستغفر وذكر سر حال الدين المطرب في تاريخ المدينة الشريفة من العقبه
 علم الدين يعقوب بن ابي بكر المحرق ابوه ليلة حريق المسجد حدثه ابن عمه عن اذكر
 زمن نور الدين حدثه ان نور الدين راي في منامه النبي صلى الله عليه وسلم ثلاث مرات في ليلة
 واحدة وهو يقول له في كل مرة منها يا محمود انقذني من هذين الشخصين بشير الي
 اشقر من تجاهه فسار هو ووزيره يالف راحلة وما يتبعها من قبل فدخل المدينة
 علي حين غفلة فزار وجلس في المسجد فطلب الناس للصدقة وفرق الذهب والفضة
 فلما فرغ سار هل بقي احد فاجابوا جليلين من الاندلس تارئين ورافلة الحجرة الشريفة
 من خارج دار آل عمر بن الخطاب رضي الله عنه المعروفة بالعشرة يقولون نحن في كفاية
 لا نقبل شيئا فجد في طلبهما فلما راهما اذ لها اللذان اراهما النبي صلى الله عليه وسلم
 في النوم فذكر اللهما احبا المحاورم عند النبي صلى الله عليه وسلم فاستدراجهما فهددهما
 فاقر اللهما من النصارى بعث بهما ملكا الكفار ليقول النبي صلى الله عليه وسلم ورجعها
 فذهبرا نقيبا تحت الحائط القنيلي وجعلوا انزايه في بيرو في الدار وقربوا من القبر الشريف
 فحضر باعنا فلهما عند الشباك الذي في شرق الحجرة واحرقا وساله اهل المدينة
 الخارجين عن السور لن يميني عليهم سورا يحفظ مواشيهم واولادهم فامر به في
 عام ثمانية وخمسين وكتب احمد علي باب البقيع فهو باق **فصل**
 كان لشير الزهد ولا يغتر بما يجي من الاموال فازهد منه من الابناء والخلق الكثر الذين
 قد جري اليهم ولم يكن في قلوبهم وقصد كان نور الدين لا باكل الامن ملكا شقرا
 من سلمه من القيام وكان يحضر الفقهاء ويستفتيهم فيما يحل له من المال المرصود للصالحين
 فيما خذ ما اتى عليه فقط وقيل كان تقصده من الجزية في كل شهر الف دينار
 لما كده ومليسه وربما استفضل منها شيئا فصدق به في اخر الشهر وبقا الزهدة

الالف قرطاس مائة وعشرون ذراعا وكان يعرف الهدايا في بنا المسجد وتزعم
 المحجور منها وشرا وقف لها ومنع الخمر من مملكته وجعل على شربها كثيرا وكان
 له ائوراد لطيفة ونهارية واذا حضر من اشغال المسلمين شي قدومه على الاوراد
 ثم انما واخبرت زوجته خاتون بنت معين الدين انه كان يتفرد في مكان من
 بيته في مطالعة القرآن ونظر في وقايح الناس ويقوم من تصف الليل الى الصبح ثم يظهر
 للدولة ويعتد خاتون نسائه التي ياد في النفقة فقال معضبا تلك الاموال
 المسلمين لا اخوتهم فيها ثم وهبها دكاكين كانت لمعجم فارضاها بدينار
 فيسجل وكانت مباركة فنامت ليلة عن زوجها فشكت فكد لنور الدين
 فامر بغير طبخه في السحر كل ليلة ليوقظ النائم قال بن الاثير وكان
 لا يفعل فعلا الا شيئا حسنة كان يعتقد صلاحه حل بالجزيرة بكانيه فكتب
 الرجل اليه نور الدين بلومه على الهوى باللحى فاجابه انما قد تعلمنا الخيل لاجل جنته
 العدو ولو لا ذلك لصارنا لاجل الانتفع باللعب بهذه الشية فربنا وانهدى له من
 مصر هامة من الغصب الرفيع مذهبه وكان عنده صوم في فوهة اباها رجلا
 الاخرة فباعها الصوفي ببغداد بثمانية دينار وقيل صم بثمانية وقيل اعطاها
 الشيخ الصوفي ابي الفتح بن حمويه فبعث بها الى الخيم فبيعت بالفس دينار
قال بن الاثير وكان عارفا بمذهب ابي حنيفة ولا يتعصب
 وسمع الحديث واسمعه وكان يحب الصالحين ويواحبهم ويوزرهم وفي
 ترجمته لابن الجوزي انه نوي فتح القدس وعمل مسيرا وقبلة بجامع حلب
 فلما فتح صلاح الدين القدس بعد نور الدين حمل المشراليه ونزل القبلة بجامع حلب
 وكان له عجايز يشتق وحلب وكان يخطط الكوافي ويعمل الضيب للابواب
 فتبيعها العجايز ولا يعجز احد بامره بغير من غنها اذا صام وكانت
 له عياة من الخضر عليه السلام اذا لبسها وقصد مكانا بلذته وقال
 الخضر اعطاك الله الدنيا فاستر بها الاخرة قال بن رجا مديونا خرج
 من حران فاصدا نور الدين الشهيد بحلب فلما وصل حبر مشي وجده فقيرا ملفوفا
 في عياة فذكر له امره فقال له في دينك فالتفتون دينار فقبض الرطل فخرج

فرطاسا ملقوا ودفعه اليه اذا فيه خمسون ديناراً فخرج وانصرف وقال لداؤد بن الدين
 قن ابن ائكتا فتوجه اليه فجلس تحت القلعة وكان نور الدين راكباً فلما امر عليه
 امر برفعه للبيعت سماطه قال الرجل ولم يأكل الا من نحن فيه نريد عمله اكلنا ببراً
 فلما رفع السماط وانصرف الناس قال لي ما كان الخمسون التي لحظا لها صاحب الحياة
 فقلت لك للدين فرفع سجادة زرقاً تحتها واخرج فرطاسا شل فخر فيه خمسون
 ديناراً اخبرني وقال خذها بلا يصنع نبيك فانصرفت متعجباً من امره وحسبكي
 نجم الدين بن سلام قال لما ملكه الاشرف من العادل في دمشق وعمر مسجد ابي الدرداء
 في القلعة وافرد من الدور دخلت عليه يوماً وهو فيه فقال لي كيف نرى هذا المسجد
 كيف عمرته وما صلي فيه اهل هذا منذ ابي الدرداء فقلت الله الله ما زال نور الدين منذ
 ملكه دمشق يصلي فيه الخمس اخبرني ابي لنور الدين طوسي حين نزلت الفرج على
 ديباط بعد وفاة عماد الدين عشرين يوماً لا يظلم الا على الماء فيضعف ولم يحسر اهل
 بكمه في ذلك وكان يحيى الخضر برامته في هذا المسجد وشيخه في القراءة فسئل ان يكلمه
 في نعم من الغد ثم اصبح وقد راي النبي صلى الله عليه وآله فقال لبشر نور الدين محمود برجل
 الفرج عن ديباط بعلامة يوم حازم فلما صلي الصبح بنور الدين قال نور الدين يا شيخ يحيى
 فحدثني او احدثك فحدث يحيى بروايه وكان يوم حازم يوم يظهر فيه الفرج على المسلمين
 حتى مرف نور الدين وجهه في التراب واستغاث فظهر المسلمون ونصرهم الله وحسبكي
 سهل اشترى نور الدين مملوكاً بخمسمائة دينار ولم يكن قبلها اشترى مملوكاً بالكثر من
 خمسين فحجت منه فبعد مدة قال قرب المملوك الي سم بعد مدة قال احضر وقت الغشا
 الي الحجة ونامت واياه علي باب اليرم فقلت في نفسي نور الدين لم يفعل شيئاً في حياه
 فريد يفعل في مشيبه ولين فعل لا تلتنه فسهلرت الي السجور فتمت ثم فحجت عيني فحانت
 يدي علي خد المملوك فاذا خده كالجر فاذا هو محمود وقوي عليه الضعف فانت وقت
 بتلقينه ودفعته فلما عدت الي نور الدين قال لي لن بعض الظن انم واخبرني بكل ما لانت
 عزمت عليه ثم قال قد مالت نفسي اليه فحقت علي ديني فدعوت عليه فاستجيب
 لي فيه وانت فجزاكر الله خير اعن محبتك فالقتل اهون عندي من هذا الذي سمع
 وحسبكي لنر جلا كان عليه اجرة بشتات من وقف نور الدين بسفاهة

فاصاب البستان حاجته فظلم في طعنه النصف ثم اصبح فاحضر السفانة وذكر انه راي نور الدين
 في المنام وقد خرج من قبره وبه جوارح اراد ان يقربني به فانما اخاف منه وحسبني
 لنور الدين كان سايرا بين حوران والرها فرأى فقيرا ثانيا على جانب النهر فسلم عليه نور الدين
 ووقف فرفع الفقير راسه وقال بيده كذا اي في اي شئ انت فحرك نور الدين اصبعه واحدة
 فحرك الفقير اصبعين فبكي نور الدين وذكر انه قال له فيما انت وعلى اي شئ كل هذا فقلت له
 من اجل رغبتي فاشت راي بانه باكل رغبين وليس مثلي وقيل لن الكفار
 كانوا يسمون نور الدين الفقي من الفقي ويقولون انما يظفر علينا بدعايه وعبر الشيخ داود المقدسي
 خادم قبره بك حبيب لن فقيرا مباركا كان ابا لابي البستان فانت ابا البستان وذكر البستان
 ان له عنده ود بعد وان اشاء يعرف بها فاستحضر الفقير فذكر خلفه طلب الفقير من نور الدين
 ناديب من نفسه الي ما ينسب فقال نور الدين استعملوا اذا حال بهم اجهلون قالوا
 سلك ما ظلت تقابل اساتيدك باساة فتسبوا وبارك فاحي الفقهاء بها الدين
 رافع كان نور الدين يقطر في رمضان على قنيت ورفاق بيعت به اليه الشيخ عمر الملا وحق
 المرأة لنور الدين كان لا يقطر الا على خبز الشعير وكان يلبس على جسده عباءة فراه اليه
 ورضي عنه قصص من بن نور الدين جامع جاءه على العاصي من
 احسن اجمع وانزهها وبني البهارستان في البلاد والحظ الذي بدش حكي
 انه اسرا فرجيا فاقته انفسه ثلاثا فمات الفديتار فلما اطلق غيب اصحاب نور الدين لاطلاقه
 ولا يوه عليه لمحبته الفخري وشيدته فمات الفخري عند وصوله الي بلده ففرغ المسلمون بذلك
 فحضر نور الدين بما احذه منه هذا المارستان بدمشق ومدرسته به ودار احديث قال بن
 الاثره وعولوا من بني دار احديث فيما علمناه وقف على نذر الاوقاف وشرط في ماستانه
 لن لا يمنع منه فقير ولا غني جاء اليه او عز وجود شئ مما فيه علي غني ومن حج اليه فلا يمنع
 من شرا به في ليله بن كثير وسمعت بعض الناس يقول لن انار لم نخل من هذا المارستان
 منذ بني الي يومنا هذا وقيل لن نذر وانما لم نخل الا في قنينة فمات فاحي وبني
 الابرايم علي الطرق بين المسلمين والعرب وجعل فيها من حفظها وفوقهم احماء اليهودي
 فاذا راوا من العدو اهدا رسلا الطيور فاخذ الناس هبرج ونجهم والهم وبني الربط
 والخوانق في بلاد كثيرة للصوفية ووقف عليهم الوقوف الكثيرة وكان يقرب منها خمس

وبسطهم ونحضر لهم ويقوم له من حيث يراه وكانوا يقصدونه من البلاد السابعة وإذا
 خرج أحد منهم على عنده يقول ومن المعصوم ولا يسمع فيه ويقول الكامل من عدت
 ذنوبه وحسبكي لنز امير اجرم عنده فطلب الدين النبيا بوري وكان نور الدين
 قد استخضع من غير اسباب وبالغ في الكرامة فقال نور الدين للامير لو نظرت الى عيب
 نفسك لتشغل عنه وان له حسنة تغفر كل زلة وهي العلم مع الدين قال
 ابن الاثير ولم يسبق الى الوقف على من يقرأ بالمساجد ويعلم المغار في المكاتب
 قال وصبط لنز وقف نور الدين بالشام على ان يولد البرالي سنة ثمان وستماية
 كل شهر تسعة الاف دينار ليس فيها شبهة قال سب العاد الكاتب وفي السنة
 التي مات فيها نور الدين وهي سنة تسع وستين وخمماية الثمن الاوقاف فيها والصدقات
 فمارة المساجد المحجورة وازالة المناكر واطلاق الف خنثور وضبطت صدقته
 في اشهر من تلك السنة فانفتحت على ثلاثين الف دينار او كان من صدقاته في الصدقة
 لنز بجزر اكابر البلد المأمونين من كل محلة فبدلوه على المستحقين من اهل الحاجة وما
 استغلت المكوس فوض الامور الى القاضي كمال الدين الشهابي ورعي وعزل الشيخ
 قال العاد ولم يكن لبيت الموارث حاصل ولا لدبوانه حامل فحضر نظر الموارث
 المشهور زور كمال الدين وكان لا يجاسده على شرف الوقوف وتوفي بدينه وحسبكي
 ابو البركات الحسن بن محمد بن هبة البهانية حضر مع عمه الحافظ ابي الفاسح رحمه الله
 فجلس نور الدين لجمع احدث في اثنا احدث لنز النبي صلى الله عليه وسلم خرج
 متقلدا سيفا فاصبح نور الدين في كبره وهو عنده متقلدا بين يوفه فبعدها كانوا
 يشدون بها او ساطهم وكان
 حكي شرف الدين بن المستوفي في تاريخ اربل لنز المنتخب الوطاط ابا جعفر بن
 محمد المجتري الواسطي انشد نور الدين
 كذا قيل ونوفك ابها المفعول كايوم القيمة والسما نور
 كذا لنز قيل نور الدين رحت قسلا فاحذروا ان تدعي وماك نور
 كذا انهيته عن شرب الخمر ورت من كاسي نظام طاف في مخور
 كذا عطلت كاسات المدام تعقف وعليك كاسات المكوس تدور

ما اذا نزل اذا نزلت الى البلاه فردا وهاك مثل ونلبر
 ما اذا نزل اذا اوقفت بوقف فردا لبلا وكسا عيبر
 ونغلت قبل الحضور انت في يوم كسا مسحت مجرور
 وتفرقت عنك الحنود وانت في صنيق المحود مؤسده قبور
 ووددت انك ما ولنت ولا ية يوم ما ولا قال الانام امير
 وبغيت بعد العز من حفرة في عالم الموني وانت حقير
 وحشرت عرنا بخرى كجا قلعا وماك في الانام مجير
 ارضيت لنجني وفليك دارك معاني الخراب وجسم المحور
 ارضيت لرجاسو كزفة بيا ابد وانت للسجد المحجور
 قهقهة لنفسك حجة تجو بيا يوم المعاد ويوم نذر العور
 تدعي نور الدين قلاد في قلاد تدعي ظلام الدين مالك نور

قال صاحب الروضتين ولعل هذه الابيات كانت من اخوي الاسباب
 المحركة الى ابطال المطام وكان هذه الولى صالحة لهدا الاقبال من احدث شي له جبه صوف
 بليست اذ اهرم للوخط مجتمع الالوف في مجلسه وحسبكي عن صلاح الدين بونف
 قال بعثني نور الدين الى عمي اسد الدين شيركوه يستشير به في ابطال المطام فقال اسد الدين
 كيف يصنع بالجند الذي رزقهم من نكتم بعثني اليه ثانيا يستشير به فقال اسد الدين قاله
 لن تركوك للاعتناء تفعل فجد فبعد مدة انقذ نور الدين ما كان عزيم عليه من نكتم
 وعمر بعض مما ليك نور الدين كان نور الدين يرفع يديه الى السماء ويكفي ويقول
 ارم الاعشار المكاس وقال لست صقور بن عبي لمعني لن موفق الدين حالداراي
 منا ما كان نور الدين المطاه نيا به ليغسلها ففهمه على نور الدين فتمعر وجهه وجعل موفق
 الدين في حدة فباله نور الدين قد آن لك لن يغسل ثيابي اكتب باطلاق المكوس والاعشار
 واني قد رفعت عن المسلمين ما رفعه الله واشتيت ما اشتيت الله فكتب بذلك وحده
 رضي الله عنه ابو صالح عبد المنع ان نور الدين حين خرج غانم المنذر صجسته فامر نور الدين
 بكاتبه مشهور باطلاق المطام بليب ودمشق وحمص وحران وسنجار والرحبة وغاز
 ونلر باشير عداد العرب فكتب عنه توثيقا فسخته لسمع اسد الدين اعم هـ

فقترب به الي الله سبحانه صافى واخلفه مسامحاً لمن علم ضعفه من الرعايا راعاه الله اعفاهم
 عن حمارة ما افرنبه يد الكفار ابادهم الله تعالى عند استيلائهم على البلاد وظهور كلمتهم
 على العباد رفقا بالمسلمين المتعازين ولطفا بالضعفاء المراكبين الذين خصهم الله تعالى
 بقبلة الجهاد واستغفرتهم مجاورة اهل العناد اختيار الصبر ولعظام الاجرام
 احسب يا واجزل الله لهم اجر او ثوابا انما يوفي الصابرون اجرهم بغير حساب واعاد
 عليهم ما اغتصبوا عليه من املاكهم التي آفأ الله عليهم من الفتوح العربية واقرها في الدولة
 الاسلامية بعد ما طرد عليها من الظلمة المستدمين واسترجعده سيفه من الكفر الملائع
 فطمس عنهم بذلك معالم اجور وهدم اركان التعدي واقر احق بغيره لقوله تعالى من جاء
 بالحسنة فله عشر امثالها والله بذا عفو لمن يشاء لئلا يمانه الله بعوده وابده بفساد وقع
 به عادة الكفر والظلم لله شهاب الاسلام ولا تظهره بالفتنة الباطنية وامكنه من
 ملوكها الطاغية فعملهم بن قتيل غير معاد وهارب ممنوع الرقاد واخر من مؤمنين
 في الاصطفاة اعطوا ثابا من او امسك بغير حساب وان له عند الله نفى وحسن
 ما تب علم ان الدنيا فانية فاستخدمها الاخرة اباقية واستبقى ملكه الزايل بان يده
 وجعله ذخرا للمعاد فالنقوي مادة زاده اذا انقطعت المواد يوم لا يملك نفس لنفس
 والامر يومئذ من فسخ لكافة المسافرين وجميع المسلمين بالضرائب والكوس واستقطها
 من دواوينه وعمرها على كل مشاغل اليها ومنها فت عليها تجب لانها واخسها بالتواهب
 فكان مبلغ ما سمي به واخلفه واتخذ الامر فيه اتباعا لكتاب الله فاسمى رسول الله صلى الله عليه وسلم
 في كل سنة من العين مائة الف وستمائة الف دينار لجهة فلك حلب خمسون الف دينار
 خزاز من مكس جردته الا فرغ خذ لهم الله تعالى على المسافرين عشرة الاف دينار
 ثلثا شر احد وعشرون الف دينار المعرة ثلثة الاف دينار دمشق لما استنجد اهلهما
 خوفا من استيلاء العدو وكل سنة ربيع بسمونه العشرة عشرة الف دينار اخص سنة
 وعشرون الف دينار اخر ان خمسون الف دينار اسفار الف دينار الرحبة عشرة الاف
 طلبا لما عند الله والله عند حسن الثوب فبالواهب على كل امام عادل ولسان قادر
 لئلا يبدد وبوده وبشده عضده ونفوق عزمه ونفوق حكمه وعلى كل مسلم لئلا يواصله

بالدعاء بالليل والليل والنهار وكتب الي كل من يصل اليه من ائمة الدعاة وفقها المسلمين والعلماء
الزواني المتعبدين وكافة التجار والمسافرين احسن اية توفيقهم ليستعروا بركة من
حضرهم من التجار والمسافرين ليدعوا له ويروا ذمته مما سبق فانه لم يصرف قدر الا
في وجهه بروحهم حيشه ونحوه فلهم شكره في الثواب قال فاسر من فكم شي من
يقوله ويروا ذمته وذلك القاصي بها الدين لن نور الدين كتب الي اكلية
به قد اد بعلمه بما اطلق وبساله لن يامر الوعاظ بان يستقلوا له من التجار والمسلمين
فكان فكم وقا كس صاحب الروصين نقلت من خط الانبراي القس عبد
الرحمن بن الحسين بن عبدان الازدي الدمشقي وقف نور الدين بستان الميدان
سوي الغنطة التي من قبله بعد عمارته واصلا على تطيب المساجد بشتى
بربع طيب وعود النصف لجامع دمشق والنصف الثاني ينقسم على اربعة عشر جزءا
جزآن منها المورثة الخفية التي جدد هاب دمشق ونسعة اجزا المربعة الباقية
وهي جامع الفلقة ومسجد بن عطية داخل باب الحاييه ومسجد لبيد مسفار
ومسجد سوق الرماحين والمسجد المعلق بسوق الصاغة ومسجد دار البطيخ
المعلق ومسجد العباس بسوق الاصل بالصالحية ومسجد حيدر بن نور الدين
مجاورة لليهود وجامع الصالحين بجبل فاكين بطيب الاماكن المذكورة في
يوم الجمعة وليلتها وبالي رمضان واوقات الاجتماع ويوم الخميس الثاني قال
وحضر عنده بقعة دمشق تاسع عشر صفر سنة اربع وخمسين وخمسمائة القاصي
الدين ابو الحسن علي بن محمد بن يحيى القرشي والفقها شرف الدين بن ابي عسرون واكطيب
عز الدين ابو البركات بن عبد والامام عز الدين ابو القس علي بن الحسن البشاقير
وابو القس عبد الوهاب بن عيسى المالكي وشرف الدين شيخ الاسلام نجم الدين عبد الوهاب
الحنبلي ورضي الدين ابو غالب بن عبد المنعم بن محمد بن اسد التقي رئيس دمشق ونظام
الدين ابو الكرام الحسن بن ابي الضيا متولي الوزارة بدمشق والعدل عبد الصمد بن عزم
وعبد الواحد بن هلال والصالحين ابو الحسن وغيرهم فقال نور الدين اني ناظر الي ما
تجمعون عليه في المضاف الي اوقاف اجماع بدمشق من المصالح التي ليست وفي عليه
فاجعوا الز من لبارك علي المصالح وليس من وقف اجماع السوق المستند تحت

الغربية ومبلغه خمس وعشرون عضادة وزيادة اجماع القبيلة وزيادات باب البريد
في الصف القبلي والشمالي من العضادة والكورنيت والحجر على وجه جميع بيوت اخضر
من قبله اجماع والقرن المستند بها ودار الخيل والمساكن والحواريات المجاورة لدار الخيل
وحانات في الخواصين في الصف الغربي واثنى عشر حانوتا متلاصقات في الصف الشرقي
تغرف بالمعشيمات ونصف حانوت والوجه المستندة بحضرة دار الوكالة الى سوق
علي وعدتها ثلاثة عشر حانوتا وبسطه وثلاثة حوانيت في الصف الشمالي من سوق
علي لصيق الوجه من شرقها وحانوتها بالفتقار في الصف القبلي يعرف بكن
تغلب الفقاعي وحوانيت اللبادين والتي بحضرة القوام تحت اللبادين وتيسر العينة
بسوق الاهد ويعرف بدار السمسم وحانوتها في الصف الشرقي بحضرة فندق الزيت
من غرب درب النمارين وحانوت بفضط النمايين في الصف الشمالي بحضرة ^{بيضا}
وقلعه جوار المامونية من غربها والعضادة التي كانت في الصف الشمالي من سوق ^{الاول}
وهي خمسة عشر عضادة وستة اسهم من طاحون السفينة وتكمله بعضه
ميران عن بني امية كالحضرة ودار الخيل وبعضه اشترى مال الوقف والمصالح وبعضه
اخذه من ياد اهل الموقوف عليهم ولم يكن له مال وبعضه اجرت في الطريق فحضر
فكر امر نور الدين ببناء كسور دمشق من نكر والخلد ثم استفتاهم علي فابصر الاوقات
هل يجوز صرفها للمصالح فقالوا شرف الدين المالك نعم وقال بن ابي عصرون الشافعي
الا ان يفتقر من الخيل ثم يعاد من بيت المال ثم يسأل بن ابي عصرون نور الدين هل
بني شي مما جدد في السور او اجماع بغير اذني او الطائفة فقال لا قال والذي جرده
في اجماع السقف المقرض تحت النسر والرهاس على السطح والرواق الشمالي
فحينئذ من المتعلق بالجامع هذا ما اخبر من المحضر وكتب عليه خطوط اجماع المتقدم
ذكره وهو صاحب الروضتين قال حضر صبي الي نور الدين وهو يبلى
وذكر ان اياه محبوس على اجرة حجرة من الوقف سنة ولا قدرة له علي اجرتها فقيل
لنور الدين ان المحبوس ابو سعيد الصوفي واشوا عليه خيرا فافني عنه والتم باجرة
الحجرة مادام اني يسكنها فصل في غزواته وشي من حوادثه
الجبيلة مختصرا وقع في السنة التي ولد فيها وهي سنة احدى عشر وخمسمائة مائة ستين

سالت منه السبيل فعرفت سبيل راهدك بها خلق كثير وذهب السبل بياب للديته
وانط سبن ثم ظهر ومأجل السبل مهدافيه صغير فتعلق المهد شجرة فلما نزل السبل
وجد الصغير حيا وفي تلك السنة نزلت اربل وبغداد وعمالها نزلت الاشديد او وقع
بالجانب الغربي من بغداد ووروهو ابنت علي اهلها وفيها عجم الفوخ على هذه فقتلوا
خلقا كثيرا ورجعوا الى بلادهم وفيها نوفي السلطان محمد بن ملك شاه السبلجوني
سلطان العراق وهراسان وما يليهما وكان حيد السيرة وولي عند ابنه محمود لما رجع
عشرة سنة ففرق هنراين ابيدني القسرك قبل احدى عشر الف الف دينار او ما يقاومها من
العروض سنة اثني عشرة فيها ماتت بعدو من الذي افتتح القدس وكان حيارا
حيثما شجاعهم باخذ مصر وسار يجموعه ثم رجع من بلبيس على لافات بصحبة
بردويل فتشقه وصبروه ووروا حشونه هناك قال الذهبي فهي ترم الى البع وورون
بقامه فقتل القدس العظمى صاحب الرها وكان قد قدم القدس وفيها
نوفي الخليفة المستظهر فولي ابنه المسترشد ابو الفضل منصور اتفاقا في
لحقات السلطان البرسلان مات بعده القايم ولحقات السلطان ملك شاه مات بعده
المقندي ثم لحقات السلطان محمد بن ملك شاه مات بعده المستظهر وفيها
وقع حرب بين كبير بغداد وفيها قبض علي ابي طاهر بن الحزري صاحب
الحزن فاعدم واخذ من داره اربع مائة الف دينار كانت مدفونة سنة
ثلاث عشر فيها خرج علي المسترشد اخوه الامير ابو الحسن بن المستظهر رابيه فحضر
الي واسط وعمالها وجي الخراج وحيثس وتلك واسط فبعت المسترشد بن الانباري
كانت الانشا الي ديبس تعرفه تلك قاجاب وجهز صاحب جسده عنا في مع كثير
فرجل ابو الحسن بعسكره ليليا فاصبح فزاي عسكر ديبس فخرج جماعة فتأهروا وكان
حراشديد اولاما معهم فاشرفوا على التلف فادركه مصوه من سعد الكرخ كفسقاه
حتى عادت نفسه ونهب ما كان معه من ماله وقدم به بغداد وفتح ماله وبعث
به الي المسترشد وقال يا مولانا ايشتهى ان تظهرني فقال الخليفة دفع الحساب الي
يادم الحساب والبقى الدنانير في دجلة فصل وقدم

١٠ ذوالجهددين من عدو ونفس ١٠ فتهو طول الحياة في هبي ١٠
 ١١ انبا الماكذ الذي الذم النسا ١١ من سلوك الحجة البيضاء ١١
 ١٢ قد فضحت الملوك بالعدل ١٢ نسا ١٢ سيرت في الناس سيرة الخلق ١٢
 ١٣ قاسما ما ملكنت في الناس ١٣ حتى ١٣ لغت في الناس ١٣ لافقا ١٣
 ١٤ انت حبيباتك من بالاسد الوراء ١٤ وجبت نقد في الاولبار ١٤
 ١٥ رافقة في شهامة وعفاف ١٥ في افتداز وسطوة في حيا ١٥
 ١٦ رجال منطق بجلال ١٦ وكما ١٦ منج به ١٦
 ١٧ وكان السيوف من عزك الما ١٧ ضي اقدت ما عندك ١٧
 ١٨ ولعمري لو استطيع فداك الشفوق ١٨ بالامهات والابا ١٨ وقال فيه ١٨
 ١٩ له دكر اي سيف وعي ١٩ طبع مضارب على القصر ١٩
 ٢٠ ما زلت الحرب الغواني به ٢٠ الا انجلت عن مقفل بكسر ٢٠
 ٢١ هل وجه نور الدين غير سني ٢١ سطح الدجى عن حيلة البد ٢١
 ٢٢ ملكها بنه طليعته ٢٢ ايدا امام جيوشه تشري ٢٢
 ٢٣ كذ كبر مع بصاعفة ٢٣ شغل قلوبهم عن الفكر ٢٣
 ٢٤ تركت حصونهم سحرهم ٢٤ فالقوم قبل الاسر في اسر ٢٤
 ٢٥ عصم العوام نهى ضاحكة ٢٥ بحلو الصبا تغرا على تغر ٢٥
 ٢٦ واذا اسرا بانيه فقلت ٢٦ نهضت سرايا الخوف والادع ٢٦
 ٢٧ ورمي القلاع بثلج حيد لها ٢٧ حتى استكان الصبح بالصبح ٢٧
 ٢٨ يا سابي عن نهج سبرته ٢٨ هل غير مفرق هامة الجبر ٢٨
 ٢٩ عدو حقيق من فامله ٢٩ لن يحيى العرب بالذكر ٢٩
 ٣٠ وسهامة في اسم فالصنة ٣٠ عقدت عليه غلام الاجر ٣٠
 ٣١ ونذا بدم ما ضر داردها ٣١ لن لا بيت مجاور البحر ٣١ وقال فيه ٣١
 ٣٢ ملكا شبه الملائكة فضلا ٣٢ وشبيهه بالملك الامر حنوده ٣٢
 ٣٣ علم احسانه ما صبح يتلى ٣٣ شكره في الوري ويدرس حده ٣٣
 ٣٤ ضيق في الله رفته ايها ٣٤ ولا فاته من النص رفته ٣٤ وقال فيه ٣٤

١٠ مسلم الشام وباليها من صفقة ١٠ لولاه ما غنت علي يد سام ١٠
١٠ تلك التي محنت علي من ارضها ١٠ ودعوت فانقادت بغير كلام ١٠
١٠ واذا السعادة اخسرت دوله ١٠ قام الزمان لها مقام الكادم ١٠
١٠ حصن بلادك هيبه لا يهينه ١٠ فالدرع من عدد الشجاع الكاتم ١٠
١٠ هيبات بطبع في محلك طامع ١٠ طال البناء علي عين الهادم ١٠
١٠ فكلفت هتك الشمو فكلفت ١٠ فكأنا هي دعوة في ظالم ١٠
١٠ واظن ان الناس لما لم يروا ١٠ عدلا كعدتك اسحقوا بالقام ١٠
وما انتدبه من المنير اخر لغزوات كالغفود نتا فنت ١٠ تخلي يا حيا ذا كباد ١٠
١٠ لسان بذر لاسه بكسي نهاره ١٠ واما ما حقت في الدجالين ١٠
١٠ واذل بعدل اعرقا واثقا ١٠ فلا الود ممود ولا الباب مرصد ١٠
١٠ فوام تهوى وهرم مسد كورا ١٠ شي شهابي وعزم شؤبتد ١٠
ولكن تشاء هذا الكتاب ١٠ وفيه مفتع لمن اعتبر ١٠ واسم تعالى اسال السداد والتوفيق ١٠
وان يرشدنا وحكامنا الي اقوم طريق ١٠ وان يولي امورنا حيا رنا في كل ارض ١٠
وفريق ١٠ امين ١٠ الحمد لله كثيرا ١٠ وصلي الله علي سيدنا محمد والوصحبي وسلم ١٠
سطر من نسخة بخط المولى رحمة الله عليه ورضوانه ١٠ في ثالث عشر من شهر
١٠ ربيع الثاني سنة احدى وتسعين ١٠ وثمان مائة ١٠ احسن عاقبتكم ١٠
١٠ علي يد اقل الخدام ١٠ ونزاع الاقدام ١٠ ابي الفتح ١٠
١٠ محمد بن ابراهيم بن محمد بن مقبل البليبي ١٠
١٠ المقدسي ١٠ الشافعي الخطيب ١٠
١٠ الوقاي ١٠ غفر الله له ١٠
١٠ والوالدات ١٠ ولشاه ١٠
١٠ ولجميع المسلمين ١٠
١٠ امين ١٠
١٠ اللهم ١٠
١٠ الابرار ١٠
١٠

SONUÇ

Musul Atabegliği Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi bir beylik iken, Selçuklu Devleti'nin parçalanmaya yüz tuttuğu bir dönemde müstakil hareket etmeye başlamıştır.

Atabeg bey baba manasına gelmektedir. İlk olarak Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk 'e verilmiştir. Bütün Türk devletlerinde bu müessesenin varlığını görmekteyiz. Selçuklular'daki bu atabeglik ünvanı, sultan çocuklarının terbiyesi ile uğraşan kişilere verilmiştir. Bu kimselerin hem askerî bakımdan, hem kişilik bakımından itimada lââyık olmasına dikkat edilmekteydi. Atabegler Selçuklu hânedânına mensup şehzâdeyi sultan ilân edebilmek için uğraşırken, merkezî otorite zayıflayınca şehzâdelerin yerine kendi hâkimiyetlerini kurmaya başladılar. İşte Zengîler de bu şekilde ortaya çıkmıştır.

15. y.y.'a kadar önemini koruyan Atabeglik müessesesi, zamanla önemini kaybederek üçüncü derecede bir makam haline geldi. Daha sonraki yıllarda ise, saraylarda şehzâdelerin mürebbîleri ve öğretmenleri durumunda olan "Lala" haline geldiler.

Nureddin Mahmud, atabeg sülâlelerinin en meşhurlarından olan Zengîler'dendir. Bu atabegliğin kurucusu olan İmâdeddin Zengî, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın memlûk kumandanı ve Halep valisi Aksungur'un oğludur. 1126'da Bâtınîler tarafından öldürülen Aksungur'un yerine Sultan Mahmud tarafından atabeg tayin edildi.

1118'de Halep'te dünyaya gelen Nureddin Mahmud, babası İmâdeddin Zengî'nin 1146'da ölümünden sonra, Habur nehri sınır olmak üzere ikiye ayrılan ülkenin, Halep merkez olmak üzere, batısına hâkim oldu. Musul merkez olmak üzere doğusuna da kardeşi Seyfeddin gâzî hâkim oldu.

Nureddin Mahmud hâkimiyeti eline aldıktan sonra, birlik ve beraberliği sağlayarak, haçlılar üzerine bir çok sefer düzenleyip hâkimiyetini genişletti. Özellikle Mısır Fâtımî devletini hâkimiyetine alarak halifenin iltifatına mazhar oldu.

Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanmasından sonra ortaya çıkan kargaşaya son vererek huzur ve sükûneti sağladı. Nureddin Mahmud 10 Mayıs 1174'te boğaz iltihabından vefat etti.

Nureddin Mahmud'un ölümünden sonra baş gösteren kargaşadan dolayı, kurmuş olduğu birlik ve beraberlik bozulmaya başladı. Bu durumda dizginleri eline almaya çalışan Selâhaddîn-i Eyyûbî, Nureddin Mahmud'un vücuda getirdiği mirası muhafaza ederek devamını sağladı.

Nureddin Mahmud'un ölümünden sonra bir müddet daha varlığını devam ettiren Zengîler, 1233 yılına kadar yaşadılar. Bu tarihten itibaren Moğol istilasına kadar Eyyûbîler'den Bedreddin Lü'lü'nün hâkimiyeti altına girdiler.

İncelemiş olduğumuz Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa'nın Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sîyreti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin Eş-Şehîd adlı eseri, Nureddin Mahmud Zengî'nin şahsiyetini menkıbevî bir şekilde anlatan monografik bir eserdir.

Yazar, eserde hamdele ve salvele kısmından sonra, Nureddin Mahmud Zengî'nin doğumu, gençliği ve idareyi ele alışına kadar geçen süreyi anlatır. Daha sonra Nureddin Mahmud'un karakteri ve faaliyetlerini örnekler vererek değerlendirir. Eserde altı fasıl yer almaktadır. Bunlar sırasıyla şu konuları içermektedir:

1. Birinci fasıl Nureddin Mahmud'un ileri görüşlülüğü, cesareti, kahramanlığı, harp sahasındaki uzmanlığından bahsetmektedir.
2. İkinci fasıl Nureddin Mahmud'un yaptığı imar ve kültür faaliyetlerini anlatır.
3. Üçüncü fasılda Nureddin Mahmud'un zühd ve takvası, mala mülke kıymet vermemesi izah edilir.
4. Dördüncü fasıl Nureddin Mahmud'un vakıf, câmî, hastane, dâru'l-hadis, tekke ve zaviye yapımı gibi faaliyetlerinden bahseder.

5. Beşinci fasıl Nureddin Mahmud'un gazveleri ve kendisi ile ilgili bazı kevnî hadiseleri (tabiat olayları) içermektedir.
6. Altıncı fasılda Nureddin Mahmud hakkında söylenmiş methiyeler yer almaktadır.

Eserde takip edilen metod ve kullanılan üslûp dolayısıyla, yazarın amacının Nureddin Mahmud'un hayatını, devrindeki insanlara anlatıp, halka mal etmek olduğunu görmekteyiz. Biz de bu düşünceyle yazarın bu eserini ortaya çıkarıp, günümüz insanına ve gelecek nesillere, özellikle bilim dünyasına tanıtmayı amaç edindik. Bu eseri Arapça'dan dilimize çevirmekle Türkçe'ye önemli bir eser kazandırmak gibi bir sonuca ulaştığımızı düşünmekteyiz.

KAYNAKLAR

ABDURRAHMAN B. HALDUN

- 1981 Tarih-i ibn-i Haldun, V, Lübnan-Beyrut: Dâru'l-Fikr Li't-Tabâati ve'n-Neşr ve't-Tevzi.

ABU'L FARAC

- 1995 Gregory, Abu'l – Farac Tarihi, II (Çev.: Ö. Rıza Doğrul), Ankara: T.T.K Yay.

AÇIKGÖZOĞLU, Mehmet

- 1977 İslam Devletleri Tarihi, İstanbul: Y.A.Y.

ADIVAR, Adnan

- 1952 “Tarih ve Biyografi” Tarih Dergisi, II, 3-4, İstanbul.

AHMED B. MAHMUD

- 1977 Selçuknâme I-II, Haz. Erdoğan Mercil, İstanbul.

AHMET CEVDET PAŞA

- Tarihsiz Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hülâfâ, (Sad.: Metin Muhsin Bozkurt), İstanbul: Merve Yay.

AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmud

- 1943 Selçukî Devletleri Tarihi, (Müsameretü'l Ahyar), (Çev. M. Nuri Gençosman), Ankara.

AL-DAKUKÎ, Hüseyin Ali

- 1975 Kuzey Irak'ta Atabeyler Hakimiyeti, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

ALPTEKİN, Coşkun

- 1978 The Reign of Zangi (521-541/1127-1146), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- 1985 Dımaşk Atabeyliği, İstanbul: Marmara Üniversitesi. Yay.
- 1986 “Zengî'nin Urfa'yı Fethi”, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Erzurum: 4, 1.
- 1988 “Musul Atabeyliği”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul: Çağ Yayınları. VII.

- 1988 “Erbil’de Bir Türk Beyliği – Tuğteginler”, Türklük Araştırmaları Dergisi, 3, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi., T.T.K. Basımevi.
- 1990 “Selçuklu Devletinin Askeri Teşkilatının Eyyûbî Devleti Askeri Teşkilatına Tesiri” Belleten, LIV, 209, Ankara: T.T.K.
- 1991 “Atabey”, İslam Ansiklopedisi, IV, Ankara: T.D.V Yay.

ASLANAPA, Oktay

- 1972 Türk Sanatı, I, İstanbul.

AŞIKPAŞAZÂDE

- Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (Haz. Nihal Atsız), Ankara: Kült. Bak. Yay.

BABİNGER, Franz

- Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, (Çev. Coşkun Üçok), Ankara: T.T.K.

BÂŞÂ, Ömer Musa

- 1972 El-Edeb Fi’l-Bilâd El-Şam, Dımaşk.

BELÂZURÎ

- 1987 Futuhu’l – Buldan, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BİLMEN, Ömer Nasuhi

- 1974 Büyük Tefsir Tarihi-Tabakâtu’l-Müfessirîn, II, İstanbul: Bilmen Yayınevi

BROCKELMAN, Carl

- 1964 İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, (Çev. Neşet Çağatay), Ankara A.Ü. İ. F. Yay.
- 1967 “İbn-i Asâkir”, İslâm Ansiklopedisi, V-II, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi
- “İbnü’l-Cevzî”, İslâm Ansiklopedisi, V-II, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi
- “İbn-i Kesir”, İslâm Ansiklopedisi, V-II, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi

CAHEN, Claude

- 1979 Osmanlıdan Önce Anadolu’da Türkler, İstanbul: E Yay.

ÇELEBİ, Ahmet

1976 İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi, İstanbul.

ÇETİN, Nihat

1991 "Arap"Md. İslâm Ansiklopedisi, III, İstanbul: T.D.V. Yay.

DANIŞMEND, İsmail Hami

1989 Garb Menbalarına Göre Garb Medeniyetinin Menbası Olan İslâm Medeniyeti, İstanbul: Yağmur Yayınevi.

DEGUİGNES, Josep

1976 Büyük Türk Tarihi, IV, İstanbul: Türk Kültürü Yay.

DEMİRKENT, Işın

1989 Urfa Haçlı Kontluğu Tarihine Bir Bakış" Belleten, LIII, 206, Ankara: T.T.K.

DEMİRKENT, Işın

1974 Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1092-1118), İstanbul: İ.Ü.E.F. Yay.

DEVELİOĞLU, Abdullah

1973 Büyük İnsanlar-Üç bin Türk ve İslâm Müellifi, İstanbul: Demir Kitabevi

DÖĞİNİ, J

Türklerin Tarih-i Umûmisi, VI, (Müt. Hüseyin Cahit), (Yer-Tarih Yok).

EBU ŞÂME

1956 Kitâbu'r – Ravdateyn Fî Ahbâri'd – Devleteyn En – Nuriye Ve's – Selâhiyye, I, Kahire.

EBU'L – FEREC İBNÜ'L – İBRİ

1941 Tarih-i Muhtasarü'd – Düvel, (Çev.: Ş. Yaltkaya), İstanbul: Maarif Basımevi.

EBU'L – FİDA

El-Muhtasar Fî Ahbârü'l – Beşer, III, Beyrut .

EKREM, Reşat

1933 Selçuklu İmparatorluğu, Muallim Ahmet Halit Kitabhanesi, İstanbul.

EL-KÜTBÎ: Muhammed b. Şakir b. Ahmed

1299 Fevâtu'l-Vefeyât, Kahire

ELİSSEFF, Nikita

1995 "Nur-al-Din Mahmud b. Zankî", The Encyclopaedia of İslâm, VIII, E.J. Bricc, Leiden.

1967 Nureddin Un Grand Prince Musulman de Syrie au Tamps des Croisades, III, yay. Haz. Institut Français de Damas, Ormaşk.

ERGİN OSMAN

1977 Türk maarif Tarihi I, 5, İstanbul.

ETHEM, Halil

1927 Dûveti İslâmiye, İstanbul.

GÖVSA, İbrahim Alâettin

Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul: Yedigün Neşriyat.

GRENARD, Ferand

1992 Asyanın Yükselişi ve Düşüşü, (Çev. Orhan Yüksel), İstanbul: M.E.B. Yay.

GÜNALTAY, Şemseddin

1937 İslâm Dünyasının İntitâtı Sebebi Selçuk İstilâsı mıdır?, İstanbul: Devlet Basımevi,

1991 İslâm'da Tarih ve Müverrihler, İstanbul.

HALİL, İmâadeddin

1987 Nureddin Mahmud ve Tecrübetü'l İslâmiyyetü, Dımaşk: Dârü'l, Kalem Yay.

HAMİLTON, A.R. Gblo

1991 İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar, İstanbul.

HEY'ET, Cevat

1996 Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

HEYET

1928 Cihan Tarihinin Umumî Hatları, III, İstanbul: M.V. Yay.

HEYET

1993 Kurân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Ankara: T.D.V. Yay.

HİZMETLİ, Sabri

1991 İslam Tarihçiliği Üzerine, Ankara: T.D.V. Yay.

İBN'İ ASÂKİR

1930 Et –Târihu'l –Kebir, I-III, Şam.

İBN-İ BATUTA

1993 Tam Metin Seyahatnâme, I-II, (Sadeleştiren ve Baskıya Hazırlayan: Mümin Çevik), İstanbul: Üçdal Neşriyat.

İBN-İ BİBİ

1941 Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, (Çev. M. Nuri Gençosman – F.N. Uzluk), Ankara: Uzluk Bsm.

İBN-İ HALLİKAN

1968 Vefâyâtü'l –Âyân ve Enbâu Ebnâi'z – Zaman, Beyrut: Neşr İhsan Abbas, V.

İBN-İ KESİR

1985/1405 El Bidâye ve'n-Nihâye, XII-XIII Beyrut: Mektebetü'l-Maarif Mtb.

1995 El – Bidâye ve'n – Nihaye, (Çev Mehmed Keskin), XII, İstanbul: Çağrı Yay.

İBN-İ ŞEDÂD

El – A'laku'l – Hatîre Fi Zikri ümerâi's – Şam ve'l Cezire,

İBNÜ'L-ADİM

1989 Biyografilerle Selçuklu Tarihi, (Çev. Ali Sevim), Ankara: A.K.D.T.Y.K.

1976 Buğyat at Talab Fi Târih Halab, Yay. Ali Sevim, Ankara: T.T.K.

1968 Zübdetü'l – Haleb min Târih-i Haleb, II., Dımaşk: Yay. Sâmi ed-Dehhan.

İBNÜ'L-KALANİSÎ

1908 Zeyl-i Târih-i Dımaşk, Beyrut.

İBNÜ'L ESİR

1987 El- Kâmil Fi't – Tahir, (Çev. Abdulkerim Özaydın), XI, İstanbul: Bahar Yay.

1963 Et – Târihu'l Bâhir Fi'd – Devleti'l – Atabekiyye Bi'l – Mavsıl, Kahire.

İBNÜ'Ş ŞAHNE

1909 Ed – Duru'l – Muntahab Fî Tarih-i Memleketi Haleb, Beyrut.

İMÂDEDDİN AL-KÂTİB AL-İSFAHÂNÎ AL-BOZDARÎ

1943 Zubdat Al – Nuşra Va Nuhbat Al – Usra, (Müt. Kıvameddin Burslan),
İstanbul: T.T.K. Maarif Mtb.

İSEN, Mustafa

1994 Kühü'l – Ahbaar'ın Tezkire Kısmı, Ankara.

1997 “XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar'da Biyografi Geleneği”,
Ötelerden Bir Ses, Ankara: Akçağ Yay.

İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ,

1967 “İmâdüddîn”Md., V-II, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi

“İbnü'l-Esîr”Md., V-II, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi

KAFESOĞLU, İbrahim

1992 “Atabeylikler”, Türk Dünyası El Kitabı, I, Ankara: Türk Kültürü
Araştırma Enstitüsü Yayınları.

1984 Harzemşahlar Devleti Tarihi, Ankara.

1946 Selçuklu Tarihi, Ankara: M.E. Bsm.

KARAALIOĞLU, Seyit Kemal

Sözlü ve Yazılı Kompozisyon Sanatı, (yer-tarih yok).

KEHALE, Ömer Rıza

1993 Mu'cemu'l-Müellifin, C.3, 1.Bsk., Müessesetü'r-Risâle Mtb., Beyrut

KEMAL, Namık

1964 Selühaddini Eyyûbi, İstanbul: Bedir Yayınevi.

KOMİSYON

1988 Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, VII, İstanbul: Çağ Yay.

KOMİSYON

1988 Türkçe Sözlük, I-II, Ankara:T.D.K.

KOMİSYON

1990 Türkiye Tarihi (Osmanlı Devletine Kadar Türkler), I., İstanbul: Cem
Yay.

KÖK, Bahaeddin

- 1992 Nureddin Mahmud Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri, İstanbul: İşaret Yay.

KÖPRÜLÜ, Fuat

- 1950 “Atabeg”, İslâm Ansiklopedisi, I, İstanbul: M.E.B. Yay.

KÖSEOĞLU, Nevzat

- 1990 Türk Dünyası Tarihi Üzerine Düşünceler, İstanbul: Ötüken Yay.

KÖYMEN, M. Altay

- 1963 Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara: Ayyıldız Mtb.

KRAMERS, J. H.

- 1934 İslâm Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret, (Çev. Ö. Rıza Doğrul), İstanbul: Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşr.

LEVEND, Agâh Sırrı

- 1988 Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara: T.T.K.

MAHMUD, Ş. F.

- 1973 İslâm Tarihi, (Çev. A. Kavanoğlu – Ayhan Sümer), İstanbul: Varlık Yay.

MERÇİL, Erdoğan

- 1985 Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul.

MEYDAN LAROUSSE ANSİKLOPEDİSİ

- 1990 “Atabeg” I, İstanbul: Meydan Yayınevi.

MİLLİYET EDEBİYAT ANSİKLOPEDİSİ

- 1991 “Biyografi” ve “Monografi”, İstanbul.

MUNİS, Hüseyin

- 1909 Nureddin Mahmud, Kahire.

NUR, Rıza

- 1924 Türkiye Tarihi, III, T.C. İstanbul: M.V. Neşr. Matbba-i Amire.

ORKUN, Hüseyin Namık

- 1946 Türk Tarihi, C. III, Ankara: Akba Kitabevi.

ORTAYLI, İlber

- 1986 Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler, Türkiye’de Sosyal ve İlmi Araştırmaların Gelişimi, İstanbul.

ÖCAL, Sefa

- Devlet Kuran Kahramanlar, Türk Dünyası Araştırmaları Yay.

ÖKTEM, M.

- 1943 “Türk Büyükleri, Nureddin Zengî”, Tarihten Sesler, I, 12, İstanbul.

ÖZEL, Ahmet

- 1990 Hanefî Fıkıh Âlimleri, Ankara: T.D.V. Yay.

ÖZTUNA, Yılmaz

- 1964 Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, II, İstanbul: Hayat Yayınları.
1996 Devletler Hanedanlar ve İslâm Devletleri Tarihi, I, Ankara: Kült. Bak. Yay.

PAKALIN, Mehmet Zeki

- 1983 Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, İstanbul: M.E.B. Yay.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet

- 1977 “Nureddin”, Türk Ansiklopedisi, XXV, Ankara: M.E.B. Yay.

RASONY, Laszla

- 1983 Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler, Haz. Ş. K. Seferoğlu – Adnan Müderrisoğlu, Ankara: T.K.A.E. Yay.

RAVENDİ, Muhammed b. Ali b. Süleyman

- 1957 Rahat – üs Sudur ve Âyet-üs Sürûr, (Muhammed İkbâl’in Farsça G.M.S. II’den Türkçe’ye Çev. Ahmet Ateş), Ankara..

ROSENTHAL, Franz

- 1952 A History of Muslim Historiography, Leiden.

RUNCİMAN, Steven

- 1993 Haçlı Seferleri Tarihi, III, (Çev. Fikret Işıltan), II, Ankara: T.T.K.

SADRUDDİN EBU’L-HASAN ALİ İBN NASİR İBN-İ ALİ EL-HÜSEYİN

- 1943 Ahbarü'd – Devleti's – Selçukiyye, (Müt. Necati Lügal), Ankara: T.T.K.

SAMÎ, Şemsedin

- 1996 Kâmûsu'l – Âlâm, VI, Ankara: Kaşgar Neşriyat.

SEFFAN, M.K.

- 1968 "Nureddin'in Faaliyetleri", (Çev. Kâzım Yaşar Kahraman) Tarih Araştırmaları Dergisi, IV, 6-7, Ankara: A.Ü.D.T.C.F.

SERTAVÎ, Mahmud Fayiz İbrahim

- 1990 Nureddin Zengî Fi'l Edebi'l – arabî Fî Asru'l – Hurûbi's – Salibiyyeti, Amman: Dâru'l – Beşîr Yay.

SEVİM Ali Ve E. MERÇİL

- 1995 Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset – Teşkilât ve Kültür, Ankara: T.T.K.

SEVİM Ali ve Y. YÜCEL

- 1990 Türkiye Tarihi, I, Ankara: T.T.K.

SEVİM Ali ve Y. YAŞAR

- 1989 Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi, Ankara: T.T.K.

SEVİM Ali

- 1988 Azimî arihi, Ankara.

- 1990 Ünlü Selçuklu Komutanları, Afîn, Atsız, Artuk ve Aksungur, Ankara: T.T.K.

SÜBKÎ Taceddin Ebû Nasr Abdulvahhâb

- 1324 Tabâkâtü's-Şâfi'yyeti'l-Kübrâ, V, , Mısır, Matbaâtu'l-Hüseyniye

ŞAİR, Muhammed Fethi

- 1991 El – Ekrâd Fî Ahdi İmâdeddin Zengî, Portsaid.

ŞEŞEN, Ramazan

- 1976 El – Bark El – Şâmi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
1983 Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti (H. 569-589/M. 1174-1193), İstanbul: İ.Ü.F.E.F. Yay.
1987 Salâhaddin Eyyûbi ve Devlet, İstanbul: Çağ Yay.

TANSEL, Fevziye Abdullah

- 1985 İyi ve Doğru Yazma Usulleri I-II, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

1941 Tarih II, Ortazamanlar, (T.T.T.C.), Ankara.

TEKİNDAG, Şehabeddin

1971 Osmanlı Tarih Yazıcılığı, XXXV/140, Ankara: T.T.K.

TOĞAN, Zeki Velidi

1985 Tarihte Usûl, İstanbul: Enderun Kitabevi

TURAN, Osman

1973 Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.

1971 Selçuklular Döneminde Türkiye, İstanbul: Turan Neşriyat.

1993 Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul: Boğaziçi Yay.

1988 Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Metin Tercüme ve Araştırmalar, Ankara: T.T.K.

TURGAL, Hasan Fehmi

1935 Anadolu Selçukîleri (Münecimbaşıya Göre), İstanbul: Türkiye Mtb.

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

1950 "Atabey", IV, Ankara: M.E.B. Yay.

ULUÇAY, M. Çağatay

1977 İlk Müslüman Türk Devletleri, İstanbul: M.E.B.

Tarih Boyunca Irak, Yeni Tarih Dünyası Irak Nüshası, II, 3, (Yer-Tarih Yok).

ULUF, Mihail Musa

1908 Tarih-i Baalbek, Beyrut: Edebiyat Mtb.

URFALI MATEOS

1987 Urfalı Mateos Vekayi – nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev. Grand D. Andreasyon, Notlar: Edouard Dulaurier ve M. Halil Yınanç), Ankara: T.T.K.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı

1984 Osmanlı Devlet Teşkilâtına Methal, Ankara: T.T.K.

WATT, Montgomery

1989 İslâm Avrupa'da, (Çev. Hulûsi Yavuz), İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yay.

YALTKAYA, Şerafettin

1922 İbrûl Esir ve Meşahir-i Ülema, İstanbul.

YILDIRIM, Celâl

Tarihte Devlet Adamlarına Işık Tutan İslâm Büyükleri, Hikmet Yay.

ZETTERSTEEN, K. V

1966 “Meudud” İslâm Ansiklopedisi, VIII, İstanbul.

1966 “Nureddin” İslâm Ansiklopedisi, IX, Ankara: M.E.B. Yay.

1966 Nureddin Arslanşah”, İslâm Ansiklopedisi, IX, Ankara: M.E.B. Yay.

ZEYDAN, Corci

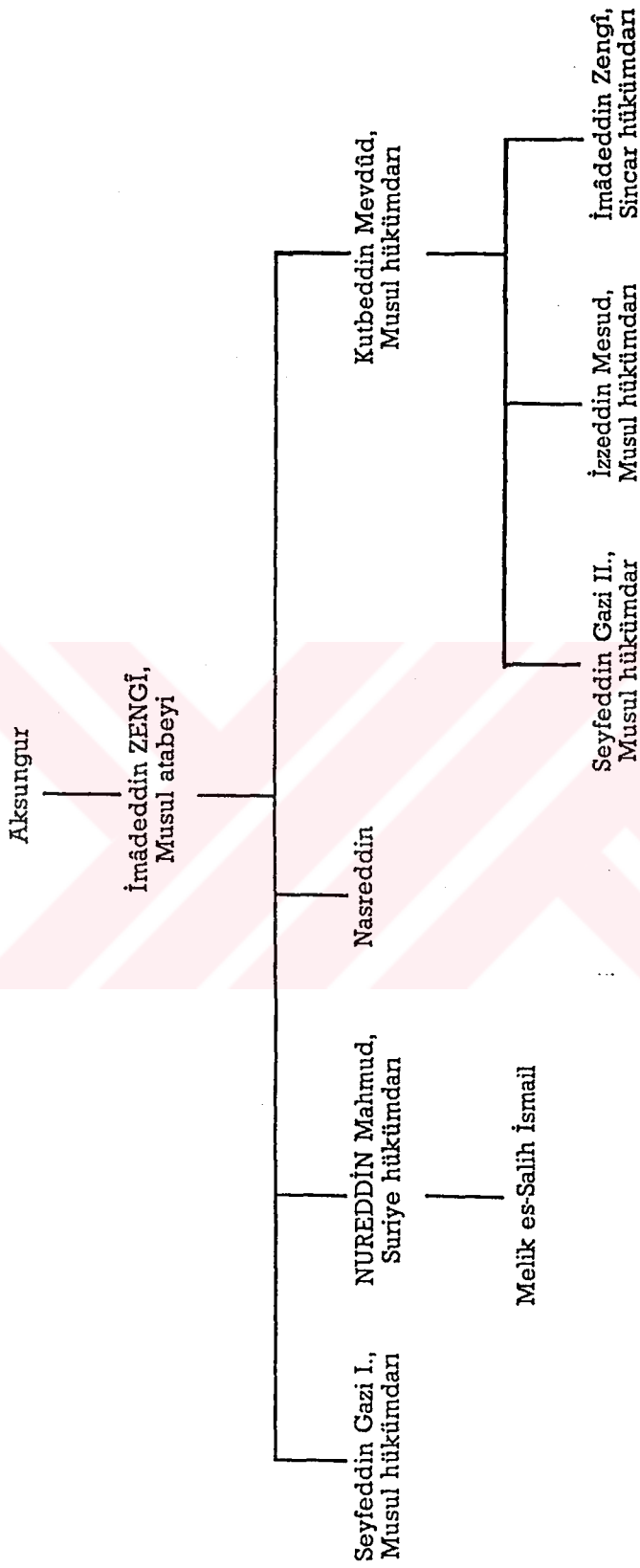
1957 Tarih-u Adabi'l – Lugati'l Arabiyye I-IV, (Neş. Şevki Dayfı), Mısır.

1328 Tarihu't – Temedduni'l İslami, (Çev.: Zeki Megamiz- Ahmet Cevden Paşa) Dersaadet.

EKLER

ZENGÎ HANEDANI

EK-1 : Kubbetü's-Sahra ve el-Aksâ Camii (Runciman II, Resim I)

EK-2 : Sur, 1839'daki görünümü (Runciman, III. Res.III)

EK-3 : Sayda, kaleden bir görünüm (Runciman, III. Res. IV)

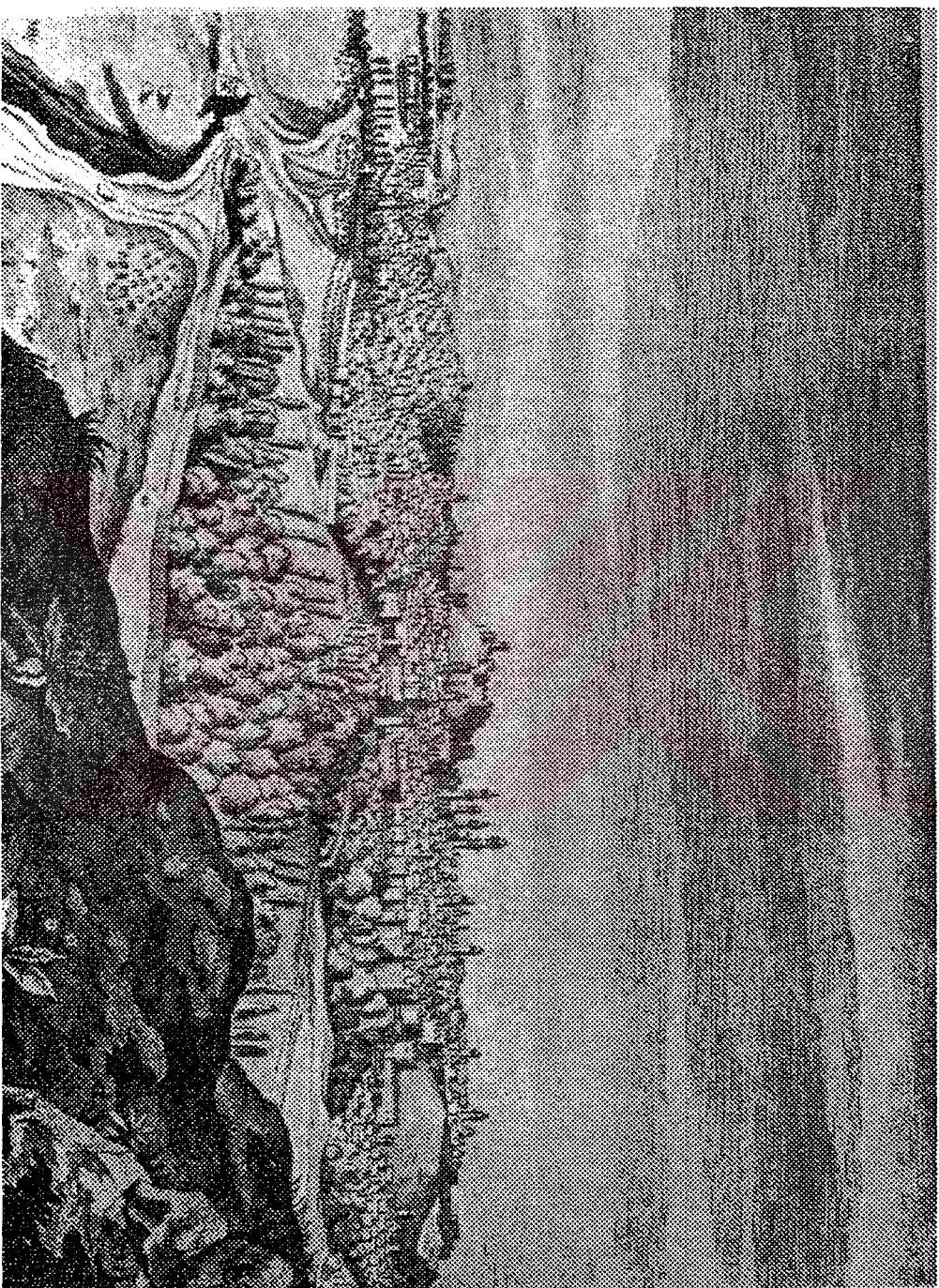
EK-4 : Dimask (Sam) (Runciman, II. Res.IV)

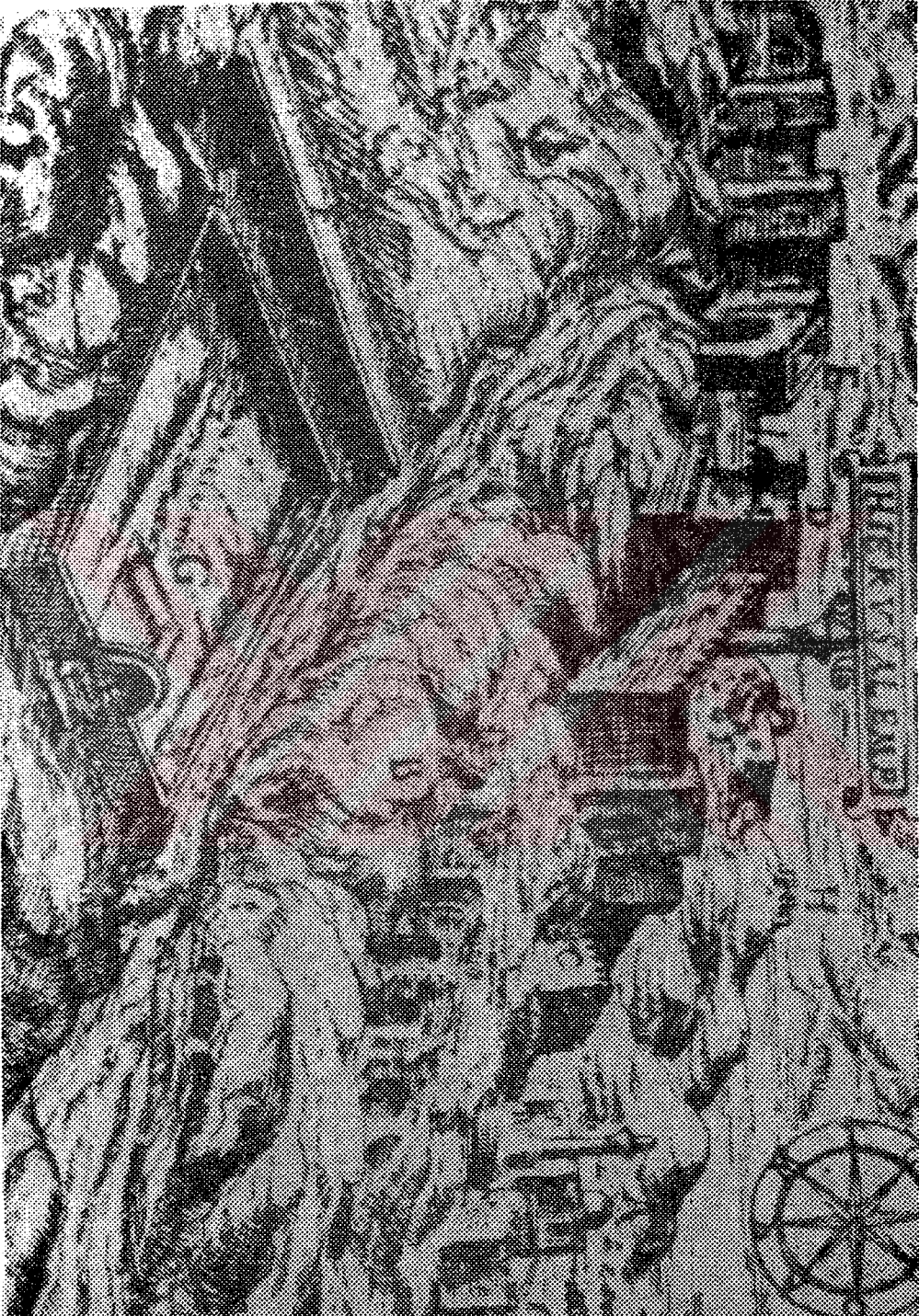
EK-5 : Halep, Kale Girişi (A. Sevim, Unlü Selçuklu Komutanları, Res. II)

EK-6 : Haleb, XVIII. y.y'da şehir ve kale görünümü (A. Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları, Res. I)

EK-7 : Haleb, (Runciman, II. Res. VII)

EK-8 : Kudüs, Güneyden Görünüş (Kunciman, I, Res. VII)

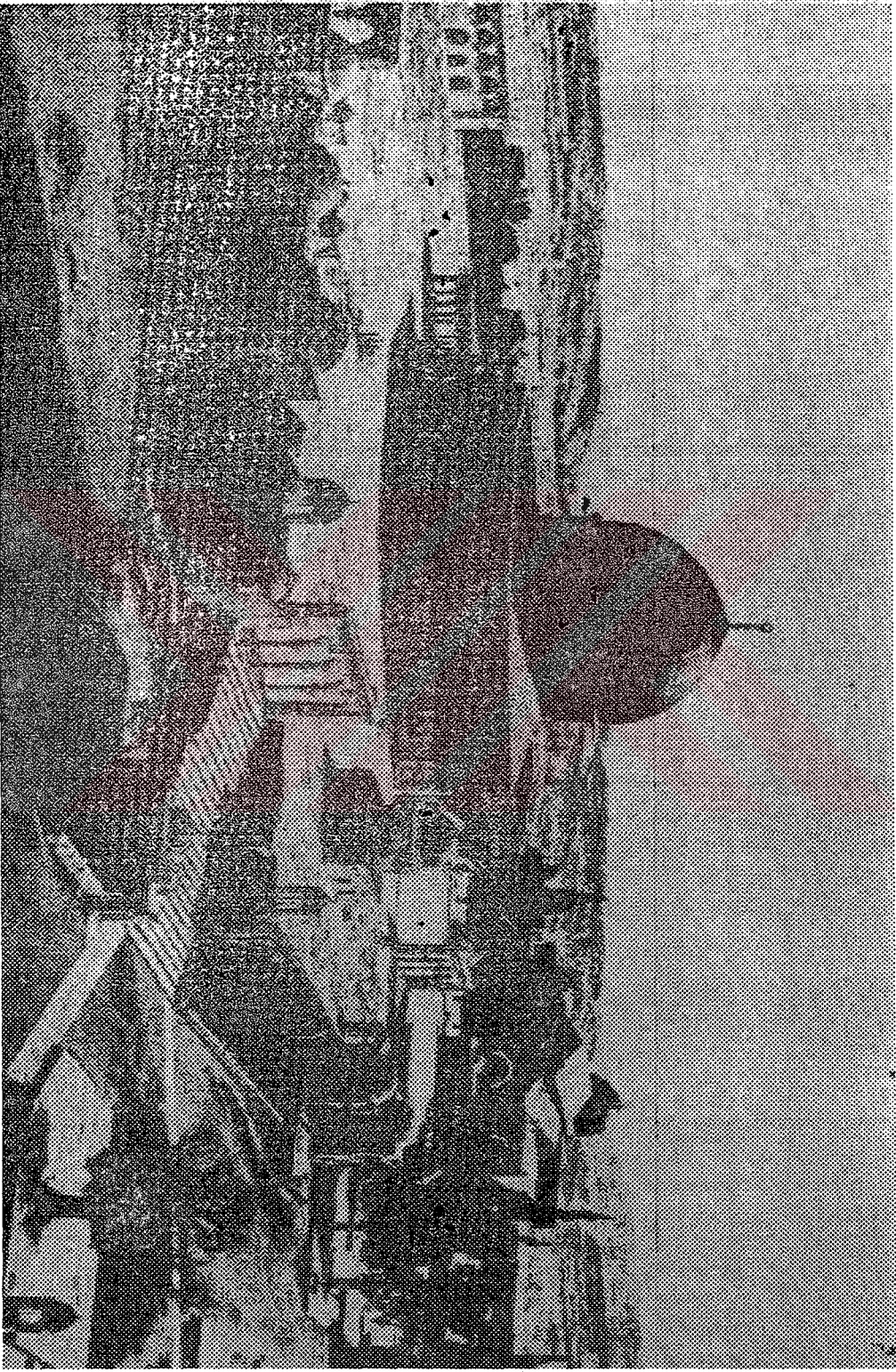
EK-9 : Trablus, Raymond'un Hacliar Kulesi (Runciman, II, Res: II)

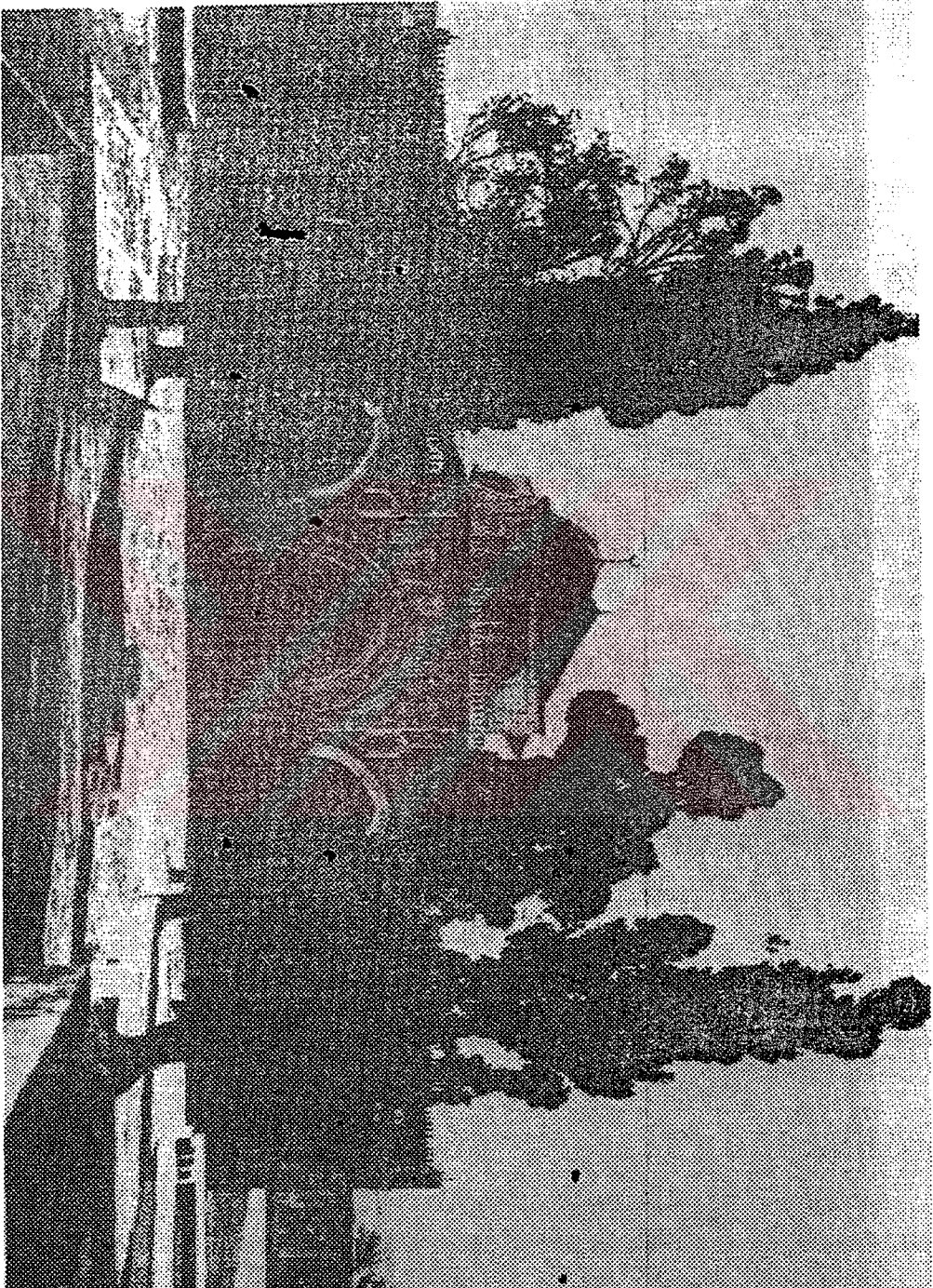
EK-10 : Antakya, (A. Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları, Res. III)

EK-11 : Kudüs, Davud Kulesi (A. Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları, Res. IX)

EK-12 : Kudüs, Kubbetü'ssahra (A. Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları, Res. X)

EK-13 : Kudüs, Mescidiülaksa (A. Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları, Res. XI)

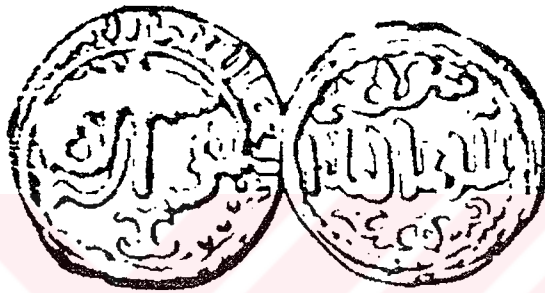

Nureddin Zengi

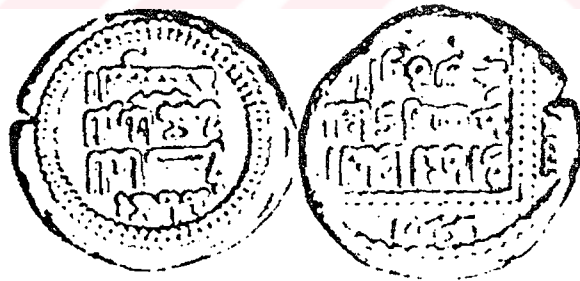
EK-14 : Nureddin Zengi (Tarihten Sesler C.I, S. 12,)

شكل — ١٣٢
نور الدين محمودك بارهسى

شكل - ١٣١
عمار الدين زنگى ، نك بارهسى

شكل ١٣٣
صالح اسماعيلك بارهسى

EK-16 : XII. Yüzyılda Kuzey Suriye (Runciman, II. Harita J)

